HITEL

IRODALMI, TÁRSADALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

TURCZI ISTVÁN:
Aquamanile

JÁNOSI ZOLTÁN:
A jokulátor fényképe

SZIKRA JÁNOS:
Az éjszaka vére

7

XXXVIII. évfolyam
2025. július
840 Ft

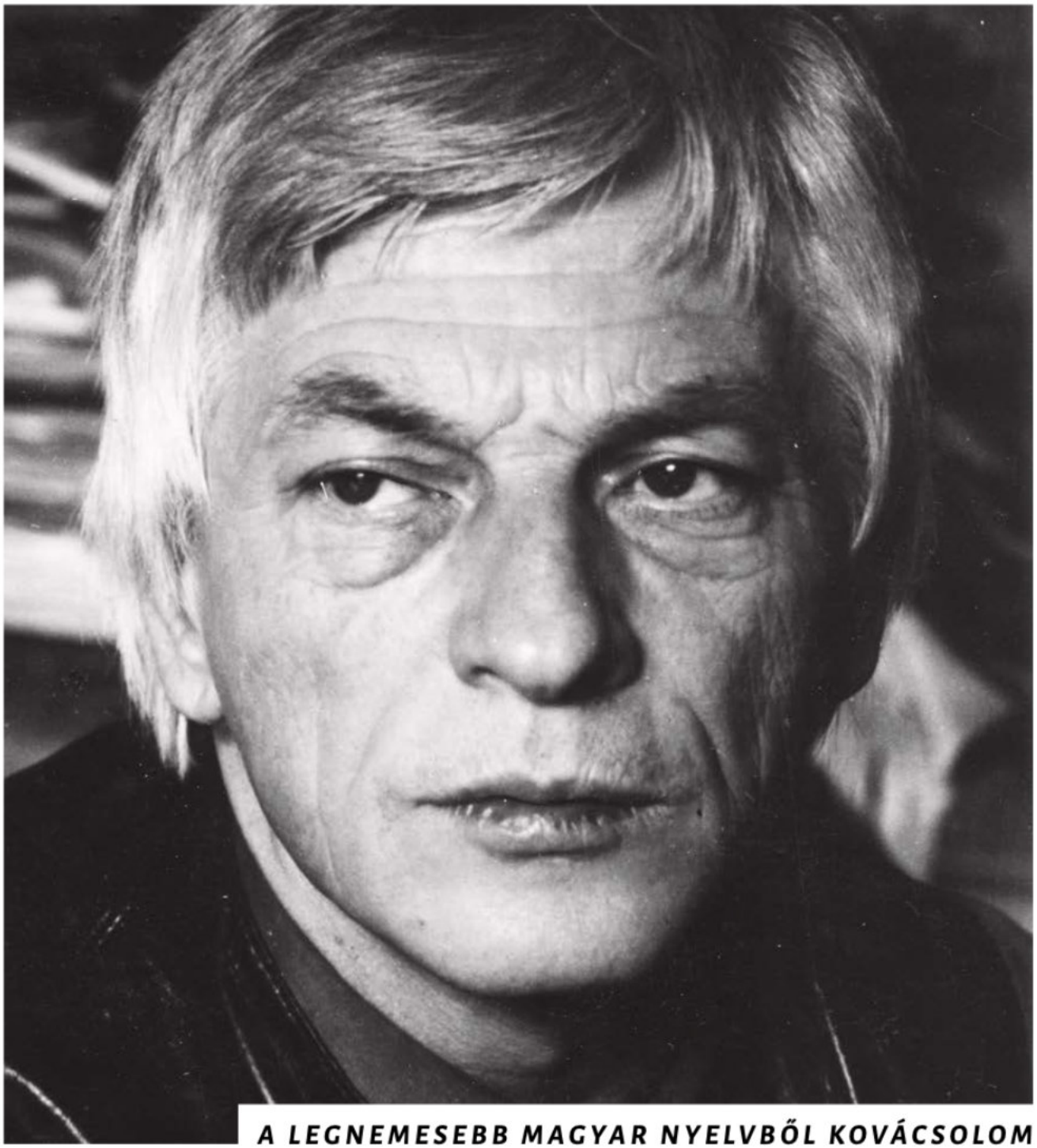

A LEGNEMESEBB MAGYAR NYELVBŐL KOVÁCSOLOM

TARTALOM

3 Ablonczy László: „A legnemesebb magyar nyelvből kovácsolom”
(Előhang Nagy László Bernarda-fordításához)

9 Federico García Lorca: Bernarda Alba háza
(Asszonyok drámája Spanyolország falvaiban. Fordította: Nagy László)

39 Szikra János: Péntek naplójából; interjú az Adrián; midőn a derék székelyek…; Tósirató; Az éjszaka vére; A haraszti Holt-Duna ágban

44 Csóti György: Salamon bácsi, a redőnyárus

47 Turczi István: Aquamanile; Poezja dzisiaj

51 Takáts Fábián: Mai is érvényes
(Závorszky-Simon Márton – Anyagváltás)

53 Isó M. Emese: Levelek S.-nek
(5. A germán hős)

59 Nagy-Laczkó Balázs: Sodrás

62 Sütő Csaba András: embernek ember, aszálynak folyó a halottja

67 Keresztes Csaba: „Jelenlétét a magyar kulturális életben korlátozzuk”
(Minisztériumi dokumentumok Csurka Istvánról, 1981–1990)

88 Nyilasy Balázs: Romance-elv és regény-elv
(Jókai Mórról születése kétszázadik évfordulóján, 2. rész)

103 Lajtos Nóra: „egy fénysugár az öröklétből”
(Gondolatáramlások Ágh István Rekviem című kötete körül)

109 Kolozsi Orsolya: Múlt és a jelen egymásra kopírozva
(Tóth Erzsébet: Én lettem volna)

112 Filip-Kégl Ildikó: Az illúziótlan önvizsgálat igénye
(Lajtos Nóra: Fehér szektor)

118 Jánosi Zoltán: A jokulátor fényképe
(Vázlat Gy. Szabó András művészeti munkásságáról)

129 Könyvajánló // Horváth Róbert: Misztériumok kiskönyve

Borító: Jánosi Nikolett; borítófotó: Fortepan / Glósz András. E lapszámunk képei Závorszky-Simon Márton munkásságába nyújtanak betekintést, amelyhez Takáts Fábián írása is kapcsolódik.

HITEL irodalmi, művészeti és társadalmi folyóirat. MAGYAR ÖRÖKSÉG. Örökös tiszteletbeli főszerkesztő: Csoóri Sándor; **Főszerkesztő:** Papp Endre; **Főmunkatárs:** Ágh István; **Szerkesztők:** Léka Géza, Nagy Gábor; **Képszerkesztő:** Isó M. Emese; **Nyelvi lektor:** Rátkay Ildikó; **A szerkesztőség titkára:** Kovács Nóra; **Borító:** Jánosi Nikolett; **Tördelőszerkesztő:** Bagu László. **Felelős kiadó:** a Hitel Könyvkiadó Kft. ügyvezetője. **Kiadó és szerkesztőség:** 1066 Budapest, Nyugati tér 1., Tel.: +36-30-605-7356; E-mail: hitel@hitelfolyoirat.hu, honlap: www.hitelfolyoirat.hu; **Levelezési cím:** 1381 Budapest, Pf. 1324. Lapunk a Nemzeti Kulturális Alap, a Magyar Kultúráért Alapítvány és a Petőfi Kulturális Ügynökség támogatásával jelenik meg. „A Hitel folyóirat 2024/1. szám kiadása” szakmai program megvalósítását 2024. évben a Magyar Művészeti Akadémia támogatta. Előfizethető valamennyi postán, kézbesítőnél; e-mail: hirlapelofizetes@posta.hu; fax: (06-1) 303-3440. **Előfizetési díj:** egy évre 9360 Ft, fél évre 4680 Ft. **E-mail:** Isó M. Emese (képszerkesztő), iso@hitelfolyoirat.hu; Kovács Nóra (szerkesztőségi titkár), szerk@hitelfolyoirat.hu; Léka Géza (vers), leka@hitelfolyoirat.hu; Nagy Gábor (kritika, próza), nagy@hitelfolyoirat.hu; Papp Endre (főszerkesztő), papp@hitelfolyoirat.hu. // Készült a Gyomai Kner Nyomda Zrt.-ben 2025-ben. Felelős vezető: Balla László vezérigazgató. www.gyomaikner.hu; ISSN 0238–9908.

Závorszky-Simon Márton: Torzó (zománcfesték, vászon, 2015)

Ablonczy László

„A legnemesebb magyar nyelvből kovácsolom”

Előhang Nagy László Bernarda-fordításához

„Hét asszony férfi nélkül” – ezzel a címmel jelent meg a *Színház és Mozi* riportja, mely Garcia Lorca *Bernarda Alba háza* című darabjának próbájáról tudósított (’55/16, fordító: András László). A Nemzeti készült bemutatni csaknem évtizedes késéssel. Olvasva a Nemzeti dramaturgia összegzőjét, hökkenet, mi magyar és külföldi rangos dráma nem kellett Major Tamás színházának. Lorca életműve sem. Vitányi János riportját némi ámulat hatotta át; Marton Endre rendezővel és a színésznőkkel nem is társalgott, csak rögzíti az első felvonást: „Nők, mindenütt csak nők, férfi egy pillanatra sem jelenik meg a színpadon, most is csak Pepe el Romano hívogató füttyszava hangzik az utcán [Hidas Frigyes a zeneszerző fütyült minden előadáson, mint láthatatlan Pepe]. Kinek szól? Még nem tudni. Mind az öt lány szélsebesen fut a lefüggönyzött ablakokhoz, reménykedik valahány: hátha őt szabadítja ki Pepe a gyász börtönéből. Reménykedik Adéla is [Mészáros Ági.] Kétségbeesetten kiáltja oda nővérének [Magdaléna: Apor Noémi]: »Nem akarok rabságban élni! Nem akarom, hogy elfonnyadjon a testem, mint a tiétek.«” Apjuk halálának gyászában Bernarda Alba zsarnokságában (Tőkés Anna) háza sírkamra. Melyből Adéla öngyilkosságba menekül. Kirobbanó siker Lorca darabja (’55. április 25.); mint Mátrai-Betegh Béla írta (*Magyar Nemzet*, ’55. május 21.): „nem a női lélekben, hanem a társadalomban találja meg a feszültség valódi okát”. Vitányi váratlan, de találó gesztussal Tamási Áront kérte kritikaírásra. A hagyatékban maradt is töredék, ami jelzi: lemondhatta a megbízást. Végül Mátrai-Betegh Béla újrázott, mert a *Színház és Mozi*ban is vélekedett a Lorca-előadásról. A kasztíliai falu zárt világában játszódó szerelmi történetről írta: „drámai erővel fejezi ki a zsarnok és az elnyomott politikai szembeállást is” (*Színház és Mozi*, ’55/19).

Különös és keserves időben robbant a Bernarda-előadás, mert a tavaszi reményekre fagy telepedett: márciusban Rákosi visszavette a hatalmat. A spanyol embertelen rendszerre hivatkoztak a kritikák, valójában a Katona József Színház nézője a maga életének rontására gondolt. Emblematikus előadássá nőtt

Ablonczy László (1945) a Nemzeti Színház korábbi igazgatója (1991–1999). Legutóbbi kötete: *Tamási Áron sorsjátékai* (2023).

a Bernarda a Nemzeti életében, mert a forradalom utáni hónapokban a Sopron-tól Ózdig a szervezett téli „tháliás" hadjáratban a *Fáklyaláng* mellett, Lorca drámáját polgároknak, munkásoknak, bányászoknak játszották. Mi több, Illyés Gyula fordításában már a *Vérnász* is ('57. IV. 12.) a repertoár darabja lett; de '57 szeptemberében a Nemzeti Pozsonyban is vendégeskedett a *Bernardá*val.

HORVÁTH TERI, ki húsz év múlva Bernarda alakítója Szolnokon, fénylő szívvel emlékezett Tőkés Annára és a Nemzeti előadására: „Tőkés Annát a Bernardában láttam utoljára. Gyönyörű előadás volt. Húsz év távolából ma is emlékszem a legkisebb szereplőjére is. Mészáros Ági, Kohut Magda (Amelia), Máthé Erzsi [Martirió], Sivó Mária [Augustias]… Remekelt Gombszögi Frida [Bernarda anyja], az őrült nagyanyát alakította. S mindennek a tetejében izzott feketén Tőkés Anna. Örökké figyelő, látó szemével vizslatott. Ha magára maradt a színpadon, mélységesen szomorú volt, és gyönge. Mihelyt meglátta valaki, hogy elhagyatott, ereje fogy, összeszedte magát, gőgjét védekezésül kiterjesztette, mint egy ragadozó madár a szárnyait, ha vesztét érzi. Olyan Bernarda volt, aki csakugyan láncra verte lányait. Őrző szemét csak a halál csukhatta le" (*Fényben és árnyékban*).

NÉMETH LÁSZÓ, a magyar 20. század sorsdramaturgja '57 tavaszán Lorca esszéjében „a magyar színházi közönség egyik nagy színházi élménye"-ként említi a drámát és az előadást (*Nagyvilág*, '57/6). Okolta is: „Drámai kelepcék kétféleképp jöhetnek létre: úgy, hogy az ember húz, s a sors fokról fokra, szinte észrevétlen veszi körül s roppantja össze (ez történik a shakespeare-i drámában), vagy úgy, hogy elsősorban a sors húz, az ember védekezik, vívódik, menteni akarja lelkét, becsületét (ez történik az úgynevezett sorstragédiákban, például az *Oidipus király*ban). A mai embernek felelősségteljes tettre, messze kiható cselekvésre egyre kevesebb alkalma van, mind jobban ismeri az átvívódott éjszakákat, jellemet próbáló helyzeteket, amelyek a világ követelménye s az önmagunkhoz való ragaszkodás szorítja. A darabokat, amelyek ezt nyújtják, ha formájukban nincs is feltűnő újítás, a közönség modernnek, hozzá szólónak érzi, másokat pedig, ahol a színpad csupa új vívmány, de ez a gyötrődés hiányzik, látványosságként néz." Ebben a gondolatban és a játékosság megannyi színét vizsgálva közli: Lorca dráma életművében „legkiválóbb darabja vitathatatlanul" a Bernarda háza. Mert: „A feszültség… amely még a látszólag kényelmes jelenetek alatt is betölti a színpadot. Az önmagáért való játék, eleven beszéd, amely már Lorca első darabjában is feltűnt, itt a helyzet, a kitörni kész indulatok áramából töltődik meg a feszültségre. A költőnek nincs mit tennie: nem kell félnie, hogy nem teljesíti időre a tervét, a mű szerkezete nem fokokra osztott létrához hasonlít; egy parittya forog itt látszólag ugyanazon a pályán, csak egyre gyorsabban, hogy a felvonás végén kirepítse váratlan kövét, minden felvonás végén még messzebbre." Németh László Lorca beszédeit, vallomásait hazacélzó gondolattal pedig így összegzi: „könnyű volna olyan idézetcsokrot kiszedni, amelyen Adytól Nagy Lászlóig irodalmunk egész bartóki vonala ráismerne a maga törekvéseire.

NAGY LÁSZLÓ ráismert a maga törekvéseire, mert a *Cigányrománcok* első kiadását már tízéves öccsének, Ágh Istvánnak is kezébe adta. És majd ő is újra fordította, mely számos további vers átültetésével a kétkötetes Lorca-összes (1967) rangos darabjai. Vélhető, a forradalom után börtönt szenvedett Horváth Jenő rendező ebben a kiadásban ismerte meg András László fordítását s Nagy László verseit. Igénye volt, a *Bernarda Alba háza* kegyetlen világát idézendő, rusztikus, az ősiséget erősebben idéző nyelv szükséges, mint ami az életmű-gyűjteményben olvasható. A költő Naplójából (*Krónika-töredék*) kitűnik: a Székely Gábor vezette Szolnoki Szigligeti Színház dramaturgjával, Schwajda Györggyel volt kapcsolatban. Aki '75 tavasz végén újrafordításra kérte Nagy Lászlót. Július 16-án ez áll a Naplóban: „olvasgatom", s ezen a napon a „sürgették" a munkát. Ami szerint még ősszel előadni tervezték Lorca utolsó darabját, melynek alcíme: „Asszonyok drámája spanyolországi falvakban". Július 20-ai jegyzetből tudjuk: „Elkezdtem" a munkát. Közelgő őszt is érezve (augusztus 3.), iramosan dolgozott: augusztus 4-én ez áll: „Befejezve az első felvonás, a másodikban is jócskán előrehaladtam." Augusztus 5-én nyugtalan: „Gondoltam, délelőtt jobban fog a fejem, így többre megyek, s délután mikor gépelek, még tudok javítani. Igen lassan haladtam így is. […] Kicsit aludtam, máris gépelni kezdtem, s mivel fáradt s levert voltam, a gépelés is csupa hiba. Nem szerencsés ez a mai nap, de amit megcsináltam, az jó, ha kevés is. Nagyon kényesek a dialógusok. Ilyen paraszti drámában, különösen, ha spanyol. Semmi városias nyelvfordulat, én úgy archaizálom, hogy a legnemesebb magyar nyelvből kovácsolom. Ez a dráma görögös magasságú. Csak lenne időm rá elég. 15-re kell befejeznem, sőt előbb, mert az újragépelést is átnézem figyelmesen."

Augusztus 6-án: „Erősen megnyomom a gombot – ha tíz oldalt megcsinálhatnék a Lorcából! A fordításnak kész a kétharmada. Délelőtt kézzel írtam, elértem az 5. oldalt. […] Ebéd után se nyughattam, fölkeltem, hívott a fordítás." Az alkotás felfokozott állapotát éli a költő, szikár mondataiból is kicsap az ajzottság. Hajtja a teljesítés pontossága, a nyelvi igény, a dráma füllesztő légköre szexuális álmokká is transzformálódtak; továbbá: közeli fájdalom Simon István halálára (VII. 7.) a *Három nap, három éj* című versét írta, de nem múlt a fájdalom, a gyász viselése. Erről a napról ihlető élmények is beszivárognak a költői gondolatba. Egy mondikálás Margittal: »Füstölög a kémény, talán otthon vannak. Eredj be kis szógám, valamit majd adnak.« Ezt a koldusénekeket énekeltük M-tal. Befüggönyözte a szobát. – Találtam ki új versszakot is, hozzáragasztottuk. »Mit adtak? Túrót! Pottyantsd az árokba, a szegényebbeknek. A mennyi portán később zörgessenek!« S a nyelvi mélyhalászat forrásához: Berze Nagy baranyai gyűjtéseit olvasgattam. – Fél egy van."

Augusztus 8-án: „végeztem a második felvonással. Rákapcsolok holnap és vasárnap, talán végzek az egésszel." Csak egy napot csúszott, mert 10-ét, vasárnapot úgy zárta, miszerint „Holnap korán kelek", s hétfőn 11-én így indítja a Naplót: „Befejeztem a Bernarda Albát. Kilenc napja erre a pillanatra várok. Este 9 körül elérkezett. Nagyon megnyugodtam, újjászülettem. Gépelés is csak

másfél oldal van hátra. Azt hiszem, világos, nyelvileg erős a fordítás. Mondható a szöveg. Két napig nézegetem, olvasgatom, s tán javítom is." Így történt, de következett az oldódás; enyhült a kényszer tudata, hisz teljesítette, amit vállalt, s ebben a lazulásban augusztus 12-én: „Egész nap idegfáradtság van bennem… Ez valami lelki émelygés, olyan állapot, mint amit ájulás előtt érez az ember. Bizonyára holnapra elmúlik a nagy hőség, vagy valami más változást érzek." Alkotói hevületből alászállva józanodás, már a teremtő elégedetlenség állapotába érkezve 13-án: „Javítgatom a fordításom gépiratát. Már kezdem unni ezt a fordítást, nem is érzem olyan jónak." Még egy napot unta: „Javítgattam a gépiratot, a másolásra is rávezettem. Majd meglátjuk, mit szólnak hozzá! Magyar darabot akarnak! Ez majdnem olyan. Nyelvileg főleg. Álmos vagyok. Negyed egy van." 15-én Schwajdának átadta a *Bernarda* új, magyarított változatát. De az alkotói nyugtalanság újra pendül: „Délelőtt újra csak nézegettem a fordítást. – Lehet, erősen hozzányúlok még, stilizálom szikárabbra. Most pihenjen, ő is, én is."

Hosszú pihenés következett, mert a tervezett őszi bemutató elmaradt. Schwajda még egy havi halasztást említett, miszerint „Nem találnak színésznőt, aki Bernardát alakítaná." De egész évadban nem találtak. Úgyhogy a '75/76-os évadnyitón, majd a 76-os évadzárón Székely direktor beszédében szóba se került a *Bernarda* késettsége. Nagy László is mély álomba ejtette Lorca drámáját.

BERNARDÁT találtak esztendő múlva: Horváth Terit. Hosszú álom után Lorca darabjának ébredése még egy röpke várakozásra kényszerült. A Thália Színház '76 szeptemberében Moszkvában utazott, s bár a színésznő a mutatványdarabban, László-Bencsik Sándor *Történelem alulnézetben* című virtigli-munkás darabjában nem játszott, de valami irodalmi műsort is összeférceltek Solohov jegyében *Emberi sorsok* címmel. Melynek okából az előadásból kimaradtakat, így Horváth Terit is expediálták a szovjet testvériség moszkvai igazolására. September végén Horváth Jenő vezetésével elkezdték a próbákat, ám a társulaton átsöpört az influenzajárvány, s megszakított a próbarendet, így a *Bernarda* munkálatait is. Szerepét tanulva, Horváth Terit a Tisza-parton érdemes beszélgetésre szólította Valkó Mihály, a helyi lap munkatársa; Bernarda alakításáról mondta: „A jó színész az élményeket úgy sűríti, mint József Attila: »sok kedves nőből próbállak összeállítani«. A zsarnokságnak is sok fajtája van. Hogy összerakjam a magam Bernardáját. amely García Lorcáé ugyan, de az enyém is lesz. Jól kell ismernem az erőszakot, nekem bármennyire is spanyol Bernarda, magyar ismereteimből kell megformálnom őt. S azt is jól kell tudnom, hogy törékeny fizikumom van, így nem külső robosztus erővel kell hatnom, hanem belső erőimmel. […] A jövendőnek a megsemmisítője. Ez az én emberi hitemmel ellentétben van. Bizony szörnyű, hogy Bernarda nem engedi a lányait legények közelébe. Nem engedi, hogy utódaik legyenek. Ez vétek! Nem természetes! Mert a mag, ha lehull, fa lesz belőle, a fán alma, körte terem, amibe bele kell harapni; a lányok megnőnek, harapni kell belőlük, mert »megrohad a szívük«. Lényük értelmetlenné válik. Nálunk is, régi szokás faluhelyen, hogy a nagy családban előbb – ha

több lány van – a legidősebbet kell férjhez adni. Ha aztán a legidősebb rosszul sikerült, kehes, keskeny csípejű, nehezen veszik el. Pedig ezt kell először férjhez adni, ettől a kelletlen árnytól kell megszabadulni, csak aztán jöhetnek a többiek sorban. Így aztán szép éveiket mind ellopja tőlük az anyjuk. Bezárja őket a sötét szobába. Hát ez természet ellen való vétek. […] nagyon jókor jött Bernarda. García Lorcát, mióta csak ismerem, szeretem. Szívemen pengeti a húrt, akár a szerelemről, életről, halálról beszél. És úgy pengeti Nagy László is. Akinek a fordításában García Lorca még közelebb került hozzám" (*Sári-gyöp*).

HORVÁTH JENŐ rendező a folytonos változásokat, színészcseréket is megoldva általánosan elismert igényes előadást teremtett. Érdeménél kisebb visszhanggal, mert egy hétre rá Somlyó György fordításában, Várkonyi Zoltán rendezésében a Vígszínház is előadta. Bernardát Sulyok Mária alakította. A szolnoki szereposztásból: Adelát Csomós Mari, Martiriot Lázár Kati játszotta, Maria Josepha vendégként: Miklós Klára. Horváth Jenő a bemutató után így beszélt a színházi lapban: „Lorca az emberi lelkekben és konfliktusokon keresztül tárja fel a drámát. Nem véletlenül mondja a ház úrnőjével: »Engem nem érdekel, mi van a szívetekben, csak a külső a fontos.« Bernarda lányai lázadnak a tudatuk alá kényszerített szerelmi ösztöneik felszínre hozásáért, önmaguk testi, lelki – tehát emberi – megvalósításáért. De nemcsak a lányok lázadnak, Bernarda anyja, a nyolcvanéves Josepha is így kiált fel: »Gyermeket akarok! Férfit akarok!« – s a tenger felé szeretne menni. Azt egyébként, hogy a legfiatalabb lány, Adela tényleg gyermeket vár-e, nem tudom. Mindenesetre úgy döntöttem, hogy ha gyermeket szülne, ebben a környezetben meg kellene ölnie" ('76/43).

A PREMIEREN, 1976. október 15-én Nagy László nem volt jelen, Lakiteleken Budai Ilonkával szerepelt. Október 18-án jegyezte naplójába: „Sz. Julcsa mondta: jó Horváth Terike mint Bernarda. Nem tudom, mikor nézem meg a darabot." Hosszan készülődött: öltönyt is csináltatott, aztán az utazás, az autószerzés nyűge nehezítette a menetelt. Horváth Jenő jóvoltából október 29-én Szolnokra utazhatott a Lorca-előadásért. Nagy László krónikájából: „Horváth Teri kitűnő, Csomós Mari is. Lázár Kati is. A bezárt nagymama kicsit úrias. Az első fölvonás díszletében [Székely László] kevés a fehér, a sok barna elnyeli a hangot is. Jenő nagyon megkínozta a színésznőket, a bemutató előadás azért maradt el, mert kínjukban valamennyien menstruáltak." Ilyenképpen október 8-a helyett 15-én mutatták be Lorca darabját. Egy hét múlva Somlyó György fordításában, a Vígszínházban Várkonyi Zoltán állította színre, Bernarda Alba: Sulyok Mária. A szolnoki előadás visszhangját a fővárosi halkította, ha épp ki nem oltotta egynémely lapnál. Nagy László átültetését is elnyelte az idő; fordítását a költő hagyatéka sem őrizte. A. Szabó Magdának köszönhető, hogy a szolnoki Szigligeti Színház irattarából 2016-ban előteremtette Nagy László munkapéldányát. Amit megismerve Katona Eszter kiváló tanulmányban összegezte a költő magyarítását, igazolva: a korábbi átköltésnél jobban, a népi nyelv ízeit pontosabban fordította a költő. Pontosabban: az archaizálás rétegzettségét, árnyalatainak hűségét elemezte tanulmányában, melyhez Jánosi Zoltán írt bevezetőt Nagy László föltámadt

drámafordítása címmel (*Magyar Napló*, 2018/12). Ám a Lorca-dráma közlése, mint igazolás elmaradt a folyóiratban. Így többszörös érv, hogy tartós várakozás után a *Hitel* közölje Nagy László drámafordítását. S tán magát is bátorítsa, mert a magyar színházi irodalom Kazinczy, Vörösmarty, Arany, Kosztolányi, Szabó Lőrinc folytonosságát gyakorolta, s újabb fejezetében Illyés Gyula, Németh László és mások kiváló magyarítása a színházi múlt homályából közlésre s életre kívánkozik. Amiben a *Bernarda házá*nak sorsa keserves metaforának is tekinthető: darabjának befejezést követően két hónappal Lorcát meggyilkolták. Nagy László a *Bernarda* fordításának ihletében, sikerében, továbbá költészetének balladai mélységeit járván, s Páskándi Gézával való Nimród-beli ebéd-közi beszélgetések nyomán a *Népszabadság* 1977-es karácsonyi számában E Fehér Pállal való interjúját így zárta: „Talán drámát is írok." Alig egy hónap múlva, 1978. január 30-án Nagy László halott. Horváth Jenő távol a magyar Tháliától, a somogyországi kis faluban, Bálványoson élt, s 1994-ben végleg távozott e földi létből. Horváth Teri 2009 márciusában hunyt el. A *Bernarda Alba háza* utáni harmincharom évben a színpadi, színházi létből menekülve Soós Imre, Dayka Margit, Bihari József, Latinovits Zoltán és más nagy játszótársának emléke éltette holtáig.

Irodalom. Horváth Teri: *Sári-gyöp* (Szépirodalmi K., 1978); Horváth Teri: *Fényben és árnyékban* (Széphalom K., 1992); *García Lorca összes művei* (I–II. Helikon K., 1967); Nagy László: *Krónika töredék – Napló, 1975 február–1978. január 29.* (Sajtó alá rendezte: Görömbei András. Helikon K., 1994); Németh László: *Sajkódi eset*ék (Szépirodalmi K.–Magvető K., 1974).

Federico García Lorca

Bernarda Alba háza

Asszonyok drámája Spanyolország falvaiban

Fordította: Nagy László

SZEMÉLYEK

Bernarda *(60 éves)* • Horváth Teri
María Josefa *(Bernarda anyja, 80 éves)* • Falvay Klári
Angustias *(Bernarda lánya, 39 éves)* • Tímár Éva
Magdalena *(Bernarda lánya, 30 éves)* • Baranyai Ibolya
Amelia *(Bernarda lánya, 27 éves)* • Andai Kati
Martirio *(Bernarda lánya, 24 éves)* • Lázár Kati
Adela *(Bernarda lánya, 20 éves)* • Csomós Mari
Poncia *(60 éves)* • Koós Olga
Szolgáló *(50 éves)* • Veszely Mária
Prudencia *(50 éves)* • Sebestyén Éva
Koldusasszony • Elkán Erzsi
Négy asszony • Tóth K., Hanga E., Szeli J., Szennyai M.
Fiatal lány • Gombos Teca

(A költő hozzáteszi, hogy a három felvonást fotografikus dokumentumnak szánta.)

(Színlap, a Szolnoki Szigligeti Színház bemutató előadása szerint. Bemutató: 1976. X. 8.)

Rendezte: Horváth Jenő
Díszlet: Székely László
Jelmez: Mialkovszky Erzsébet
Ügyelő: Sárossy Rózsa
Súgó: Halász Kati
Igazgató: Székely Gábor

ELSŐ FELVONÁS

(Hófehér szoba Bernarda házában. Vaskos falak. Boltíves ajtókon jutafüggönyök, alul fodrosak és bojtosak. Gyékényfonatú székek. A képek: valószínűtlen, nimfás és regebeli királyos tájak. Nyár van. Nagy árnyékú csönd a színen. Mikor a függöny fölmegy, üres a színpad. Harangzúgás hallik. Belép a Szolgáló.)

Szolgáló — Túl sok már a harang a halántékom közt.
Poncia — *(bejön, kolbászt és kenyeret eszik)* Kongatnak már több mint két órája. A körvidék minden papja itt van. Szép most a templom. Már a papolás elején elalélt Magdalena.

SZOLGÁLÓ Ő itt a legárvább.

PONCIA Ő az egyetlen, aki szerette az apját! Ajaj! Most hála istennek, egy kicsit magunk vagyunk! Ehetek.

SZOLGÁLÓ Bernarda ha látná…!

PONCIA Mivel most böjtöl, azt se bánná, ha éhen vesznénk. Ez az ispánkodó! Ez a basa-asszonyság! De az ember belefárad. Hát megkezdem a kolbászos fazekát.

SZOLGÁLÓ *(sóvár szomorúsággal)* Adj a leánykámnak is, Poncia!

PONCIA *(bent)* Eredj, még borsót is markolhatsz hozzá. Ma nem jönnek rá.

HANG *(bentről)* Bernarda!

PONCIA Bezártad jól?

SZOLGÁLÓ Ráforgattam kétszer is a kulcsot.

PONCIA A keresztrúd is ott legyen az ajtón! Ahány az ujja, annyi a tolvajkulcsa.

HANG Bernarda!

PONCIA *(kiáltva)* Jön már! *(a Szolgálónak)* Tisztára dörgölj mindent! Ragyogjon mindene Bernardának. Különben kinyűvi a maradék hajamat is, ezt a keveset.

SZOLGÁLÓ Micsoda asszony!

PONCIA A lelket is kiveszi mindenkiből, aki körülötte él. Ráülne a szívedre is, elnézné esztendeig, ahogy haldokolsz. Még mosolyogna is hozzá az a hideg átkozott arca. Dörgöld, csak dörgöld azt az üveget!

SZOLGÁLÓ Sebes a kezem a sikárolástól.

PONCIA Ő a legtisztább, a legnemesebb, a legrangosabb. Szegény urának jó már, pihenhet.

(A harangszó elhal.)

SZOLGÁLÓ Itt a rokonság mind?

PONCIA Csak az övéi. Az ura családja gyűlöli. Csak halottnézőbe jöttek el, csak hányták rá a keresztet.

SZOLGÁLÓ Szék van elég?

PONCIA Túl sok. Üljenek a földre. Mióta Bernarda apja a sírban, ember ide nem léphetett a födél alá. Nem tűri, hogy lássák birodalmában. Döntse le a rágó ráksúly!

SZOLGÁLÓ Veled jól bánt.

PONCIA Harminc éve lúgozom-mosom a lepedőit, harminc éve eszem a morzsalékát, átvirrasztok éjjeleket, ha göthös; naphosszat vizslatom a szomszédokat a nyiladékon át, és fülelek, számadója vagyok, hogy mit látok-hallok. Nincs titkunk egymás előtt, de sötét kolera, világos ménkű! És a rosseb égesse ki a szemét!

Jó kutyája vagyok pedig, ugatok, ha mondja, és harapok a kódisok sarkába, ha rájuk uszít, földjeit az én fiaim túrják, de elegem lesz ebből, eljön a nap.

SZOLGÁLÓ És akkor…

PONCIA Majd kettőnkre csukom az ajtót, és esztendeig pöködök rá. „Nesze, Bernarda, ezért, azért, amazért", míg olyan nem lesz, mint a pocsékká pocskolt kígyó, amit a kölykök szétköveztek, mert kígyó, még a retyerutyája is. Persze, én nem irigylem a sorsát. Öten maradtak a nyakán, öt lánya, öt csúfság, a legvénebb Angustias, az első urától való, ez pénzes, a többi csak cicamókus. Csak a sok csipke meg a móringos pendely, de az örökség: csak puszta kenyér meg szőlőbiling.

SZOLGÁLÓ Bár nekem volna ennyim!

PONCIA Nekünk csak a két kezünk és a sírhalom, az igazak földje.

SZOLGÁLÓ Olyan föld, amit arra testáltak, akinek semmije.

PONCIA *(a faliszekrénynél)* Ez a kristály foltos.

SZOLGÁLÓ Se a szappan, se a daróc nem szedi le.
(Szólnak a harangok.)

PONCIA Ez már a papolás utolsó verse. Odamegyek, meghallgatom. Igen szeretem, ha plébános áriázik. A „páter noszterben" úgy emelkedik a hangja följebb és följebb, mint a víz a kannában, igaz, a magosban megbillen kicsit, s loccsan, de így is gyönyörűség. Mostanság persze, nincs olyan torok, mint a régi sekrestyés, Tronchapinos, olyan már nincs. Anyámért, legyen áldott pora is, ő énekelt a gyászmisén. Hangzottak ám a falak is, mikor pedig az Áment mondta, mintha egy farkas a templomban állna. *(utánozva)* Áme-e-e-en. *(köhögés fogja el)*

SZOLGÁLÓ *(átveszi)* Tönkrement a torkod.

PONCIA Tönkrement másom. *(Nevetve kimegy.)*
(A szolgáló törölget. Szólnak a harangok.)

SZOLGÁLÓ *(átveszi a harangszót)* Gin, gin, gan. Gin, gin, gan. Irgalmazzon neki az Isten.

KOLDUSASSZONY *(egy kislánnyal)* Dicsértessék az Úr!

SZOLGÁLÓ Gin, gin, gan. Sok éve várjuk. Gin, gin, gan.

KOLDUSASSZONY *(dühösebben)* Dicsértessék az Úr!

SZOLGÁLÓ *(ingerülten)* Mindörökké!

KOLDUSASSZONY Jöttem a maradékért.
(A harangszó abbamarad.)

SZOLGÁLÓ Kívül téresebb. Enyém a mai maradék.

KOLDUSASSZONY Fizetséged is van, asszony! Én meg a lányka árvák vagyunk.

SZOLGÁLÓ Árvák az ebek is, mégis megélnek.

KOLDUSASSZONY Eddig mindig megkaptam.

SZOLGÁLÓ Takarodj! Ki engedte meg, hogy belépj? Látszik a lábatok nyoma. *(Távoznak, törölget.)*
Olajkenetes padló, faliszekrény, hogy a keserűt nyeljük, mink, akik vályog közt élünk egyetlen tállal, kanállal. Jöjjön el a nap, hogy magvunk szakadjon, s még a hírünk is kimaradjon a mesékből.
(Újra harangzúgás.)
Úgy, úgy, csak harangozzanak rá! Vigyék csak az aranysávos koporsót, a szemfödőset. Por leszel te is, mint én. Unatkozz csak Antonio Maria Benavides, kifeszülve a posztóruhában, a használatlan tükörcsizmában. Unatkozz csak! Már nem emeled föl az alsószoknyámat a karám tövében.
(Hátulról párosan gyászruhás asszonyok jönnek, nagykendős, fekete szoknyásan, legyezővel. Lassúdan lépnek, míg betöltik a színt. A Szolgáló hirtelen siratóba kezd.)

SZOLGÁLÓ Jaj, Antonio Maria Benavides, elfordultál az itthoni falaktól örökre, el az itthoni kenyértől. Én szerettelek legjobban minden cseléded közül. *(tépi a haját)* Élhetek-e tovább, ha te elmentél? Szabad-e élnem?
(A kétszáz asszony mind belül van már. Megjelenik Bernarda meg az öt lánya.)

BERNARDA *(a szolgálónak)* Csönd!

SZOLGÁLÓ *(sírva)* Bernarda!

BERNARDA Ne a szád járjon, hanem a kezed, a gondra, hogy tisztán fogadjam a gyászmenetet. Kotródj! Nem itt a helyed…
(A Szolgáló sírva kimegy.)
BERNARDA Szegény, olyan, mint az állat. Mintha más anyagból formázták volna. Érzi a szegény is a bánatot.
I. ASSZONY Érzi a szegény is a bánatot.
BERNARDA Feledi, ha meglát egy tál borsót.
LEÁNYKA *(félénken)* Enni is kell, hogy az ember éljen.
I. ASSZONY A te korodban hallgatni szokás a felnőttek közt.
Hallgass! Lányka!
BERNARDA Nem tűrtem soha, hogy bárki is kioktasson. Üljetek le!
(Leülnek, csönd, fölemeli a hangját.)
Magdalena, ne sírj! Ha sírni akarsz, bújj az ágy alá. Hallod?
II. ASSZONY Megkezdtétek a munkát a szérűn?
BERNARDA Tegnap.
III. ASSZONY Mint a tüzes ólom, olyan a nap.
I. ASSZONY Régóta nem volt ilyen hőség.
(Csönd. Mindnyájan legyezik magukat.)
BERNARDA A limonáda kész-e?
PONCIA Készen, Bernarda!
(Bejön óriási tálcával, rajta sok kicsi fehér korsó, szétosztja őket.)
BERNARDA Adj a férfiaknak is!
PONCIA Már isszák az udvaron.
BERNARDA Aztán menjenek, amerről jöttek. Nehogy ide belépjenek.
LÁNYKA *(Angustiasnak)* Pepe el Romano is ott volt a gyászmisén, a férfiak közt!
ANGUSTIAS Velük volt.
BERNARDA Az anyja volt az. A lány csak az anyját látta. Pepét nem látta se ő, se én.
LEÁNYKA Én mintha…
BERNARDA De a Darjali megözvegyült ura, az igenis ott volt. Éppen a néned közelében. Őt mindenki látta.
II. ASSZONY Gonosz ez, rosszabb a gonosznál.
III. ASSZONY *(ugyanúgy)* Kés a nyelve.
BERNARDA Asszony a templomban férfira nem néz, csak a papra, arra is csak azért, mert szoknyát visel. Ha ott a fejed forgatod: sóvárgod a meleg bársony nadrágot.
I. ASSZONY *(halkan)* Vén hamis kígyó.
PONCIA *(foga között)* Csavarodna ő is a férfi melegére.
BERNARDA Dicsértessék az Úr!
MIND *(keresztet vetnek)* Mindörökké, s legyen áldott és magasztalt!
BERNARDA Nyugodjék halottunk békében, elöljáróink szent körében!
MIND Nyugodjék békében.
BERNARDA Igazságosztó pallosával oltalmazza Mihály arkangyal!
MIND Nyugodjék békében!
BERNARDA A kulcs alatt, mely mindent megnyit. A kéz alatt, mely mindent bezár.
MIND Nyugodjék békében!
BERNARDA Az üdvözültek seregében mennyei fények mezején.
MIND Nyugodjék békében!
BERNARDA Az Úr szentséges irgalmában, a földek, vizek lelkeivel.

MIND Nyugodjék békében!

BERNARDA Adj Uram örök nyugodalmat a te szolgádnak, Antonio Maria Benavidesnek, és add neki örökül szentséges glóriádat!

MIND Ámen.

BERNARDA *(föláll és énekel)* Requiem aeternam dona ei domine.

MIND *(Fölállnak, és gregorián-dallamot énekelnek.)* Et lux perpetua luceat ei. *(Keresztet vetnek.)*

I. ASSZONY Neked pedig egészség, hogy könyörögghess a lelkéért.
(Indulnak kifelé.)

III. ASSZONY Nem szűkölködsz a dombor meleg cipóban.

II. ASSZONY És födél van a lányaid feje fölött.
(Elvonulva sorban Bernarda előtt, kimennek, Angustias az udvarra nyíló ajtón eltűnik.)

IV. ASSZONY Házasságod jó termést adjon, örömödre.

PONCIA *(erszénnyel jön be)* Ezt a pénzt az emberek szánták a gyászmisére.

BERNARDA Köszönd meg és tölts nekik törkölyt!

LEÁNYKA *(Magdalenának)* Magdalena…

BERNARDA *(Magdalenának, aki sírni kezd.)* Csitt! *(Mindenki kimegy, szól a távozók után.)* Menjetek, és fenjétek a nyelveteket a látottakon. És ne lépjetek be a kapumon sokáig!

PONCIA Nem panaszkodhatsz. Itt volt az egész falu.

BERNARDA Itt, hogy a kurtakabátjuk betöltse a házat verejtékszaggal, nyelvük pedig méregcsöppökkel.

AMELIA Anyám, ne beszéljen így!

BERNARDA Így kell beszélnem ebben az átkozott folyótlan faluban, kutas faluban, ahol az ember félve issza a vizet, hátha megmérgezik.

PONCIA Beszutykolták a padlót.

BERNARDA Kecskék tolongtak rajta. *(Poncia tisztogatja a padlót.)* Lány, add ide a legyezőt!

ADELA Tessék. *(Kerek legyezőt nyújt, zöld és piros virágos.)*

BERNARDA *(földhöz vágja)* Ilyen legyezőt egy özvegyasszonynak! Adj feketét, és tiszteld az apád emlékét!

MARTIRIO Tessék az enyém.

BERNARDA S neked mi lesz?

MARTIRIO Nincs melegem.

BERNARDA Keress magadnak másikat, mert kelendő lesz majd. Nyolc évig tart a gyász, nem fúhat be hozzánk az utcai szél sem. Úgy élünk, mintha befalaztuk volna téglával az ablakot, ajtót. Így volt ez apám és nagyapám házában is. Míg a gyász tart, varrtok, hímezitek a kelengyéket. Van a ládában húsz vég vásznam, szabhattok terítőt, lepedőt. S Magdalena hímezheti őket.

MAGDALENA Hasztalan úgy is.

ADELA *(keserűen)* Ha nem hímzel, hát pusztán maradnak. A tieid majd jobban fehérlenek.

MAGDALENA Nem, se a magamét, se másét. Úgyis tudom, nem megyek férjhez. Zsákolok inkább, el a malomba, bárhova bármit, csak ne kelljen ülnöm szüntelenül ebben a sötétségben.

BERNARDA Ez a fehérnép sorsa.

MAGDALENA Legyen átkozott mind.

BERNARDA Itt én parancsolok mindenben. Már nem futhatsz az apádhoz. Fehérnépnek tű meg fonal, férfinak ostor meg öszvér. Ez a sorsod, ha módosnak születtek.
(Adela el.)

HANG Bernarda, engedj ki!

BERNARDA *(hangosan)* Engedjétek! *(Belép a szolgáló.)*

SZOLGÁLÓ Nehezen bírtam vele. Anyád a nyolcvanat járja, erős, mint a tölgy.

BERNARDA Volt, akitől örökölje. Nagyapámtól, ilyen volt ő is.

SZOLGÁLÓ A gyászmisekor többször zsákdarabbal gyömtem a száját, téged szólított erősen, adj neki mosogatólét legalább, mert szomjas, és kutyahúst, mert ő mondja, hogy azt löksz neki.

MARTIRIO Rágalom szól belőle.

BERNARDA *(a Szolgálónak)* Jártasd meg az udvaron, hadd levegőzzön.

SZOLGÁLÓ Kiszedte a ládából a gyűrűit meg az ametiszt fülönfüggőket, fölaggatta magára, és csak mondogatta, hogy férjhez akar menni.
(A lányok nevetnek.)

BERNARDA Eredj, s gondod legyen rá, nehogy közel menjen a kúthoz.

SZOLGÁLÓ Ne félj, nem ugrik bele.

BERNARDA Nem azért… De ott már a szomszéd is látja az ablakából.
(A szolgáló kimegy.)

MARTIRIO Megyünk mi is, átöltözünk.

BERNARDA Jó lesz, de a gyászkendőt fennhagyjátok!
(Belép Adela.) Angustias hol van?

ADELA *(szándékosan)* Láttam, hogy ráhajol a kapulécre. A férfiak most mentek el.

BERNARDA Mit kerestél te a kapunál?

ADELA Csak megtudakoltam, megtojtak-e a tyúkok.

BERNARDA De addigra a férfigyászmenet elment!

ADELA *(szándékosan)* De néhányan még ott maradtak.

BERNARDA *(dühösen)* Angustias! Angustias!

ANGUSTIAS *(belép)* Tessék.

BERNARDA Mire lestél ott, s kire?

ANGUSTIAS Senkire.

BERNARDA Hát illik ez? Rangos lánynak férfira vadászni? És éppen az apai gyászmise napján? Felelj! Kire lestél?
(Csönd.)

ANGUSTIAS Én…

BERNARDA Te?!

ANGUSTIAS Senkire!

BERNARDA *(előrelép, üti)* Ó, te szelíd! Te cukor!

PONCIA *(odafutva)* Bernarda, csillapodj! *(Lefogja. Angustias sír.)*

BERNARDA Ki innen, mind!
(Kimennek.)

PONCIA Megtette, persze, de nem rosszaságból, és igencsak távol állt a rossztól. Bennem akkor hűlt meg a vér, mikor az udvarra lopakodott, aztán egy ablak mögé, onnan fülelte a férfiszót, ami legtöbbször tilos a lánynak.

BERNARDA Ezért jönnek a gyászoló házhoz. *(kíváncsian)* Miről beszéltek?

PONCIA Paca la Rosetáról. Az urát a múlt este odakötötték a jászolhoz, őt meg a ló hátára vették, és lovagoltak az olajligetbe.

BERNARDA És ő?

PONCIA Ő nemigen ellenkedett. Beszélik, hogy kibukkant a melle, a Maximilano így ölelte, mintha gitáron játszana. Rettenetes!

BERNARDA S mi történt?

PONCIA Ami történik ilyenkor. Világosban jöttek vissza. Paca la Roseta haja kibontva, s virágkoszorú volt a fején.

BERNARDA Ez az egyetlen sáros hátú a faluban.

PONCIA Mert nem idevalósi. Messziről került ide. Akik vele voltak, azok is idegen fattyak. Az idevalók nem tesznek ilyesmit.

BERNARDA Nem. De hízik rajta a szemük, és kerepelnek róla, végignyalintják az ujjukat, hogy ez is megesett.

PONCIA Beszéltek egyebeket is.

BERNARDA *(körülnéz, kicsit félve)* Mondd csak!

PONCIA Röstellem elmondani.

BERNARDA De a lányom, az meghallgatta?

PONCIA Meg.

BERNARDA Hasonlít az ángyaira: mind olyan lélekes, lágyítható. Mind, mint a birka, úgy fogadta a bókot akárki hízelgőtől. Mennyit küzdöttem, szenvedtem, hogy illedelmesek legyenek személyükben, nehogy elragadja őket a vágy.

PONCIA De a lányaid már férjhez meendők! Már a háborúság sokkal kevesebb velük. Angustias már bizonyára jóval elmúlt harminc.

BERNARDA Harminckilenc kereken.

PONCIA Lám, lám. És nem volt még udvarlója…

BERNARDA *(mérges)* Udvarlója nem volt egyiknek sem, nem is hiányzik nekik. Jól megvannak anélkül is.

PONCIA Nem akartalak megbántani.

BERNARDA Száz mérföldre sincs a körvidéken, akit a közelükbe engedhetnék. Az idevalók nem érik föl őket rangban. Azt akarod, hogy rájuk engedjek akárki zsellért?

PONCIA Költözz velük más faluba!

BERNARDA Az. Áruljam őket!

PONCIA Dehogy, Bernarda, csak a változatosság miatt… Igaz, hogy másutt ők lennének a szegényebbek.

BERNARDA Némítsd el azt a borzasztó nyelvedet!

PONCIA Nem lehet beszélni veled. Van bizodalmunk, vagy nincs?

BERNARDA Nincs. Szolgám vagy, én pedig megfizetlek. Semmi több.

SZOLGÁLÓ *(belépve)* Don Arturo van itt elrendezni a jussolást.

BERNARDA Lóduljatok! *(a szolgálónak)* Te az udvart meszeled. *(Ponciának)* Te a halott ruháit a nagy ládába összeszeded.

PONCIA Néhány holmiját eloszthatnánk ajándékba.

BERNARDA Semmit, egy gombot se! A kendőt se, amivel az arcát letakartuk. *(Lassan megy kifelé, az ajtóból visszafordítja fejét, nézi a két szolgálót. Ők utána távoznak. Amelia és Martirio jön be.)*

AMELIA Bevetted az orvosságot?

MARTIRIO Aligha segít rajtam.

AMELIA De bevetted.

MARTIRIO Ímmel-ámmal, de pontosan, ahogy az óra üt.

AMELIA Mióta itt az új doktor, elevenebb vagy.

MARTIRIO Mint előtte, egyformán.

AMELIA Észrevetted? Adelaida nem volt ott a gyászmisén?

MARTIRIO Tudtam előre. A vőlegény nem engedi a kiskapuig sem. Azelőtt nevetős volt, már nem is púderozza magát.

AMELIA Ki tudja már, ha vőlegény akad, jó-e, vagy nem?

MARTIRIO Mindegy.

AMELIA Mindennek a pletyka a megrontója, nem hagy bennünket élni. Adelaida szenvedhet miatta.

MARTIRIO Fél a mi anyánktól, mert ő az egyetlen, aki mindent tud az apjáról meg a földjeiről. Valahányszor idejön, anyánk a nyelvére veszi az ügyet. Kubában az apja meggyilkolta az első felesége urát, hogy az asszonyt elvehesse. Itthon meg faképnél hagyta, összeállt egy másikkal, akinek lánya volt, hált a lánnyal is, ettől való Adelaida, aztán összeesküdött vele, mikor már az előbbi asszony megháborodott s meghalt.

AMELIA Miért nincs ez a lator börtönben?

MARTIRIO Mert a férfiak az ilyen dolgokban cimborák, nem árulják el egymást.

AMELIA De Adelaida ártatlan.

MARTIRIO Az. De a régi dolgok megújulnak. Látom én, hogy minden szörnyűség megismétlődik. Ő is az anyja meg a nagyanyja sorsára jut, mert mindkettő asszonya volt annak, akinek ő az ivadéka.

AMELIA Micsoda borzalom!

MARTIRIO Inkább sohase lássak férfit. Kislánykorom óta iszonyodom tőlük… Láttam őket a karámnál, ahogy az ökröket járomba fogják, ahogy zsákolnak, bődülnek meg rugdolóznak… Én féltem felnőni, rettegtem, hogy egyszer csak a karjukban lelem magam. Gyengének és csúfnak teremtett az Isten, így mindenkorra megoltalmaz tőlük.

AMELIA Ezt nem mondhatod! Enreque Humanas járt utánad, tetszettél neki.

MARTIRIO Mendemonda az egész. Egyszer ugyan pendelyesen hajnalig vártam az ablakban, mert üzent a bérese lányával, hogy eljön, de nem jött. Nyelvhadarás itt minden. Más kellett neki, elvette a gazdagabbat.

AMELIA Rút az, mint az ördög.

MARTIRIO Számít is nekik a rútság! Fontos nekik a föld, a sok jármos ökör meg egy alázatos kutya, aki eteti őket.

AMELIA Aj!

(Belép Magdalena.)

MAGDALENA Mit csináltok?

MARTIRIO Csak vagyunk.

AMELIA Hát te?

MAGDALENA Járok-kelek a szobákban. Hogy egy kicsit mozogjak. Nézegettem, amit a nagyanyánk vászonba hímzett, a képecskéit, a kis pumi kutyát meg az oroszlánnal birkózó szerecsent, amik annyira tetszettek pici korunkban. Akkor több volt az öröm. A menyegző tíz napig tartott, rossznyelvek se voltak. Ma nagyobb az urizálás, fehér fátylas a menyasszony, mint a városban, palackosak a borok, de a pletykától penészbe fulladunk.

MARTIRIO Isten tudja, mik estek meg akkor is!

AMELIA *(Magdalenának)* Kibomlott a cipőfűződ.

MAGDALENA Hát aztán!

AMELIA Rálépsz és elbuksz.

MAGDALENA Egy lánnyal kevesebb lesz.
MARTIRIO Adela hol van?
MAGDALENA Nahát! Fölvette a zöld ruháját, a születésnapi ünneplőjét, amit varrt magának, s kiment a baromfiakhoz, és elkezdett kiabálni: Tyúkok, tyúkocskák, bámuljatok! Megkacagtam!
AMELIA Anyánk ha látta volna!
MAGDALENA Szegényke! Ő a legfiatalabb, még zöld a reménye is. Jól esne majd, ha boldogulna.
(Csönd.
Angustias átmegy a színen, kezében törülközők.)
ANGUSTIAS Hány óra?
MAGDALENA Dél fele jár.
ANGUSTIAS Már?
AMELIA Talán dél is elmúlt.
(Angustias kimegy.)
MAGDALENA *(epésen)* Hallottátok? *(Angustias után int.)*
AMELIA Nem.
MAGDALENA Ugyan!
MARTIRIO Nem tudom, miről beszélsz…
MAGDALENA Tudjátok ti mind a ketten, jobban, mint én. Összedugva a fejetek mindig, mint két barié, de nem árultok el semmit. Hát Pepe el Romano.
MARTIRIO Aha!
MAGDALENA *(utánozva)* Aha! Már híreszteli a falu is. Pepe el Romano elveszi Angustiast. A múlt este is itt ácsorgott a ház körül, szerintem hamarosan elküldi a kérőt.
MARTIRIO Jó ember. Örvendek.
AMELIA Én is. Angustias igen jó természetű.
MAGDALENA Nem, egyiktek se örül neki.
MARTIRIO Magdalena! Magdalena!
MAGDALENA Ha Angustiast akarná, ha a nőért nősülne, akkor örülnék, de csak a pénzére kacsint. Még ha a nővérünk is, lássuk be, hiszen családbeliek vagyunk, Angustias öreg, beteges, és mindig is ő volt köztünk a legvékonyabb érték. Már húsz évesen is olyan volt, mint a felöltöztetett pálca, hát milyen lehet most, amikor negyven!
MARTIRIO Ne beszélj így. A szerencse ahhoz fordul, aki nem is várja.
AMELIA Igaza van, ha meggondoljuk. Angustiasra maradt az összes apai pénz. Ő az egyetlen vagyonos a házban. Most lett kelendő az apai halállal, hogy ideje jött a jussolásnak.
MAGDALENA Pepe el Romano huszonöt éves, a legszebb legény a vidéken. Az volna a természetes, ha megkérne téged, Amelia vagy Adelánkat, aki húszéves, fényes, de a leghomályosabbat kéri, éppen azt, aki az orrából beszél.
MARTIRIO Talán éppen ez tetszik neki.
MAGDALENA Te álszent, nem bírlak elviselni!
MARTIRIO Uram Isten, oltalmazz!
(Adela belép.)
MAGDALENA Már eleget bámultak a tyúkok?
ADELA Mért, kicsoda bámulhatna, mondd?
AMELIA Ha meglát anyánk, a hajadba markol.

ADELA Álmodoztam sokat erről a ruháról. Gondoltam, akkor veszem föl, ha a vízikerékhez elmegyünk dinnyét enni. A legszebb az én ruhám lett volna.
MARTIRIO Gyönyörű ruha.
ADELA Testhez álló. Ilyen szépet még sose szabott Magdalena.
MAGDALENA A tyúkocskák mit szóltak hozzá?
ADELA Tyúktetűt kaptam, futkároztak a lábamon, csíptek.
(Nevetnek.)
MARTIRIO Legjobb lesz, ha befested feketére.
MAGDALENA Még jobb, ha Angustiasnak adod nászajándékba, mert Pepe el Romano elveszi.
ADELA *(indulatát visszafojtva)* De a Pepe el Romano…
AMELIA Nem hallottad a hírt?
ADELA Nem.
MAGDALENA Most már tudod.
ADELA Lehetetlen.
MAGDALENA A pénznek mindent lehet.
ADELA Ezért lopakodott a kapuhoz, ezért leskelődött a gyásznép után.
(Szünet.)
És az a férfi képes…
MAGDALENA Ők mindenre!
(Csönd.)
MARTIRIO Mire gondoltál, Adela?
ADELA Arra, hogy ez a gyász az életemet is gyászba borította.
MAGDALENA Megszokod majd…
ADELA *(haragosan zokogva)* Nem szokom meg. Nem bírom ezt a börtönt. Nem akarom, hogy elváltozzék a testem, mint a tiétek, nem adom a fehérségemet ennek a sötétségnek, holnap fölveszem a zöld ruhámat, sétálgatok az utcán. Ki akarok menni.
(Belép a Szolgáló.)
MAGDALENA *(parancsolóan)* Adela!
SZOLGÁLÓ Aj, szegényke, siratja az apját… *(Kimegy.)*
MARTIRIO Hallgass!
AMELIA Egy a sorsunk!
(Adela csitul.)
MAGDALENA Majdnem meghallotta a cseléd.
(A Szolgáló megint belép.)
SZOLGÁLÓ Pepe el Romano idetart a felvég felől.
(Amelia, Martirio és Magdalena szaladnak kifelé.)
MAGDALENA Megnézzük.
(Gyorsan kimennek.)
SZOLGÁLÓ *(Adelának)* Te nem mégy?
ADELA Nem érdekel.
SZOLGÁLÓ Mikor befordul a sarkon, a te ablakodból jobban látni.
(Kimegy. Adela a színen marad, tétovázik, majd hirtelen ő is a szobája felé siet. Bernarda és Poncia belép.)
BERNARDA Átkozott jussolás!
PONCIA Sok pénz jut Angustiasnak!
BERNARDA Sok.
PONCIA A többinek jóval kevesebb.

BERNARDA Ezt már harmadszor mondod, de röstelltem válaszolni. Jóval kevesebb, sokkal kevesebb. Erről ne csácsogj többet.
(Angustias jön be, arca erősen kifestve.)

BERNARDA Angustias!

ANGUSTIAS Tessék, anyám.

BERNARDA Kicsoda bátorított, hogy bepúderezd a képed? Kicsoda, hogy megmosd az orcád, mikor az apádért gyászolsz?

ANGUSTIAS Nem az én apám. Az enyém elhalt régen. Elfeledte talán?

BERNARDA Többet köszönhetsz a húgaid apjának, mint a sajátodnak. Légy hálás neki, megnőtt a vagyonod!

ANGUSTIAS Hát ezt megvizsgálhatnánk.

BERNARDA Hálás, illem szerint is. Tisztességből.

ANGUSTIAS Anyám, eresszen.

BERNARDA Eresszelek? Mihelyt letörölted a púdert magadról. Ó, a lágy lélek! A papagáj! Ángyikák tüköre! *(Letörli Angustiasról a festéket.)* Mehetsz!

PONCIA Bernarda, ne légy ilyen irgalmatlan!

BERNARDA Ha az anyám tébolyult is, én tökéletesen józan vagyok. Tudom én, mit cselekszem.
(Bejönnek mind.)

MAGDALENA Mi történt?

BERNARDA Semmi.

MAGDALENA *(Augustiasnak)* Ha a juss miatt veszekedtek, markold a vagyonod, te vagy a leggazdagabb!

ANGUSTIAS Nyelvedet őrizd a barlangjában!

BERNARDA *(koppant a botjával)* Ne higgyétek, hogy legyőztök! Míg a házamból lábbal előre ki nem visznek, itt én parancsolok, mindenben én, akár az enyém, akár a tiétek!
(Hangokat hallani, a színre lép María Josefa, Bernarda anyja, igen öreg asszony, feje és melle földíszítve virággal.)

MARÍA JOSEFA Bernarda, hol a mantillám? Megtartok mindent, nem adom nektek. Se a gyűrűket, se a habselyem fekete ruhát. Mert nem megy itt férjhez senki. Egyikőtök se! Bernarda ide a gyöngysoromat.

BERNARDA *(a Szolgálónak)* Miért hagytad, hogy bejöjjön?

SZOLGÁLÓ *(reszketve)* Kiszökött.

MARÍA JOSEFA Kiszöktem, mert férjhez megyek, férjhez egy szép tengerparti legényhez, mert itt a férfiak elkerülik az asszonyokat.

BERNARDA Hallgasson, anyám!

MARÍA JOSEFA Nem hallgatok. Nem akarom végignézni a lányaid sorsát, ahogy elporlad a szívük a menyegzőért. Elmegyek az én falumba, Bernarda, férjhez megyek, férfit akarok, örülni akarok.

BERNARDA Zárjátok be!

MARÍA JOSEFA Engedj, Bernarda!
(A Szolgáló megfogja María Josefát.)

BERNARDA Segítsetek neki!
(Mind vonszolja az öregasszonyt kifelé.)

MARÍA JOSEFA El akarok menni innen! Bernarda! Férjhez megyek a tengerparton, a tengerparton!

(Gyors függöny)

MÁSODIK FELVONÁS

(Hófehér szoba Bernarda házában. Balról ajtók nyílnak a hálószobákba. Bernarda lányai alacsony széken ülnek, s varrnak. Velük van Poncia is. Magdalena hímez.)

ANGUSTIAS Kiszabtam a harmadik lepedőt is.
MARTIRIO Következik Ameliáé.
MAGDALENA Angustias, a Pepe monogramját is ráhímezzem?
ANGUSTIAS *(szárazon)* Ne.
MAGDALENA *(hangosan)* Adela, nem jössz?
AMELIA Biztos hever az ágyán.
PONCIA Valami baja van. Békétlennek látom, félénk, riadozik, mintha gyík volna a csecse közt.
MARTIRIO Az a baja, ami nekünk, egy kutyát nyúzunk valamennyien.
MAGDALENA Kivéve Angustiast.
ANGUSTIAS Én jól vagyok. Akinek nem tetszik, fölfordulhat.
MAGDALENA Hát azt meg kell adni, páratlan a modorod, mint az alakod.
ANGUSTIAS Jó, hogy hamarosan itt hagyom ezt a poklot.
MAGDALENA S ha nem, az is jó.
MARTIRIO Hagyjátok abba!
ANGUSTIAS Különben is! „Ládából az aranypénzek, szép szemeknél szebben néznek!"
MAGDALENA Egyik fülemen be, a másikon ki.
AMELIA *(Ponciának)* Tárd már ki az udvari ajtót, jöjjön be egy kis levegő.
(De a Szolgáló nyitja ki az ajtót.)
MARTIRIO A múlt éjjel a forróságtól nem aludtam.
AMELIA Én se.
MAGDALENA Fölkeltem, hogy kicsit magamhoz térjek. Nagy viharfelhő állt az égen, ejtett is néhány csöppöt.
PONCIA Még éjfél után egykor is parázslott a föld. Fölkeltem én is, Angustias még állt az ablaknál Pepével.
MAGDALENA *(gúnyosan)* Olyan későn is? Mikor ment el?
ANGUSTIAS Mit kérded, Magdalena, ha te is láttad?
AMELIA Úgy fél kettő körül.
ANGUSTIAS Igen? Te honnan tudod?
AMELIA Hallottam a köhögését meg a kancája léptét.
PONCIA Én meg úgy négy körül hallottam, hogy elmegy.
ANGUSTIAS Biztos nem ő volt.
PONCIA De, ez bizonyos.
AMELIA Így vélem én is.
MAGDALENA Hát ez furcsa!
(Csönd.)
PONCIA Idehallgass, Angustias, mit mondott, mikor először jött az ablakhoz!
ANGUSTIAS Semmit. Mit mondott volna? Ami szokás.
MARTIRIO Igazán furcsa, két valaki nem ismeri egymást, egyszer csak találkoznak az ablakrácsnál, s kész a jegyesség.
ANGUSTIAS Nekem nem furcsa.
AMELIA Én nem is tudom, mit éreznék.
ANGUSTIAS Nem különös, mert ha a férfi az ablakrácshoz áll, már tudja, a jó hírt a hozó-vivőktől, a postásaitól, hogy kosarat nem kap.

MARTIRIO Jó, de megszólalni mégiscsak neki kell…
ANGUSTIAS Persze.
AMELIA *(kíváncsian)* S hogyan mondta?
ANGUSTIAS Csak így: Tudod, hogy járok utánad, kéne nekem egy jóravaló asszony, te leszel az. Ha te is akarod.
AMELIA Én szégyellős vagyok az ilyesmihez.
ANGUSTIAS Én is, de túl kell esni rajta.
PONCIA Mást nem mondott?
ANGUSTIAS De, mindig csak ő beszélt.
MARTIRIO S te?
ANGUSTIAS Én nem bírtam, kijött volna a szívem a számon. Először voltam férfival éjszaka.
MAGDALENA Derékkel, széppel.
ANGUSTIAS Nem csúnya, az biztos.
PONCIA Csak manapság van így, a finomabbak közt, hogy mondanak-mondanak, s fönn mozgatják a kezeiket. Mikor először ablakhoz jött az uram, Evaristo el Colin… Ha, ha, ha.
AMELIA Mi történt?
PONCIA Sötét volt, nagyon. Láttam, ahogy közelít, s mikor odaért, így szólt, jó estét. Jó estét, mondtam. S hallgattunk félóra hosszat. Csorgott a veríték a testemen. Ekkor Evaristo közelebb jött, még közelebb, mintha átbújni akarna a rácson, s igen halkan azt mondta, gyere, megtapogatlak!
(Mind nevetnek.)
AMELIA *(Fölkel, szalad az egyik ajtóhoz, kikémlel.)*
Jaj, azt hittem, anyánk jön.
MAGDALENA Adna nekünk!
(Tovább nevetnek.)
AMELIA Pszt… meghallanak.
PONCIA Aztán jól viselte magát, nem adta a fejét másra. Csak a tengelicékkel bánt, holtáiglan. De nektek, lányoknak nem árt, ha megtudjátok, a férfi két héttel a lagzi után elhagyja az ágyat az asztalért, aztán az asztalt a borospincéért, s ha az asszony nem törődik bele, megrohad sírdogálva a sarokban.
AMELIA Te beletörődtél.
PONCIA Bírtam vele.
MARTIRIO Igaz, hogy megverted olykor?
PONCIA Meg. S kis híja volt egyszer, hogy megvakul a fél szemire.
MAGDALENA Bár minden asszony ilyen volna!
PONCIA Anyátokhoz jártam ám iskolába! Mondott az uram valamit, már nem tudom, mit, s fölfogtam a mozsártörőt, s minden tengelicéjét agyoncsaptam.
MAGDALENA Adela, lelkecském, hallod-e?
AMELIA Adela!
(Csönd.)
MAGDALENA Megyek. Megnézem. *(Bemegy.)*
PONCIA Beteg a leányka.
MARTIRIO Az, mert alig alszik.
PONCIA Hát mit csinál?
MARTIRIO Hát tudom én, mit csinál?
PONCIA Tudod te nálam is jobban, te alszol túloldalán a falnak.

ANGUSTIAS Eszi az irigység.
AMELIA Ne tódíts!
ANGUSTIAS Kiolvasom a szeméből. Zavaros a nézése, mint az őrülteké.
MARTIRIO Ne beszélj az őrültekről. Nálunk ez tilos.
MAGDALENA *(bejön Adelával)* Hát nem csicsikáltál?
ADELA Rosszul vagyok.
MARTIRIO *(ravaszul)* Tán rosszul aludtál?
ADELA Nem, nem.
MARTIRIO Hát akkor?
ADELA *(hangosan)* Hagyjatok békén! Alszom vagy virrasztok, mi közöd hozzá! A testem az enyém, úgy bánok vele, ahogy nekem tetszik!
MARTIRIO Csak az aggodalom!
ADELA Aggodalom vagy faggatás. Varrtatok eddig, nem? Hát folytassátok! Láthatatlan akarok lenni, ha átmegyek a szobákon, senki ne kérdje, merre, hová!
SZOLGÁLÓ *(bejön)* Bernarda üzeni, megjött a csipkés-ember.
(Amíg kimennek, Martirio erősen fürkészi Adelát.)
ADELA Mit bámulsz rajtam? Ha kívánod, neked adom a szememet, még ragyog, neked adom a hátamat, hogy a púpodat kiegyengesd, csak a fejedet fordítsd félre, ha elmegyek előtted.
(Martirio kimegy.)
PONCIA Nővéred ő neked, vigyázz! Ráadásul a legjobban szeret!
ADELA Szimatol utánam. Belehajol a szobámba, alszom-e? Nem hagy lélegzeni sem. Káricsál örökké: „Milyen kár, milyen kár, hogy az arcod meg a tested nem lesz senkié!" Hát ezt nem! A testem azé lesz, akinek szánom.
PONCIA *(halkan, de nyomatékosan)* Pepe el Romanóé. Igaz?
ADELA *(meglepődve)* Mit mondtál?
PONCIA Amit mondtam, Adela?
ADELA Hallgass!
PONCIA *(élesen)* Azt hiszed, vak vagyok?
ADELA Ne hangoskodj!
PONCIA Verd ki az eszedből.
ADELA Mit láttál?
PONCIA Átlát az öreg a falon is! Hogy hova mégy az éjszakában.
ADELA Vakulj meg!
PONCIA Ha történik a történendő, én csupa szem vagyok, csupa fül. De hasztalan erőltetem az elmém, nem tudom, mit forgatsz magadban. Mért pucérkodtál az égő világosságban a kitárt ablaknál, mikor Pepe másodszor jött a nénédhez?
ADELA Hazudsz!
PONCIA Nem vagy már gyerek. Hagyd a nénédet békén, mert ha tetszik neked Pepe el Romano, úgyis kiböjtölöd!
(Adela sír.)
Akkor már ki tiltja meg, hogy hozzá kötődj? Mert Angustias néned beteg, nem éli túl az ilyen az első babázást. Keskeny a csípeje, öreg is, megmondom neked előre, elpusztul idő előtt. S Pepe már tudja akkor, hogy mit cselekszik, azt, amit minden özvegyember: marad a családban annál, aki a legfiatalabb és legszebb, s te vagy az. Ebben remélj vagy felejtsd el, tégy bármit, de ne támadj Isten törvénye ellen!

ADELA Hallgass!

PONCIA Nem hallgatok!

ADELA Bajlódj a saját ügyeiddel, szimatoló eb, te álnok!

PONCIA Árnyékod leszek, s követlek.

ADELA Ahelyett, hogy a házat rendeznéd, s lefeküdnél, hogy a halottaidért imádkozz, csak a szerelmi ügyeket kutatod, s nyáladat ejted rájuk, vén szuka!

PONCIA Őrző vagyok! Hogy a népek ne köpjék le a házat, ha elmennek a kapu előtt.

PONCIA Mondhatom, hirtelen meglágyultál a néném iránt!

ADELA Szolgállak mindkettőtöket. De tisztességes házban akarok élni. Nem piszkítom be magamat vénségemre.

ADELA Tartsd meg a tanácsaidat! Már késő. Nemcsak rajtad, egy cseléden, de a tulajdon anyámon is áttörök, hogy eloltassam a tüzet, ami a combomon meg a számon gyúlott. Árulkodsz rólam? Hogy bezárkózom a szobámba, hogy nem nyitok ajtót? Hogy nem alszom? Ügyesebb vagyok nálad is. Majd meglátjuk, el tudod-e kapni a nyuszit!

PONCIA Ne becsülj le, Adela! Mert tudok én kiáltani is, világot fölgyújtani, akarom: és megkondulnak a harangok.

ADELA Gyertyázd föl az udvart, rakj a falakra négyezer sárga lángot, akkor se tarthattok vissza, mert megtörténik, aminek történnie kell!

PONCIA Annyira imádod?

ADELA Annyira. Ha a szemébe nézek, érzem: lassúdan iszom a vérét.

PONCIA Nem hallgatlak, nem bírom.

ADELA Tudom, majd meghallgatnál. Féltem tőled, de mostantól én vagyok az erősebb!

(Angustias lép be.)

ANGUSTIAS Pörlekednek örökké.

PONCIA Persze. Elhajtana erővel a boltba, ebben a forróságban, tudom is én, miért.

ANGUSTIAS Megvetted a rózsavizet?

PONCIA A legdrágábbat. A púdert is. Ott vannak az asztalodon.

(Angustias kimegy)

ADELA És csitt!

PONCIA Majd meglátjuk!

(Belép Martirio, Amelia és Magdalena.)

MAGDALENA *(Adelának)* Láttad a sok csipkét?

AMELIA Angustiasé, ami a nászlepedőn lesz, az gyönyörű.

ADELA *(Martiriónak, aki csipkéket fog a kezében.)* Hát ez?

MARTIRIO A magamé. A pendelyemre.

ADELA Szép leszel, gyönyörű!

MARTIRIO Csak a magam örömére. Nem kívánok másnak kiöltözni!

PONCIA Lát valaki titeket pendelyben?

MARTIRIO *(néz Adelára, célzatosan)* Néha lát. Imádom a finom fehérneműt. Ha tehetném, batisztot vennék. Örvendek ennek a csekélynek is. Más örömöm úgysincs.

PONCIA Szép csipke, illene babafőkötőre, kis takaróra, keresztelőkor. Én sohase vettem ilyesmit az enyéimnek. Majd Angustias fölcsipkézi a gyerekeit. Meglátjuk. De ha rendre jönnek a babái, varrhattok ám reggeltől estig!

MAGDALENA Én egy öltést se.

AMELIA Más gyerekét rengetni – ezt még úgy se… Nézz be a szomszédokhoz, négy kölyök nyúzza az anyját!

PONCIA Jobb azoknak, mint nektek. Lakik ott öröm is, pedig veszekedősek.

MARTIRIO Szolgálj nekik!

PONCIA Nem. Az én sorsom az apácaklastrom.

(Távoli csengőszó, mintha több falon át hallanánk.)

MAGDALENA Férfiak – munkából jönnek.

PONCIA Nemrég ütötte el a hármat.

MARTIRIO Ebben a forróságban.

ADELA *(leül)* Jaj, csak a mezőre mehetnék!

MAGDALENA *(leül)* Tegye mindenki a magáét, osztály szerint.

MARTIRIO *(leül)* Úgy van.

AMELIA *(leül)* Hajaj!

PONCIA Legszebb ilyenkor az örömös mezőn. Tegnap reggel megérkeztek a summás aratók. Jókötésű legények – negyven vagy ötven.

MAGDALENA Honnan jöttek az idén?

PONCIA Messziről nagyon, a hegyekből. A kedvük is magas! Mint a tűzláng a sudárfán. Harsognak, és követ hajigálnak! Érkezett az este egy villogó ruhás nő is. Harmonikaszóra táncolt. Föl is fogadták vagy tizenöten, menjen velük föl az olajfákhoz. Figyeltem őket messziről. Akinek a szavára hajlott: zöldszemű fiú volt, sudár és feszes, mint a búzakéve.

AMELIA Igaz volna?

ADELA Ezt is lehet?

PONCIA Pár éve is jött egy ilyenfajta nő. S magam adtam pénzt a fiamnak, a nagyobbnak, hogy elmenjen vele. Férfinak szükség az ilyesmi.

ADELA S megbocsátják nekik.

AMELIA Nőnek születni: a legnagyobb sújtás.

MAGDALENA Még a szemünk se a miénk.

(Távoli, egyre közeledő ének.)

PONCIA Ők azok. Hozzák a gyönyörű dalokat.

AMELIA Aratni mennek.

KÓRUS Indulának gyors kaszások,
aratják a gyöngymezőket,
elviszik szívét a lánynak,
aki bentről nézi őket.

(Csörgődobok s kereplők hallatszanak. Csönd. Mindnyájan hallgatnak a napszüremlő némaságban.)

AMELIA Kinevetik a hőséget.

MARTIRIO Lángolásban aratnak.

ADELA Aratni szeretnék, térülni, fordulni. Ott kint feledi az ember, ami belül marja.

MARTIRIO Mit kéne neked feledned?

ADELA Mindenkinek megvan a maga keresztje.

MARTIRIO *(elbúsulva)* Mindenkinek.

PONCIA Hallgassatok! Hallgassátok!

KÓRUS *(nagyon távolról)*
Táruljon ki minden ablak.
tárjátok ki, szép leányok,
nyújtsatok az aratóknak
rózsát, rózsa szép virágot.

PONCIA Csodálatos!

MARTIRIO *(elmélázva)*
Táruljon ki minden ablak,
tárjátok ki, szép leányok…

ADELA *(szenvedélyesen)*
nyújtsatok az aratóknak
rózsát, rózsa szép virágot…
(az ének távolodik)

PONCIA Most fordulnak be a sarkon.

ADELA Gyerünk, nézzük őket az én ablakomból!

PONCIA Vigyázzatok, ne tárjátok ki sarkig, odacsődülnek, benéznek rátok.
(Hárman: Magdalena, Adela, Poncia kimennek. Martirio ülve marad az alacsony széken, fejét a tenyerébe temeti.)

AMELIA *(közelebb lép hozzá)* Mi bajod?

MARTIRIO Rosszul vagyok a hőségtől.

AMELIA Csak ettől?

MARTIRIO És a novemberre vágyom. Ólmos eső, zúzmara, minden, csak pusztuljon ez a határtalan nyár.

AMELIA Megszűnik s visszatér.

MARTIRIO Hánykor aludtál el az éjjel?

AMELIA Nem tudom. Csak eldőlök, mint a zsák. Miért?

MARTIRIO Csak. Mert mintha ember járt volna az udvaron.

AMELIA Ember?

MARTIRIO Késő volt már.

AMELIA S megijedtél?

MARTIRIO Nem. Már máskor is hallottam.

AMELIA Illene vigyáznunk. Tán a napszámosok voltak?

MARTIRIO Azok csak reggel hatkor jönnek.

AMELIA Talán elszabadult egy öszvér.

MARTIRIO *(a foga közül álnokul)* Az. Az. Egy öszvér kibújt a kötőfékből.

AMELIA Szólni kéne.

MARTIRIO Nem. Nem. Semmit ne mozdulj, hátha csak képzelődöm.

AMELIA Lehet. *(Csönd. Amelia indul kifelé.)*

MARTIRIO Amelia!

AMELIA *(az ajtóban)* Tessék.
(Csönd.)

MARTIRIO Semmi.
(Csönd.)

AMELIA Miért szóltál akkor?

MARTIRIO Kicsúszott a számon csak úgy, magától.

AMELIA Ledőlhetnél kicsit.
(Angustias dühösen beront a színre – így érződjék a nagy különbség az előbbi és a mostani csönd között.)

ANGUSTIAS Hol van a Pepe képe a párnám alól? Ki vette el?

MARTIRIO Mink aztán nem!

AMELIA Még akkor se, ha Pepe maga volna a színezüst Szent Bertalan!

ANGUSTIAS Hol a kép?
(Poncia, Magdalena és Adela jön be.)

ADELA Milyen kép?

ANGUSTIAS Eldugta valamelyik a kettő közül.

MAGDALENA Nem szégyelled magad? Rájuk fogod?
ANGUSTIAS A szobámban volt, most nincs ott.
MARTIRIO Talán éjfélkor kiszökött az udvarra! Pepe szeret a holdvilágban sétálgatni.
ANGUSTIAS Nincs kedvem a tréfához! Majd elmondom neki, ha jön!
PONCIA Azt már nem! Majd előkerül! *(Adelára néz.)*
ANGUSTIAS Tudni akarom, kinél van!
ADELA *(Martirióra néz)* Valakinél. Akárkinél, de nálam nincs!
MARTIRIO *(sumákolva)* Persze, hogy nincs.
BERNARDA *(belép)* Micsoda háborúság a házamban, ebben a forróságban, ebben a csöndben! A szomszédok már a fülüket nyomják a falhoz.
ANGUSTIAS Elvették a vőlegényem fényképét!
BERNARDA *(haragosan)* Kicsodák?
ANGUSTIAS Ezek!
BERNARDA Melyikőtök? *(Csönd.)* Feleljetek! *(Csönd. Ponciának)* Kutass át minden szobát, minden ágyat! Így jár az ember, ha nem fogja keményen a gyeplőt. No, majd megszorítlak én benneteket! *(Angustiasnak)* Bizonyos vagy benne?
ANGUSTIAS Bizonyos.
BERNARDA Jó helyen kerested?
ANGUSTIAS Igen, anyám.
(Állnak, mindnyájan zavarodott csöndben.)
BERNARDA Végnapjaimban nyeletik velem a legkeserűbbet, ami csak egy anyának juthat. *(Ponciának)* Nem találod?
PONCIA *(kijön)* Megvan.
BERNARDA Hol volt?
PONCIA A…
BERNARDA Mondd csak, ne félj!
PONCIA *(zavartan)* Martirio ágyában, a lepedő alatt.
BERNARDA *(Martiriónak)* Igaz?
MARTIRIO Igaz.
BERNARDA *(előrelépve üti)* Megöllek, te dermedt bogár! Te dérvirág!
MARTIRIO *(bőszen)* Ne üssön, anyám!
BERNARDA Végzek veled, ha úgy akarom!
MARTIRIO Nem hagyom! Hallja? Táguljon innen!
PONCIA Ne sértegesd a szülőanyádat!
ANGUSTIAS *(lefogja Bernardát)* Hagyja! Könyörgöm!
BERNARDA Még a könnyet is kiütöm a szemedből!
MARTIRIO Nem sírok, ne örüljön.
BERNARDA Miért loptad el a képet?
MARTIRIO Tréfálni se lehet már a néném mel? Minek nekem az a kép?
ADELA *(féltékenyen fölpattan)* Nem tréfa volt, játszani te sohasem szerettél. Más fenyeget belül, csaknem kiömöl. Valld be őszintén!
MARTIRIO Hallgass, te ne vallass engem, mert ha én szólok, a falak egymásnak buknak szégyenükben!
ADELA Rossz nyelvnek rágalom a sarkantyúja!
BERNARDA Adela!
MAGDALENA A téboly ütött belétek!
AMELIA És ördögi gondolatok megköveznek minket.

MARTIRIO Mások még rosszabbat is művelnek.
ADELA Míg egyszer csak pucérra vetkőznek, s elvitetik magukat a folyóval.
BERNARDA Te romlott!
ANGUSTIAS Nem az én hibám, hogy Pepe el Romano kiszemelt.
ADELA A pénzedért!
ANGUSTIAS Anyám!
BERNARDA Csönd!
MARTIRIO A földjeidért, erdeidért.
MAGDALENA Ez az igazság!
BERNARDA Csönd, ha mondom! Tudtam, vihar közelít, mégsem hittem, hogy ilyen hamar itt lesz. Jaj, a szívemet veritek a gyűlölet kénköveivel! De még nem vagyok vén, és itt a nektek való öt lánc, és az erős ház, amit apám emelt, hogy a füvek se tudják meg, mekkora bennem a vigasztalanság. Ki innen!
(A lányok kimennek, Bernarda elszomorodva ül, Poncia a falhoz lapulva áll. Bernarda összeszedi magát, koppant a botjával, szól.)
Büntetést szabok rájuk! Bernarda, ne feledd, ez a kötelességed.
PONCIA Szólhatok?
BERNARDA Beszélj! Kár, hogy hallottál mindent. Nagy baj, ha idegen él a családban.
PONCIA Hallottam, hát hallottam.
BERNARDA Angustiast azonnal férjhez adom.
PONCIA Úgy van. Jobb lesz, ha távozik innen.
BERNARDA Nem ő a fontos. A férfi távozzon!
PONCIA Igen. A legény távozzon innen. Jól gondolod.
BERNARDA Nem gondolom. Van olyan dolog, amit nem lehet gondolnom, tilos gondolnom. Én parancsolom!
PONCIA S hiszed, hogy a férfit kiebrudalod innen?
BERNARDA Mit vettél a fejedbe megint?
PONCIA Ó igen, összeesketed Angustiassal.
BERNARDA Mondd ki, ami a nyelved hegyén! Beléd látok, s tudom, készíted már a kést a nyakamra.
PONCIA Nem tudtam, hogy neked gyilkosság a figyelmeztetés.
BERNARDA Mire figyelmeztetsz?
PONCIA Én nem áskálódok, Bernarda. Pusztán csak annyit mondok, nyisd ki a szemed, hogy láss.
BERNARDA Lássak, de mit?
PONCIA Eszes voltál mindig. Száz mérföldről megláttad az emberben a rosszat. Sokszor azt hittem, kiolvasod a gondolatot is. De a gyerekeidbe nem látsz, mivelhogy a gyerekeid. Most vak vagy.
BERNARDA Martirióra gondolsz?
PONCIA Hát… Martirióra. *(kíváncsian)* Miért csente el a képet?
BERNARDA *(mentegetné a lányát)* Végtére is azt mondja, hogy tréfa volt. Mi lehetett volna?
PONCIA *(kajánul)* Elhiszed?
BERNARDA *(keményen)* Ez nem hit dolga. Ez így van!
PONCIA Belátom. A te lányod, hát így van. De ha odaát a szomszédasszony tenné, vajon így volna-e?
BERNARDA A kés hegyét kimutattad már.

PONCIA *(továbbra is kegyetlenül)* Bernarda, itt már nagy bajok történülnek. Nem szánom hibáztatásnak, de nem hagytál a lányaidnak szabadságot. Martirio szerelmes természetű. Miért nem engedted Enreque Humanashoz? Miért üzentél vissza még aznap, hogy ne jöjjön az ablakához?

BERNARDA Újra ezt tenném, ezerszer is! Az én vérembe ne vegyüljön a Humanasok vére, soha, amíg élek! Béres volt az apja.

PONCIA Rettentően rátarti vagy!

BERNARDA Az vagyok, lehetek. Te pedig nem, mert jól tudod magad is, hogy milyen ivadék vagy.

PONCIA *(gyűlölettel)* Erre ne emlékeztess! Öreg vagyok már. Oltalmadért mindenkor hálás vagyok.

BERNARDA *(lekezelően)* Nem úgy viselkedsz!

PONCIA *(édességbe ágyazott gyűlölettel)* Martirio majd csak elfelejti a mártírságát.

BERNARDA Ha pedig nem, rosszabb lesz neki. Nem hiszem, hogy ez volna a „nagy baj", ami itten „történül". Itt nem történik semmi. Te csak szeretnéd. S ha majd mégis történik valami, ne hidd, hogy átjut a falakon.

PONCIA Ezt én nem tudom. Akad a faluban más is, aki a rejtett gondolatot messziről kiolvassa.

BERNARDA Lelkendeznél, ha láthatnád, hogy én meg a lányaim a bordélynál tartunk!

PONCIA Senki se tudja, miképpen végzi.

BERNARDA De én tudom! És a lányaim is! Bordélyban más valaki végezte, már elhunyt.

PONCIA Bernarda, tiszteld az anyám emlékét!

BERNARDA Te pedig ne gyötörj a rémes gondolatokkal!

PONCIA *(szünet után)* Bizony jobb, ha nem ártom magam semmibe.

BERNARDA Úgy bizony. Dolgozz és hallgass rendületlen. Ez a kötelességed, ezért fizetlek.

PONCIA De hát nem tehetem. Nem gondolod, hogy Pepéhez inkább illene Martirio vagy… igen, Adela?

BERNARDA Nem gondoltam.

PONCIA Adela. Igazi mátka, a Romanóhoz illeszthető.

BERNARDA De a dolgok nem igazodnak a szájunk ízéhez, soha!

PONCIA De a szándékuk igazán szívbeli, nem lehet visszafogni őket. Engem az bánt, ha Pepe és Angustias összekerül, de bántja a népeket is, még a levegőt is. Mert rossz malom az, amire ostorral csapják a vizet! Ki tudja, nem győz-e a szív?

BERNARDA Már megint idejutottunk!… Itt vagy a sarkamban, hátulról borítod rám a balsejtelmet. Nem hallgatlak, mert ha átgondolom, hány fület értesítesz: azonnal széttördellek.

PONCIA Kevés ahhoz a véred!

BERNARDA Szerencsére, a lányaim tisztelnek. Nem szegik meg az akaratomat soha.

PONCIA Bizony nem! De csak engedd szabadjára őket, fölmásznak a háztetőre is!

BERNARDA Kővel dobálom őket, s lejönnek!

PONCIA Hát persze, te vagy a legerősebb!

BERNARDA Tüzes borssal szeretem az ételt mindig.

PONCIA De lám, mik vannak, eláll bennem az ütő! Az ő korában. Látnád csak Angustiast, mennyire odavan a kedveséért! De abban is dolgozik ám a buzgalom! Fiam, a nagyobbik mondta tegnap, hogy öszvérhajtáskor, hajnali fél ötkor még az ablaknál beszélgettek.

BERNARDA Fél ötkor!

ANGUSTIAS *(bejön)* Hazudik!

PONCIA Mások mondják.

BERNARDA *(Angustiasnak)* Beszélj!

ANGUSTIAS Éjfél után egykor Pepe hazamegy, már több mint egy hete. Süllyedjek el, ha hazudok.

MARTIRIO *(bejön)* Négykor ment el, hallottam én is.

BERNARDA Láttad is?

MARTIRIO Nem akartam kihajolni. Hol voltatok? Hát nem az utcai ablaknál?

ANGUSTIAS Én a szobám ablakánál.

(Adela megjelenik az ajtóban.)

MARTIRIO Hát akkor…

BERNARDA Mi történik itt?

PONCIA Megtudod, ha igyekszel. Mert ugye megeshetett, hogy Pepe még hajnali négykor is ott volt valamelyik ablakrácsnál.

BERNARDA Biztos?

PONCIA Az életben semmi se biztos!

ADELA Anyám, ne hallgasson rá! A vesztünkre tör!

BERNARDA Megvilágosodik minden, s tudom, hogyan! S ha ez a falu ármánnyal jön ránk, majd megtorpan az én kősziklámon. Megesik olykor, hogy a vesztünkre kavarják föl a fertőt.

MARTIRIO Én nem szeretek hazudni.

PONCIA Ott pedig bűzlik valami.

BERNARDA Ott semmi! Arra születtem, hogy lássak. Úgy őrködöm ezután, hogy a szememet se csukom le, csak a halálban.

ANGUSTIAS Jogom van az igazságra.

BERNARDA Jogod az engedelmesség. Engem ne rángasson senki ide meg oda. *(Ponciához)* Te pedig serénykedj a házi dologban. Itt nem csosszan el egyetlen lépés, hogy ne tudjak róla.

SZOLGÁLÓ *(belép)* Csődülnek az emberek a felvégre! Minden szomszéd a kapuban áll.

(Valamennyien futnak kifelé.)

BERNARDA *(Ponciának)* Szaladj, tudd meg, mi az!

(Mind szaladnak kifelé.)

Hová mentek? Tudtam, az ablak, s bámészkodás a szentségetek! Gyásztörők vagytok! Az udvarra mind!

(Kimennek, Bernarda is velük. Távoli lárma hallatszik, belép Martirio és Adela, fülelnek, s mert félnek, egy lépést se tesznek az utcai ajtó iránt.)

MARTIRIO Szerencséd, hogy visszafogtam a nyelvemet.

ADELA Beszélhettem volna én is.

MARTIRIO S mit mondtál volna? A szándék még nem cselekvés!

ADELA Az cselekszik, aki tud, aki gyors! Te csak szándékoztál, de képtelen voltál.

MARTIRIO Nem dicsekedhetsz sokáig.

ADELA Enyém lesz egészen!

MARTIRIO Szétszakítom az öleléseidet!

ADELA *(könyörögve)* Martirio, kegyelmezz!
MARTIRIO Soha!
ADELA A házába akar vinni.
MARTIRIO Láttam, ahogy megölelt.
ADELA Nem akartam, de mintha húzott volna egy vastag kötél.
MARTIRIO Soha, csak halálom után!
(Magdalena és Angustias belép. Hallatszik, hogy növekszik a lárma. Poncia Bernardával belép.)
BERNARDA Mi történt?
PONCIA A Librada hajadon lányának fia született, nem tudni, kitől.
ADELA Fia?
PONCIA S nehogy kitudódjék a szégyene: megölte, kövek alá dugta, de a kutyák jobb szívűek, mint az ember, azok vették ki onnan, s mintha vezetné őket az Isten, odatették a küszöbére szépen. S most jön az ítélet a lányra, húzzák-vonják az utcán, s föntről az ösvényeken meg az olajfák felől futnak a férfiak, úgy harsognak, hogy rengnek a mezők is.
BERNARDA Csak jöjjenek olajütő-rúddal, kapával, csak jöjjenek, emésszék el.
ADELA Nem, nem! Ne öljék meg!
MARTIRIO De csak öljék! Megyünk mi is.
BERNARDA Bűnhődjék, aki lábbal tapodja a tisztességet.
(Behallik egy női kiáltás, majd óriási zaj.)
ADELA Engedjék szabadon! Maradjatok itt!
MARTIRIO *(Adelára néz)* Bűnhődjék a bűnért!
BERNARDA *(a boltív alól)* Végezni vele, mielőtt megjelennek a csendőrök. Eleven parazsat a vétke helyére.
ADELA *(hasán a keze)* Nem! Nem!
BERNARDA Öljétek meg! Öljétek meg!

(Gyors függöny)

HARMADIK FELVONÁS

(Bernarda házának belső udvara. Enyhén kékes négy fehér fal. Éjszaka van. A díszlet feltétlen egyszerű legyen. A házbeli féntől világos ajtó mérsékelt ragyogást vet a színpadra. Középen asztal, rajta petrólámpa. Bernarda és a lányai vacsoráznak. Poncia szolgálja föl az ételt. Prudencia távolabb ül tőlük.)

PRUDENCIA No, akkor illenék mennem. Elnyújtottam a látogatást igencsak. *(föláll)*
BERNARDA Ráérsz, maradj. Soha nem látjuk egymást.
PRUDENCIA Harangoztak-e harmadszor a litániára?
PONCIA Még nem.
(Prudencia visszaül.)
BERNARDA Az urad hogy van?
PRUDENCIA Egyformán.
BERNARDA Őt se látjuk.
PRUDENCIA Ismered, milyen konok. Tartja a haragot a fitestvérekkel a jussolás óta. Megesküdött, hogy a kapun se lép ki. Létrát visz a kerítéshez, úgy ugrik ki az utcára.

BERNARDA Igazi férfi… Hát a lányod?
PRUDENCIA Iránta se engesztelődik.
BERNARDA Jól teszi.
PRUDENCIA Mit mondjak? Nem is tudom. Én szenvedem meg ezt is.
BERNARDA Lányunk, ha nem engedelmes, nem lányunk többé. Ellenségünk.
PRUDENCIA Hagyom az időre. Egyetlen vigaszom, lám, a templom maradt. Szemeim romolnak, vakoskodok, elpusztul a látásom lassan, és elmarad a templomba járás, mert a rossz kölkektől igencsak tartok, megcsúfolnak.
(Nagy faldöngetés hallatszik.)
BERNARDA A csődör, bezártuk, az döngeti a falat. *(hangosan)* Engedjétek az udvarra, de a béklyó a lábán legyen! *(halkan)* Igen tüzes.
PRUDENCIA A szűz kancákat hágatod-e, s mikor?
BERNARDA Pirkadatkor kezdjük.
PRUDENCIA Jól gyarapítod a számos jószágot.
BERNARDA Pénzzel s igyekezettel.
PONCIA *(közbeszól)* A legszebbek az övéi az egész vidéken. Kár, hogy az áruk megbillent mostanában.
BERNARDA Egy kis sajtot, mézet?
PRUDENCIA Nem óhajtom, köszönöm.
(Döngetés hallatszik megint.)
PONCIA Uramisten!
PRUDENCIA Még belül is belerendültem.
BERNARDA *(haragosan föláll)* Hányszor mondjam már? Engedjétek, hadd hemperegjen a szalmán! *(szünet, majd mintha a béreseknek szólna)* Rekesszétek el a kis kancákat, s ki a csődörrel rögtön, még szétdönti nekem a falat. *(Visszamegy az asztalhoz, leül.)* Aj, micsoda élet!
PRUDENCIA Küszködsz, mint egy férfi.
BERNARDA Teljességgel.
(Adela fölkel az asztaltól.)
BERNARDA Hová mégy?
ADELA Vizet iszom.
BERNARDA *(hangosan)* Hozz egy kancsóval, frisset.
(Adelának) Leülhetsz.
(Adela leül.)
PRUDENCIA Hát Angustias? Mikor esküsznek?
BERNARDA A kérők jönnek három nap múlva.
PRUDENCIA Örülsz bizonyosan!
ANGUSTIAS Igen!
ADELA *(Magdalenának)* Kidöntötted a sót.
MAGDALENA Rosszabb sorod úgyse lehet már.
AMELIA Ez bajt jelent mindig.
BERNARDA Csönd!
PRUDENCIA *(Angustiasnak)* Gyűrűt adott-e már?
ANGUSTIAS *(mutatja a gyűrűt)* Nézze csak!
PRUDENCIA Gyönyörű! Három a gyöngye. Az én időmben a gyöngy könnyet jelentett.
ANGUSTIAS Megmásult azóta minden.
ADELA Nem hiszem. Azóta is azt jelenti. A jegygyűrű gyémántos legyen.

PRUDENCIA Az a legjobb.
BERNARDA Gyöngy vagy nem gyöngy, amilyen az igyekezet, olyan a sors is.
MARTIRIO Ó, amilyennek Isten rendeli.
PRUDENCIA Hallom, a bútor is gyönyörű.
BERNARDA Megadtam az árát, reálban tizenhatezret.
PONCIA *(közbeszól)* A legszebb a tükrös szekrény.
PRUDENCIA Ilyent még nem láttam.
BERNARDA Nekünk még jó volt a láda is.
PRUDENCIA Egyedül egy a fontos, a boldogulás.
ADELA Amit nem látunk előre.
BERNARDA Nincs okunk aggodalomra.
(Nagyon távoli harangszó.)
PRUDENCIA Harmadszor harangoznak. *(Angustiasnak)* Eljövök még, s megmutatod a ruhádat is.
ANGUSTIAS Tessék csak, bármikor.
PRUDENCIA Jó éjszakát mindnyájunknak!
BERNARDA Isten áldjon, Prudencia!
AZ ÖT LÁNY *(egyszerre)* Isten áldja!
(Szünet. Prudencia kimegy.)
BERNARDA Befejeztük.
(Fölkelnek.)
ADELA Kimegyek picit a kapuba, a levegőre, járikálok… megmacskásodott a lábam.
(Magdalena leül egy kisszékre a falnál.)
AMELIA Megyek veled.
MARTIRIO Én is.
ADELA *(visszafojtott gyűlölettel)* Nélkületek se lopnak el.
AMELIA Este van, kell a kísérő.
(Kimennek. Bernarda leül, Angustias rendezi az asztalt.)
BERNARDA Már mondtam, hogy beszélj a húgoddal, Martirióval. Ami a képpel történt, az tréfa volt. Felejtsd el!
ANGUSTIAS Anyám is tudja, ő nem szeret engem.
BERNARDA Belül azt éreztek, amit akartok. Én a szívekkel nem foglalkozom. Nekem a jó külső a fontos, óhajtom a családi békét. Érted?
ANGUSTIAS Értem.
BERNARDA No, ez rendjén való.
MAGDALENA *(félálomban)* Különben is nemsokára elmégy. *(Elalszik.)*
ANGUSTIAS Későre jár.
BERNARDA Meddig beszélgettetek ma éjjel?
ANGUSTIAS Fél egyig.
BERNARDA S mit mond Pepe?
ANGUSTIAS Szórakozottnak látom. Nekem beszél, de mintha másra gondolna. Ha kérdem, hogy mi baja, azt mondja: „Nekünk, férfiaknak sok a gondunk."
BERNARDA Hát ne kérdezd! Ha pedig vele élsz, még úgy se kérdezd. Szólj, ha szólít, nézz rá, ha rád néz. Így elkerülöd a bajokat.
ANGUSTIAS Anyám… azt hiszem, sok mindent eltitkol előlem.
BERNARDA Ne fürkéssz utána soha, sírni se lásson soha.
ANGUSTIAS Itt a boldogság ideje, s nem vagyok boldog.

BERNARDA Mindegy.
ANGUSTIAS Olykor, ha merően figyelem a rácsnál, elfátylasul a termete, mintha egy juhnyáj porfelhőt verne rá.
BERNARDA Mert elgyengülsz tőle.
ANGUSTIAS Bárcsak úgy volna!
BERNARDA Eljön ma este?
ANGUSTIAS Nem, anyjával elment a városba.
BERNARDA Így hamarabb lefekszünk, Magdalena!
ANGUSTIAS Elaludt.
(Belép Adela, Martirio és Amelia.)
AMELIA Vakfekete az éj.
ADELA A második lépést már nem lehet látni.
MARTIRIO Tolvajnak való idő, meg annak, akinek rejtőzni kell.
ADELA A ménló ott áll az udvaron, fehéren! Kétakkora, mint máskor. Betölti a sötétséget.
AMELIA Jól mondod. Félelmetes, akár egy látomás.
ADELA Ököl nagyok a csillagok.
MARTIRIO Ez meg úgy nézte őket, csaknem kifordult a nyaka.
ADELA Te a csillagokat nem szereted?
MARTIRIO Ami a háztetőn túl van, az nem jelent nekem semmit. Éppen elég, ami alatta történik.
ADELA Ez illik hozzád.
BERNARDA Hozzá ez illik, hozzád meg az.
ANGUSTIAS Jó éjszakát.
ADELA Lefekszel?
ANGUSTIAS Le, ma éjjel nem jön el Pepe. *(kimegy)*
ADELA Anyám, ha lefut egy csillag, vagy ha villámlik, miért mondják ezt:
Áldott szentünk szent Borbála,
szentképnek vagy égre írva,
szentelt vízzel szent papírra?
BERNARDA A régiek tudtak sok mindent, amit mi elfeledtünk.
AMELIA Én becsukom a szememet, ne lássam, ha leesik a csillag.
ADELA Én nem. Nekem tetszik, ahogy a tündökletet húzza, mert mozdulatlan volt, mozdulatlan nagyon sokáig.
MARTIRIO De az ilyesminek semmi köze hozzánk.
BERNARDA És jobb, ha nem is gondolunk rá.
ADELA Ékességes éjszaka! Jó volna fönnmaradni sokáig, szívnám a mezei hűvösséget!
BERNARDA Le kell feküdni, Magdalena!
AMELIA Már a kismalac-álmot alussza.
BERNARDA Magdalena!
MAGDALENA *(kedvetlenül)* Hagyjatok békén!
BERNARDA Ágyba!
MAGDALENA *(rosszkedvűen fölkel)* Á, soha nem nyughattok, soha! *(motyogva kimegy)*
AMELIA Jó éjszakát. *(kimegy)*
BERNARDA Menjetek ti is.
MARTIRIO A vőlegénye mért nem jön ma este Angustiashoz?
BERNARDA Elutazott.
MARTIRIO *(Adelára néz)* Ó.

ADELA Jó éjszakát!
(Kimegy. Martirio vizet iszik, majd lassan az udvarra nyíló ajtóhoz indul.)
PONCIA *(bejön)* Még itt vagy?
BERNARDA Élvezem a csöndet, s nem látom sehol, ami szerinted „történül" itten.
PONCIA Bernarda, ne beszéljünk erről.
BERNARDA Nem hallasz a házamban egy árva igent, egy árva nemet, mert béke van. Mert őrködök mindenhatóan.
PONCIA Látszatra semmi. Ez igaz. Olyanok a lányaid, mint akiket szekrénybe zártak. De bentebb, a mellkasban már nem őrködhetsz. Te sem és más sem.
BERNARDA Az én lányaim nyugodtan lélegzenek.
PONCIA Ez a te dolgod, te vagy az anyjuk. Én a házat szolgálom. Nekem az untig elég.
BERNARDA Most igencsak hallgatag lettél.
PONCIA Meghúzom magamat csöndben.
BERNARDA Némulsz, mert nincs mit mondanod. Ha itt a házban felnőne a fű, ide terelnél minden juhot a szomszédoktól.
PONCIA Mondandóm volna több, mint amit a képzeleteddel fölérsz.
BERNARDA Látja-e még Pepét a fiad hajnali négykor? Mondanak-e a rossz nyelvek litániát erről a házról?
PONCIA Nem mondanak semmit.
BERNARDA Mert nem mondhatnak. Mert nincs előttük a húskonc, a rágnivaló. Hála az én éber szememnek.
PONCIA Nem akarok beszélni, félek a düheidtől. De ne légy olyan öntelt.
BERNARDA Az vagyok, de még mennyire!
PONCIA Én mondom, ideüthet a villám. Hirtelen ideüt, s a szívedet megállítja.
BERNARDA Itt nem történik semmi. Résen vagyok a rémeid ellen.
PONCIA Jó neked, a jónál is jobb.
BERNARDA Történülne – még csak az kéne!
SZOLGÁLÓ *(belép)* Elmostam a tányérokat, asszonyság. Parancsol még valamit?
BERNARDA *(föláll)* Semmit. Megyek. Lepihenek!
PONCIA Hánykor keltselek?
BERNARDA Sehánykor. Ma jót alszom, az bizonyos. *(el)*
PONCIA Ha az ember nem bír a tengerrel, hátat fordít neki, hogy ne lássa.
SZOLGÁLÓ Annyira gőgös, önkezűleg köti le a szemét is.
PONCIA Már nem tehetek semmit. Zabolát akartam vetni a bajokra, de béna vagyok már, megijedtem. Nézd, micsoda csönd van. Pedig már forrnak, sisteregnek a szobák. Ha kitör a vihar, mindőnket elsöpör. Elmondtam, amit kellett.
SZOLGÁLÓ Bernarda azt hiszi, nem bír vele senki. Nem tudja, micsoda erő a férfi a magányos nők közt.
PONCIA Itt nemcsak Pepe el Romano a vétkes. Igaz, már tavaly is koslatott Adeláért, aki bomlott utána, pedig jobb, ha a helyén marad, s nem ilyen kacér. A férfi, férfi.
SZOLGÁLÓ Mondják, hogy többször is beszélt Adelával.
PONCIA Igaz. *(halkan)* Történt egyéb is.
SZOLGÁLÓ Mi lesz itt, nem tudom.
PONCIA Átkelnék a tengeren is, hogy elhagyjam ezt a háborgó házat.
SZOLGÁLÓ Bernarda sürgeti az esküvőt, s megeshet: fuccsba megy.

PONCIA Túlontúl beérett minden. Adela mindenre elszánta magát. S hátában a többiek, figyelik éjjel-nappal.

SZOLGÁLÓ Martirio is?

PONCIA Az a leggonoszabb. A méreg valóságos kútja. Rájött, hogy Romano nem az övé, elemésztené a világot is, ha kézbe kaphatná.

SZOLGÁLÓ Mert gonoszak.

PONCIA Nők csak, de férfi nélkül, ennyi az egész. Egy a vérük, de ilyenkor elfeledik. Psszt! *(Fülel.)*

SZOLGÁLÓ Mi az?

PONCIA *(fölkel)* Ugatnak a kutyák.

SZOLGÁLÓ Tán bejött valaki a kapun?

(Kijön Adela fehér alsószoknyában, ingvállban.)

PONCIA Nem feküdtél le?

ADELA *(Iszik az asztalon levő pohárból.)*

PONCIA Azt hittem, alszol.

ADELA Fölébresztett a szomjam. És ti? Nem nyugosztok még?

SZOLGÁLÓ Már megyünk.

(Adela kimegy.)

PONCIA Gyerünk.

SZOLGÁLÓ Megszolgáltuk a nyugodalmat. Bernarda egész nap a sarkunkban áll.

PONCIA Hozd a lámpát.

SZOLGÁLÓ Ezek a kutyák megbolondultak.

PONCIA S nem hagynak majd aludni.

(Kimennek. A színpad majdnem sötét. Belép María Josefa, a karján bárány.)

MARÍA JOSEFA Kisbárányom, kicsi bubám,
Lássunk, lássunk tengerpartot,
kapujában ül a hangya,
megszoptatlak, cipót kapsz ott.
Berna-Bernarda,
leopárd az arca,
Magda-Magdalena,
az arca hiéna.
Bé, bari, bé,
menjünk, menjünk,
Betlehemnek virágkapuján is bé!

(Énekelve kimegy. Belép Adela. Lopva körülnéz, majd eltűnik az udvari ajtón. Bejön Martirio egy másik ajtón, aggódva kémlel a színpad közepén. Rajta is alsószoknya. Kis fekete kendőbe burkolózik. Szemben vele kilép María Josefa.)

MARTIRIO Nagyanya, hova megy?

MARÍA JOSEFA Megnyitod-e nekem az ajtót? Ki vagy te?

MARTIRIO Hogy került ide?

MARÍA JOSEFA Kiszöktem. Ki vagy?

MARTIRIO Menjen! Feküdjön.

MARÍA JOSEFA Te Martirio vagy, látom. Martirio, mártír arcú. Mikor lesz gyereked? Lám, nekem van már, ilyen.

MARTIRIO Hol szerezte a bárányt?

MARÍA JOSEFA Bárány ez, tudom. De mért ne lehetne a bárány is gyerek? Jobb, ha az embernek báránya van, mintha semmije. Berna-Bernarda, leopárd az arca, Magda-Magdalena, az arca hiéna.

MARTIRIO Ne kiabáljon!

MARÍA JOSEFA Igaz. Nagy a sötétség. Ha a hajam fehér is, azt hiszed, nem lehet babám? Kell, mert igenis kellenek babák, babák, babák. Ennek az enyémnek fehér haja lesz, ha pedig megbabázik, annak is. Valamennyinek hófehér haja lesz. Habbá válunk mind, mind, és leülünk szépen, akár a fehér tajték. Itt mért nincs tajték? Itt csak gyászkendők vannak, feketék.

MARTIRIO Hallgasson, hallgasson.

MARÍA JOSEFA Mikor a szomszédasszonynak világra jött a babája, vittem a csokoládét, aztán meg ő hozta nekem, s így mindig, mindig, mindig. Fehér hajad lesz neked is, de nem jönnek a szomszédból a nők. Már mennem kéne, de félek, megtépáznak a kutyák. Elkísérsz-e engem, megyek a mezőre, mezőt akarok, házakat akarok, de nyitottakat, az ágybeli asszonyok mellé kisdedeket, és a férfiak ott üljenek a székükön. Pepe el Romano hatalmas. Bomoltok érte mindannyian. De ő fölfal benneteket, mert búzaszemek vagytok. Nem búzaszemek. Nyelvtelen békák!

MARTIRIO Gyerünk, menjen az ágyba! *(Tuszkolja.)*

MARÍA JOSEFA Jó, megyek. De kinyitod majd, ugye?

MARTIRIO Úgy, úgy!

MARÍA JOSEFA *(sírva)*

Kisbárányom, kicsi bubám,
lássuk, lássunk tengerpartot,
kapujában ül a hangya,
megszoptatlak, cipót kapsz ott.

(Martirio becsukja az ajtót María Josefa után. Az udvari ajtó felé. Tétovázik ott, majd kettőt előre lép.)

MARTIRIO *(halkan)* Adela. *(szünet. Egészen az ajtóig megy és hangosan szól.)* Adela! *(Megjelenik Adela, kicsit kócos.)*

ADELA Mit akarsz?

MARTIRIO Hagyd azt az embert!

ADELA Ki vagy te nekem? Tilalomfám?

MARTIRIO Tisztességes lánynak nem itt a helye.

ADELA Ezt a helyet szívesen elfoglalnád.

MARTIRIO *(hangosan)* Itt a pillanat, hogy beszéljek. Így ez nem megy tovább.

ADFELA Ez csak a kezdet. Volt erőm, hogy megelőzzelek. Bátorság kellett s méltó lélek, ami neked nincs. Kiszabadultam a halálos tetők alól, hogy megkeressem, ami életes részem, ami az enyém.

MARTIRIO Ez a lélektelen ember másért jött. Te csak elébe vetődtél.

ADELA Pénzre jött, de a szeme megmarkolt engem.

MARTIRIO Nem engedem, hogy elcsábítsd. Házas lesz Angustiassal.

ADELA Tudod te nálam is jobban, hogy nem szereti.

MARTIRIO Tudom.

ADELA Tudod, mert láttad, hogy engem szeret.

MARTIRIO Igen.

ADELA *(közelebb lép)* Engem szeret. Engem szeret.

MARTIRIO Kést forgass bennem inkább, csak ne mondd ki újra!

ADELA Hát ezért nyüstölted a kötőféket: ne menjek vele! Bánod is te, ha a szeretetlent öleli. Én se bánom! Száz évig is unatkozhat Angustiassal, neked az a szörnyű, ha engem ölel. Mert szintén szereted, szereted!

MARTIRIO Igen! Rábólintok tiszta-hideg fejjel. Igen! És megreped a szívem, akár a gránátalma. Szeretem!

ADELA *(fölbuzdulva átöleli)* Martirio, Martirio, én erről nem tehetek.

MARTIRIO Ne ölelj meg! Nem olvad meg bennem a jég. Örökre kitagad a vérem, és húgomnak nem nevezlek többé, csak nőnek látlak, akár a többi. *(ellöki)*

ADELA Kár a további gyógyítgatás. Akinek vesznie kell, elvész. Pepe el Romano az enyém. A nádasba megyek vele.

MARTIRIO Nem!

ADELA A szája ízét mióta ízlelem, az itthoni borzalmat nem bírom elviselni. Ő vezérli a sorsomat. Támadjon rám akár az egész falu, égessen meg izzó ujjaival, üldözzenek az illemtudók, fejemre magam teszem a tüskekoszorút, ami csak annak jár, akit házasember szeret.

MARTIRIO Hallgass!

ADELA Igen, igen. *(halkan)* Gyerünk aludni! És hagyjuk, esküdjék csak össze Angustiassal. Ez nem sújt le már, de elmegyek egy magányos házikóba, ahol bármikor megtalál, ha akar, ha kedve kerekül.

MARTIRIO Vérem, amíg bennem kanyarog, nem történik meg, fogadom.

ADELA Veled nem. Gyönge vagy. Én az ágaskodó lovat is leroskasztom a kisujjam erejével.

MARTIRIO Ágaskodik a hangod, fogd le, mert ingerel. Megtelt a szívem valami gonosz erővel, s magamat fojtogatom akaratlanul.

ADELA Kik tanítják, hogy a nővérek szeressék egymást? Isten akarja, hogy társtalan álljak ebben a sötétségben, mert olyannak látlak, amilyennek még soha.

(Füttyszó hallatszik, Adela az ajtóhoz fut, de Martirio elébe áll.)

MARTIRIO Hova mégy?

ADELA Félre az ajtóból!

MARTIRIO Menj ki, ha tudsz!

ADELA Félre az utamból!

(Dulakodnak.)

MARTIRIO *(hangosan)* Anyám! Anyám!

(Megjelenik Bernarda alsószoknyában, fekete kendővel.)

BERNARDA Csönd legyen! Csönd! Ó, én nyomorult, hogy az ujjam hegyéből nem lángol ki az istennyila!

MARTIRIO *(Adelára mutat)* Vele volt! Nézze az alsószoknyáját, csupa szalmatörek!

BERNARDA A szalma a szemérmetlenek ágya! *(Dühödten megindul Adela felé.)*

ADELA *(szembefordul vele)* Vége a tömlöcös hangodnak! *(Kicsavarja a botot anyja kezéből s széttöri.)* Eltöretem a zsarnok botját. Nehogy egy lépést is lépjen! Nekem nem parancsol más, csak Pepe el Romano.

MAGDALENA *(belép)* Adela!

(Poncia és Angustias lép be.)

ADELA Én vagyok az asszonya! *(Angustiashoz)* Tudd meg te is! Most menj az udvarra, és mondd meg neki. Mostantól ő parancsol az egész háznak. Itt áll az udvaron, fújtat, akár egy oroszlán.

ANGUSTIAS Jóságos isten!

BERNARDA A fegyver! Hol a fegyver?

(Futva kimegy, utána Martirio. Megjelenik Amelia a háttérben, fejét a falhoz támasztva, elrettenve ámul.)

ADELA Nem győz le senki! *(kifelé indul)*

ANGUSTIAS *(lefogja)* Vissza! Itt marad a diadalmas tested! Rabló! Házunk gyalázata!

MAGDALENA Engedd, hadd menjen, sohase lássuk!
(Kívül fegyverdörrenés.)

BERNARDA *(bejön)* Eredj utána, ha mersz!

MARTIRIO *(belép)* Vége van Pepe el Romanónak.

ADELA Pepe! Istenem! Pepe! *(Kirohan.)*

PONCIA Csak nem öltétek meg?

MARTIRIO Nem. Elvágtatott a kancáján.

BERNARDA Nem az én hibám. Asszony nem tud célozni.

MAGDALENA Miért mondtad, hogy vége?

MARTIRIO Miatta! Zúdítanék Adelára vérből folyót is.

PONCIA Te átkozott!

MAGDALENA Rémes boszorkány!

BERNARDA Talán jobb így!
(Döndülés hallatszik.)
Adela! Adela!

PONCIA *(az ajtónál)* Nyisd ki!

BERNARDA Nyisd ki! Ne hidd, hogy a fal megvéd a gyalázattól!

SZOLGÁLÓ *(belép)* Fölébredtek a szomszédok!

BERNARDA *(halkan, de félelmetesen)* Nyisd ki, mert lerombolom az ajtót!
(Szünet, minden csöndes.)
Adela! *(elhúzódik az ajtótól)* Hozd ide a bárdot!
(Poncia vállal nekifeszül az ajtónak, belép. Belül fölkiált, kijön.)
Mi az?

PONCIA *(torkához tartja kezét)* Ó, soha senkinek ilyen halált!
(A nővérek hátrahőkölnek. A Szolgáló keresztet vet. Bernarda fölkiált és elindul.)
Ne menj be!

BERNARDA Nem. Ó, nem én! Pepe, aki élve nyargalsz végig a nyárfák sötétjén, téged is elér a végzet! Vágjátok le! A lányom szűzen halt meg! Vigyétek a szobájába, adjatok rá ruhát: szűzhöz illőt! Egy szót se, senki! Szűzen halt meg. Hajnalban húzassátok meg a harangokat. Kétszer harangozzanak.

MARTIRIO Boldog ő ezerszeresen, mert az övé lehetett.

BERNARDA Nem akarok sírást. A halállal szembe kell nézni. Csönd! *(a másik lányának)* Hallgassatok, ha mondom! *(másik lányának)* Akkor könnyezz, ha egyedül vagy! Most mindnyájan lemerülünk a gyásztengerbe. Ó, Bernarda Alba legkisebb lánya, szűzen halt meg. Hallottátok? Csönd! Csönd, ha mondom, csönd!

(Gyors függöny)

(1936. június 19. péntek)

Szikra János

Péntek naplójából

Július másodika, péntek –
nem jön el értem Robinson,
nem jön el értem ma sem.

Pedig ma péntek van,
megváltás-péntek az ég, az óceán,
pár evezőcsapással
elérjük a lakatlan partot,
s fölfalnak testvéreim.

Ha eljönne értem Robinson,
nemcsak pogány keresztelőt tarthatna nekem,
a makogó kannibálnak,
szigetet is elnevezhetne rólam,
Húsvét-sziget, Zöld foki-szigetek,
effélék,
lehetnék Szikra-sziget vagy -szigetek,
ha több volna belőlem,
vagy többen vagyok,
s így dicsekedhetnék ősszel:
családommal a Szikra-szigeteken nyaraltam
két hétig a Defoe Tours jóvoltából.

Ki tudja, hol jár a kecskebőrbe bújt hajótörött…
Ma van a legpéntekebb péntek –
gyorsuló szívverésem egyre közelebbről hallja
a faj fogcsattogását.

SZIKRA JÁNOS (1954) Pátkán élő költő. Utóbbi kötete: *Bácsalmási elégia* (versek és prózák, Navigátor Press Kiadó, 2022).

Interjú az Adrián

Özvegy Horthy Miklósné, született
Jószási Purgly Magdolna vagyok.

Évekig krumplin és rozskenyéren
tengődtünk az ezredfordulón. Nem is
tudom, hogyan maradtunk életben
azokban a szerelmes hónapokban
Tatán?

Sokszor a nővérem vásárolt nekünk
a boltban, anyám rendszeresen küldte
nyugdíjából a pénzt, aztán nagymama
is néha (főként kölcsönnel és cigarettával)
„beszállt".

Ezerkilencszázhatvanig nemigen
voltak még nagyobb tömeget lázba hozó
futballmérkőzések Portugáliában.
Mondjuk, belépőre se tellett volna mindig,
meg aztán sem Miklóst, sem engem nem
érdekelt a labdarúgás soha. Férjem a teniszt
szerette, sokszor játszott a családdal, de
például a később elhíresült Ronaldóról
nem is álmodhatott.

A Kotori-öböl elbűvölő mediterrán katlan
volt ezerkilencszáznyolcvannégy nyarán,
amikor autóbusszal körbezötyögtük
a levert matrózlázadás helyszínét.

Midőn a derék székelyek...

Midőn a derék székelyek
Erdélyhez csatolták Romániát,
éjszaka kereken százat ütött az óra,
eltakarta a holdat a két mutató,
s fejjel lefelé lógva bámult be az ablakon egy gyöngybagoly –
nem gyapjúval, tollal vagy vatelinnel,
szárazon zörgő langyos avarral volt töltve paplanom,
egy Kati nevű tyúk Debrecenben hétszámra üres tojásokat tojt,
mellesleg álmomban szétrágtam sötétzöld fésűmet,
és végérvényesen tudtam már:
legnagyobb fölény az alázat.

Mert mély szemedbe néztem akkor,
és megláttam a férfit,
akinek reggelre fű sarjadt ki homlokán,
hiába legelték le a jószágok nap nap után,
a másiknak mélyföld volt a homloka,
mint a sivár Izraelben vagy Hollandiában,
a harmadiknak összecsúszott,
amikor a vágóhídon fejbe rúgta a bika.

S még egy magányos,
meztelen palacsinta a Hortobágyon,
egy kitelepített primadonna tenyerén.

Tósirató

Tessely Zoltánnak

Hová indulsz, kicsi ér,
ujjszál patakocska?
Vizet viszek Velencére,
Agárdra, Gárdonyba.

Honnan csobog, erecske,
a vized, Pátkáról?
Kiszáradt már, nádszigetek
emléke ha lángol.

Kinek pipálsz, halacska,
partra vetett potyka?
Nem kellesz te a nagy tónak,
fulladj az iszapba.

Minek futsz, te vizecske,
Gárdonyba, Agárdra?
Mintha világ vizét vinnéd
a nagy óceánba…

Sárcsizmában evickél
a táj, s a Kőgáton
egy bajszos démon üget át
lóháton a lápon.

2024

Az éjszaka vére

Vér,
a vér, a sűrű vér,
az éjszaka hosszú, jázminízű vére.

Szinte ömlött,
kora hajnalig esett,
tócsavakotás az út.

Délben viszik el a szemetet.

A lány és az özvegyasszony
kivonszolja a ház elé a kukát.

Az árok alján összefut a vér,
a lány sűrű jázminvére.
A kukában a halott hamvai.

Mindig más szerelme vérzik.
Mindig más az öregasszony,
ha fiatal, akkor is.

Fekete kakas rikolt szívemben,
vörös taréjjal fölkukorékol.

A haraszti Holt-Duna ágban

Tornai József emléke

Örökre nyár van abban a faluban,
örökre nyár… Estefelé fiatalasszonyok
hívogatják futballtól fölhevült fiacskáikat
vacsorázni a szomorú házak közé,
napvilágnál sosem énekelnek ezek
a szomorú házak a vadgyümölcs illatú
fiatalasszonyoknak, csak a telihold
gyújt bennük évekig sajgó bánatot,
a férfiak arcára csak a bor vagy a
nikotin varázsol mosolyt, s a kiszáradt
kutak mellett szerelmes alföldi
korcsok vonítanak boldogtalanul.

Hajában kioldódik a szalag, egy kislány
Chopin-etűdöt lép a zongorán, diófára
nyílik az ablak, a billentyűkre ömlik
a huszadik század minden júliusa,
örökre nyár van, örökre nyár a haraszti
Holt-Duna ágban, s a kisvárosban is, ahol
a padlásról ledobott galambfiókák kitekert
nyakcsigolyája macskafogak közt roppan,
komoran kondul a harang, déli álmukat
alusszák még a baglyok a toronyban,
és meg-megnyikordul a csigalépcső
a kántor lúdtalpas lába alatt.

Csóti György

Salamon bácsi, a redőnyárus

Valamikor, erdélyi útjaim során, egy fiatalasszonytól hallottam az alábbi szívbe markoló történetet. Mélyen emberi sorsok a borzalmakkal teli XX. századból.

Gyermekkoromban éltük a falusi emberek egyszerű, dolgos, békés életét. Szegények voltunk, de nem éheztünk, ellentétben a városi emberekkel. Mindig volt disznónk, többnyire mangalica, csirkék meg kacsák, veteményeskert az udvarban. Az egész falu rendezett életet élt. A férfiak elmentek dolgozni a városba vagy a helyi kollektívbe. Az asszonyoknak minden napra megvolt az előírt teendője, kenyérsütés, mosás stb. Édesapám, amikor hazajött a munkából este, kiment a kertbe kapálni, amíg világos volt, vagy más munkát végzett a ház körül. Volt egy kis szőlőnk a hegyen, azt mindig nagy szeretettel gondozta. Mi a nővéremmel jártunk az iskolába. Azután eljött a hétvége, szombat délután Apukám felsepert a ház előtt, meg az udvarban, szépen pontra tett mindent a ház körül. Anyukám levágta az esedékes csirkét vagy tyúkot. Azután vasárnap reggel feltette a spórra főni a levesnek valót, szépen felöltöztünk, és elmentünk a templomba. Mire hazaértünk, megfőtt a húsleves, együtt ebédelt az egész család. Ebéd után az asszonyok kiültek a ház elé pletykálkodni, mi a testvéremmel játszódtunk a kertben, a férfiak meg felmentek a szőlőbe egy-két pohár borra. Meghányták-vetették a világ dolgait. Felvittek magukkal némi sonkát vagy sütni való húst meg lila hagymát, kenyeret. Este mindig hozott nekünk egy-egy falatot. Annál finomabbat nemigen ettem életemben. Így ment ez hétről hétre, hónapról hónapra. Időnként kiöntött a faluban a patak, nagy károkat okozva a kertben, pincében, néha a lakásban is. Más izgalom nemigen adódott. Az ország nyomorát, a magyarokat érintő kettős elnyomást csak a városban éreztük gyerekként. Felnőttként azután már mindenkor és mindenhol.

Egy szép napon megjelent a faluban egy redőnyárus. A két ablakszárny közé szerelhető, különböző színű vászonrolókat árult. Körbejárta a házakat, mindenhova bekopogott, ajánlotta a portékáját. Ha volt rá érdeklődés, felmérte az

Csóti György (1940) volt országgyűlési képviselő és zágrábi nagykövet, 2015 és 2022 között a Kisebbségi Jogvédő Intézet igazgatója, 2019 óta a Magyar Atlanti Tanács elnöke.

ablakokat, kiválasztották a színmintát. Az összegyűjtött rendeléseket elvitte Szatmárnémetibe, ahol legyártották, és utána vitte a vászonredőnyöket a megrendelőkhöz. Mindezt persze vonaton és gyalog. Akkoriban nagyon kevés embernek volt még autója. Salamon bácsinak, teljes nevén Salamon Ignácnak hívták, volt egy kétkerekű kis kocsija, azon húzta a redőnyöket.

Egyszer úgy adódott, szállást kért nálunk.

Édesapámnak volt egy oldalkocsis motorkerékpárja. Kiváló eszköz redőnyszállításhoz! Gondolom, felcsillant Salamon bácsi szeme, amikor meglátta. Élt is a lehetőséggel, megkérte Édesapámat, ha megfizeti a költséget, segítene-e a szállításban. Mi, a legtöbb falusi emberhez hasonlóan, segítőkészek voltunk. Édesapám a városban dolgozott egy gyárban, esztergályos szakmunkás volt, de ha otthon volt, feltették a redőnyöket az oldalkocsiba, és máris körbejárták a falut, sőt elmentek a szomszédos településekre is. Egyszer csak előállt a kedves redőnyárus bácsi a javaslattal: szívesen kivenne nálunk egy szobát albérletbe, ahol meghúzhatná magát, amikor a környékünkön árul és szerel. Volt elég helyiségünk, a tisztaszobán kívül a szüleimnek és nekünk a nővéremmel megvolt a magunk külön birodalma, ezen kívül a ház végében üresen állt egy kis szoba. Szüleimmel megkötötték az üzletet, és attól kezdve öten éltünk házban. Persze Salamon bácsi nem volt ott állandóan, hiszen visszajárt Szatmárnémetibe, a redőnygyárba, és ott a városban is volt egy kis albérlete.

A Salamon család jómódú szatmári kereskedő família volt, második-harmadik generáció a Galíciából betelepült zsidók köréből. Mint számosan sorstársaik közül, gyorsan beilleszkedtek a magyar társadalomba, többségük hitüket megtartva, részben zsidó identitásukat is megőrizve, jó magyarokká váltak. Salamon Ignácnak jól menő vegyeskereskedése volt Szatmárnémetiben. Feleségével és kislányával, akit rajongásig szeretett, boldogan éltek. Bár súlyos időszak terhe nehezedett rájuk, de remélték, átvészelik a sötét időket. Magyarország német megszállása azonban végzetesnek bizonyult rájuk nézve is. 1944-ben Auschwitzba hurcolták őket, a családot szétválasztották. Salamon Ignác kalandos módon megszökött a lágerből, és hazáig tudott menekülni. Megpróbáltatásainak és szerencséjének részleteit sajnos nem tudjuk. Soha nem akart beszélni róla. Felesége és az akkor ötéves, szeretett kislánya azonban életét veszítette a koncentrációs haláltáborban.

Amikor hozzánk betévedt, ötéves lehettem. Könnyes szemmel mondta, pont olyan vagyok, mint elveszített gyermeke. Olyan a hajam színe, a szemem, még a nevetésem is. Olyan szeretet sugárzott belőle irányomba, hogy én is azonnal megszerettem. Ideális nagyapa-unoka kapcsolat alakult ki közöttünk. Mindig megírta, mikor érkezik vonattal. Amikor Édesapám nem volt otthon, nem tudott kimenni érte a vasúthoz, kiszöktem az állomásra, és segítettem neki húzni kétkerekű kis kocsiját a vászonredőnyökkel. Mindig hozott nekem valami ajándékot. Csokoládét, nápolyit, sőt időnként Izraelbe kivándorolt rokonaitól csomagban kapott maceszt is, ami nagyon ízlett nekem. Talán azért, mert különleges, egyedi volt, de inkább az lehetett az oka, hogy a szeretett Salamon bácsitól

kaptam. Csak tőle, és csak ritkán. Ez volt a varázsa. Legtöbbször Anyukám által készített igazi házi szilvalekvárral ízesítve ettem.

A vasútállomásról hazáig tartó séta, a viszontlátás örömén túlmenően, azért is mindig emlékezetes volt, mert sok érdekes dolgot mesélt, mi történt a távoli nagyvárosban, mit csinált, amíg nem látott engem. Olyan dolgokat hallottam, amit a faluban soha. Volt, amikor együtt húztuk a kis kocsit, volt azután, amikor egyedül vette a kezébe, mondván, na, most már eleget dolgoztál, add ide a kis kezedet, én húzom tovább egyedül. Így, kéz a kézben értünk haza általában. Különös és talán szívet melengető látvány lehettünk, egy nagydarab, kissé bicegő idősödő ember, hózentrágeres bricsesz nadrágban, baseball sapkával a fején, mellette kézen fogva a szőke, kék szemű kislány, aki áhítattal hallgatja útitársa történeteit. Hazaérve, Salamon bácsi rögtön főzött magának forró vízben egy adag rizst. Amikor elkészült, az asztalra tette, és alaposan megszórta kakaóval, majd evőkanállal jól megkeverte. Mindig annyit készített, hogy nekem is jusson. Én azonnal hoztam a kis sámlit, a kis piros kétfülű láboskámat, kanalamat, leültem a fal mellé, és vártam, hogy megkínáljon. Nem tudom, miért vártam mindig erre a pillanatra, mert Édesanyám kitűnően főzött, és soha nem éheztünk, megtermeltünk magunknak mindent a ház körül. Az volt a különös a kakaós főtt rizsben, hogy Salamon bácsi főzte. Valószínűleg a maceszt is csak azért szerettem, mert tőle kaptam. Persze mi is rendszeresen meghívtuk őt, számtalanszor ebédeltünk, vacsoráztunk együtt.

Sok éven át éltünk így. Édesapám rendszeresen szállította a megrendelőkhöz, a fuvardíjat pedig mindig pontosan megkapta. Azután, ha jó üzletet csináltak, Salamon bácsi még ebédre is meghívta Apukámat egy kis vendéglőbe. Sok tréfás történet maradt meg róla. Mindjárt az első napokban, amikor kiment az árnyékszékre, nagyon beütötte a fejét az ajtószemöldökfába. Ő magas, nagy darab ember volt, az ajtó meg alacsony. Valahonnan kerített egy tűzoltó sisakot, és azzal ment mindig a vécére. Amikor feltette a fejére, már tudtuk, hova indul. Eleinte mosolyogtunk rajta, de aztán megszoktuk. Gyakorlatias ember volt.

Egyszer azután hosszú ideig nem jött levél Szatmárnémetiből. Semmi hír Salamon bácsitól. Izraeli rokonai sokszor kapacitálták, hogy vándoroljon ki ő is őseik földjére. Ő azonban maradni akart ott, ahol született, és ahol pár boldog évet élt szeretteivel. Biztosan nem ment el, mert akkor elbúcsúzott volna. Nem tudtunk semmiféle betegségéről. Váratlanul magához szólíthatta az Úr. Amikor véglegessé vált, hogy többet nem látjuk, nagyon megsirattam. Ez volt életem első nagy emberi vesztesége. De a szüleim szeme is könnybe lábadt, amikor gondolatban elbúcsúztunk tőle.

Turczi István

Aquamanile

I
Hervay Gizella

nézem az arcát pókhálóval
szőtt anya-szemét s ahogy nézem
nagy eső támad a fák térdig vízben
vándorútra mennek balladaképpen

estére már együtt félnek jön a fagy
bokától a gerincig s ők párban
gőztakaró alatt megpihennek
a bizalom pusztatemplomában

micsoda csapda hogy valóságos
a kő a fény a csontkoponyatemető
lemossák a megrendezett mosolyok
maszkját és az idő újraélhető

a reménynek hány színe van! kobalt
égbolton virágzik kiutat keres
felissza mind a maradék éjszakát:
szeretni csak bonyolultan érdemes

nézem az arcát összefutni kész
vonalak mélyén oldozza áldja
elfoszló szavait a kigondolt tett
hűvös csillag-geometriája

TURCZI ISTVÁN (1957) költő, író, műfordító. A *Parnasszus* című lap főszerkesztője. Utóbbi kötete: *Miféle épület az a katarzis* (Révész Tamás társszerzővel; Magyar PEN Club, 2024).

II
Pinczési Judit

mint aki testvéréhez indult
először mégis aztán mégse mégse
ilyen lehet a kamra homálya
a maradni készülők elköszönése

az egyedüllét havában hová
a váratlan szivárványos menet
siettetni szabadságát
kimondani a boldogító nemet?

bordái betéve tudják az időt
lépteinek mégis *köd a hossza*
tenyere elhagyta gerince visszajár
puha kések közt *szív-kanossza*

mi múlt el? most kezdődik csak
türelem bolondja mintha sírna
mint hajnalban a klematisz
négy égtájra nyíló utolsó szirma

most kezdődik ami elmúlt *láng*
volt az élet és lomb a remény
egy morzsa öröm páfránykaland
a csöndmezők megértő kezdetén

Poezja dzisiaj

Felszállás utáni koccintás Bella Pistával
a varsói gépen kétezernégy áprilisában

„Néha meg kéne halni
néha meg örökké élni
Jó volna élnihalni
Jó lenne halniélni."
BI

Mint lisztes abroszon a kinyújtott rétes,
úgy terültünk el, mikor fenn volt a gép.
Whiskyt töltöttél a nagy ijedtségre,
nevetve hagytuk hátra Ferihegy ködét.

Az a négy nap a hirtelenszőke varsói
tavaszban, poezja dzisiaj, most is itt van,
két idézőjel közt meghosszabbodva
egyedüli, egyetlenedő árnyékodban.

Füvek módjára belélegeztük a fényt.
Betöltöttük a gyerektenyérnyi vers-teret.
Cigiztünk, ittunk, rímeket cseréltünk.
A többi *tájzene* és *katicaképzelet.*

Nem kell a vers? Hát nem kell verset írni!
Nem verset kell írni, valami mai mást.
Száműzni minden ránk szabott majdani
mondatszerkezetből a gravitáló hatást.

Mit is akartál akkor mondani? Azok az
aprósüteménnyé préselt szavak a szádban!
Mintha nem kimondani, csak megemészteni
vagy kiköpni, amelyikben keserűség, vád van.

Nem tudjuk, mi történik a versekben.
Szó-grádicsokon újabb és újabb stáció.
Miképpen történünk mi a versekben,
mikor hervad ránk a rózsakonfiguráció?

Mintha mi lesz, visszahajolna a voltba,
és tiszta fejjel azt sem vehetjük zokon,
ha ami tegnap még lángolt, utóbb már
hűlő por egy száműzött csillagon.

Elvásott ízű napokon emlékek
vastag hamujába kotorni persze fájó.
Inkább magamra csukok még egy ajtót.
„Carmina non prius audito cano."

Ez a dal egy Költőről szól, aki a
perc-kötözte időt győzni ment el.
Mint aki holnap születik.
Ember. *És csak egyetlenegyszer.*

Závorszky-Simon Márton: Szabadtest-kultúra (zománcfesték, vászon, 150×150 cm, 2015)

Takáts Fábián

Mai is érvényes

Závorszky-Simon Márton – *Anyagváltás*

Budapest, 2025, Bakáts Bunker

Nyomjuk meg képzeletbeli időgépünk gombját, és térjünk vissza a 19. század végére, amikor az akadémikus stílus ellenében megjelentek az „izmusok". Ezek közül több is felfedezhető Vincent van Gogh művészetében, aki óriási hatással volt a modern festészetre. A holland festőzseni Závorszky-Simon Márton életében is meghatározó szerepet játszott.

A Budapesten született Závorszky-Simon Márton 2008-ban felvételt nyert a Műszaki Egyetem Vegyészmérnöki Karára. „Ez időben olvastam Van Gogh életrajzát, és úgy éreztem, nekem is szükségem van egy szavak nélküli önkifejezési módra" – derül ki abból az interjúból, ami a youngart.hu oldalán jelent meg. „Belső indíttatásból kezdtem alkotni az egyetem mellett, és gyorsan szükségletemmé vált, hiszen nagyon erős és személyes érzelmeket tudtam a képekbe átültetni" – vallotta pályája indulásáról.

Az alkotáshoz nem előfeltétel a művészeti képzettség. Akiben megvan a tehetség és elszántság, az papír nélkül is boldogul a pályán. Henri Rousseau, Frida Kahlo, Kassák Lajos csak néhány az autodidakta képzőművészek sorában. Závorszky-Simon Márton sem részesült művészeti képzésben, önerejéből sajátította el a festészet „fogásait". 2015 óta a Fiatal Képzőművészek Stúdiója Egyesület (FKSE) tagja, 2019-ben a Magyar Alkotóművészek Országos Egyesülete is tagjai közé választotta.

A környezetkutató alapdiplomát is szerző Závorszky introvertált személyiség, aki olyan tevékenységekben mozog otthonosan, amelyekben erősen el lehet mélyülni, ahol nincs időnyomás alatt. Korábbi, környezetvédelmi civilszervezeteknél, majd könyvtárban végzett munkája mellett a festészettel is tud foglalkozni, sőt, számos kiállítása után ezt tekinthetjük fő hivatásának.

Závorszky-Simon Márton munkásságáról a róla szóló megjelent szövegek és honlapja révén van információm, de személyesen is volt alkalmam beszélgetni vele művészetéről.

TAKÁTS FÁBIÁN (1987) a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészet- és Társadalomtudományi Karán végzett művészettörténet szakon. Szakterülete a 20. század művészete.

Képei expresszívek, színvilágu sötét, drámai. Fekete-fehér kompozícióiba csak néha visz élénkebb árnyalatot: barnát, kéket, rózsaszínt, szürkét. A 2021-es *Szabadtest-kultúra* tárlatán olyan kompozíciókat is bemutatott, melyeket megégetett. *The trees will burn blackened hands* című kiállításán (amely 2024-ben, a Vízivárosi Galériában volt látható) már központi elemként „játszott a tűzzel". A tűz nála egyrészt a szellemit fejezi ki, másrészt a fizikai fájdalmat. Huszonnégy éves korában autoimmun ízületi gyulladásos betegség támadta meg, amivel a mai napig küzd.

Az Ezüstgerely Különdíjban részesült Závorszky betegsége művészetén is nyomot hagyott, érthető, hogy képei miért ilyen búskomorak. Az idei, a Bakáts Bunkerban látott *Anyagváltás* kompozícióin is a fekete és fehér szín dominált egy-egy szürkés, barnás árnyalattal. A pályája kezdeti képeken erőtől duzzadó férfitesteket, formás női alakokat láthattunk. A 2015-ös *Szerelmespár* ruhátlan alakjainak teste irigylésre méltóan formás, kidolgozott. Nem szégyellik megmutatni idomaikat, nem titkolják egymás iránt érzett szerelmüket. Testük szinte összeér, kezük összekulcsolódik, fejük egymáshoz hajol. Egy másik képen egy pár csak áll egymás mellett, a férfi gyengéden átkarolja kedvesét, érzékelhető összetartozásuk ereje.

„Závorszky-Simon Márton *Anyagváltás* című kiállításán a kezdeti alkotásokat, művészetének kiindulópontját tárja elénk" – tájékoztatott a kiállítás leírása. 2015/16-ban készült sorozatának darabjai azon második világháborús német szobrászati munkákra reflektálnak, amiken legteljesebben kifejeződik a náci testkultúra…" Az alkotó elmondása szerint sorozatával az autoriter jellegű társadalmak és vezetőik lélektanát vizsgálta. Azt az ellentétet, ami a heroizáló, idealisztikus művészet és a valóság között feszül. A Harmadik Birodalom művészetével foglalkozva fedezte fel Arno Breker monumentális szobrászatát, amely remek kiindulópontot jelentett saját munkáihoz.

A zománcfestékkel vászonra készült kompozíciók ridegek, drámai erőt sugároznak. A szépséges testek látványa sem oldja azt a nyomasztó hangulatot, ami Závorszky képeire „rátelepszik". Egyes műveken a figurák helyett ráadásul csak felső testek, fejek elmosódásai vehetők ki, a felületeket nagy gesztusokkal festett foltok halmazai uralják, ami még nyugtalanítóbbá teszi a látványt.

A *Futi-futi* (2015) címet viselő műve a Breker által faragott *Apollo és Daphne* (1940) reliefjének festményként történt interpretálása. Az eredetin a „futók" sziklákon állnak. Závorszky egymásra halmozott holttestekkel értelmezte újjá Breker plasztikáját. A *Képmutatás*on a kígyó és legyőzője fejét cserélte föl.

Ez pár példa Závorszky azon munkáinak sorából, ahol a szobrok festménnyé alakítása során újabb és újabb kísérletekre nyílt lehetősége. Az *Anyagváltás*-sal, amelyen nagyrészt interpretációk és stílusgyakorlatok láthatók, az alkotó mintegy visszatér gyökereihez. Politikai indíttatástól mentes, ám kritikai tárlatával értelmezni szeretné a hatalom szereplőinek hatását, és egy olyan társadalmi berendezkedésről mesél, amely pszichológia tanulmányként is állhatna előttünk.

Isó M. Emese

Levelek S.-nek

5. A germán hős

Ha már úgyis szóba került az a bizonyos 16. század eleji humor, a maga abszurditásával, és amiért túl sok nőről írok neked, most egy Holbein-metszetet citálok eléd, és tartogatok legközelebbre egy még érdekesebb diptichont is.

Épp az elmúlt hetekben próbáltam összeállítani egy átfogó anyagot ifj. Hans Holbeinről, és azon gondolkodtam, mennyivel másabbak az ő választásai, mint mondjuk Cranach döntései voltak. Két teljesen eltérő karakter, miközben vannak metszéspontok az életükben. Mindkettő életében jelentős szerepet játszott a reformáció. Egyiknek így, másiknak úgy. Sőt, Holbein ismétli is Cranach néhány kompozícióját – úgy gondolom, a megváltozott vásárlói igényekre okosan reflektálva.

Ennek megfelelően egy a reformációhoz kapcsolódó metszetét akarom a figyelmedbe ajánlani. Mindig is érdekelt a 16. századi nyomtatott lap, hiszen az egyik legolcsóbb és legegyszerűbb megoldás arra, hogy kép kerüljön be egy háztartásba: sokszorosítható és nem feltétlenül kell színezni, tehát olcsó, készíthető kisméretben, tehát nagy távolságra is könnyen eljuttatható. (Tudod, megveszed, mint egy képeslapot, amit zsebre vágsz. Nem bánod meg, mert remek szuvenír, és nincs különösebb súlya sem.) Ha megvan, beragaszthatod a ládádba, a szekrényed belső oldalára vagy a faladra tűzheted – attól függően, mit ábrázol, és hol akarod tudni a rád visszanéző szemeket, amelyeket megörökít. Na és persze elkészíthető a drága változata is, nagyméretben és kézzel festve, így pedig már is egy másik vevőréteget szólítasz meg vele. Imádom, a lehetőségek száma végtelen. Meg persze gondolj a művészre is: elkészíted élete főműveként a kukutyini templom főoltárát, amelyhez zarándoklatok is fűződnek, meg egyébként is mindenki meg akarja nézni, és ekkor lehetősége nyílik arra, hogy az egyszeri festményed kompozícióját megismételd egy sokszorosítható műfajban, így az emberek hazavihetik, hazavihetnek, teljesen más típusú nyilvánossághoz jutsz így el.

Isó M. Emese (1989) művészettörténész, középkorász. A késő középkori és kora újkori művészet kutatója, a *Hitel* képszerkesztője.

A metszet új utakat nyit a művészek előtt, lehet vele kísérletezni, és a műfaj törvényszerűségein belül kidolgozni egy sajátos művészi formanyelvet. Vagy nem. Meg is lehet elégedni a könyvpiac által diktált, kevesebb kísérletezést igénylő feladatokkal, és ki lehet élvezni azt is, ha valami egészen új kihívással kerül szembe az ember. Meséltem már Cranachról és arról, hogy szerintem a lutheri reformáció nem lett volna olyan hangos, ha nincs a festő ott a reformátor mellett – nemcsak mint festő, hanem mint nyomdatulajdonos és városi tisztségviselő. Hiszen volt tőkéje és technikai lehetősége is támogatni a vallásmegújító mozgalmat. Id. Lucas Cranach pedig kompozíciók sorát állította hadba, akár röplapon, akár kisebb kiadványt látva el képciklussal, akár a Bibliát illusztrálva. Csak azt akarom mondani ezzel az egész bevezetőmmel, hogy Cranach jóvoltából meglehetősen vulgáris, közönséges és abszurd – az ellenségképzéshez tökéletes – propagandaképek születtek már az 1520-as évektől. Ennek a legszebb példája a Passional Christi und Antichristi, amelyet megjelenése után gusztustalan kis kompozíciók követnek, sokszor rigmusokkal ellátva, hogy aki nem a képet viszi haza, annak a focimeccseken elhangzó remekbe szabott versikékhez hasonló finomságú rímecskék zengjenek az ajakán. Az az út, amit ezzel Cranach megnyit, olyan út, amelyre ifj. Hans Holbein is rálép. Csak kicsit, csak limitált mennyiségű képpel, de megtaláljuk a lábnyomát. Ráadásul az a képe, amelyet meg akarok neked mutatni, nemcsak a propagandaképek között jelent érdekességet, hanem Luther Márton képmásai között is.

Luthernek az id. Lucas Cranach – és saját maga – által tudatosan kialakított és rendszeresített reformátori képmását jól ismerjük. A kortársak portréi immár bárki számára elérhetővé váltak a metszetek révén, így az a tudatos brandépítés eszközévé is vált. Közismertté, felismerhetőkké váltak, ráadásul a metszetek révén bármely életkorukban, bármilyen valós vagy választott-vágyott szerepben megjeleníttethették magukat – ilyen ez a 16. századi photoshop, másképp mondva, ha nem is volt AI generálta kép, megoldották, hogy gyorsan és a korhangulatra reflektáló képmások szülessenek. Ennek megfelelően ismerjük Luthert mint ágostonrendi szerzetest, a teológia doktorát, György lovagot…, s ezt a sokarcúságot persze majd az ellenpropaganda ki is használta. A kortársak arcképei így nemcsak a templomokban jelentek meg, hanem az otthonokban is, ahol eddig a legendáikból ismert, rögzült hagyományok szerint ábrázolt – de nem húsvér – szentek képmásaival és legfeljebb a családtagjaik arcképeivel találkozhattunk. Most viszont a kortárs híresség az egyes hívek legbelsőbb köréhez tartozva, családtagként tűntek fel, ahogy manapság is az ismert kortársak – legyenek azok híresség vagy közéleti szereplők – plakátokról köszönnek vissza, nemcsak az utcákon és kiadványokban, de akár az otthonaink falairól is. Talán ilyen soha korábban nem történt. Hans Belting, a nagy német művészettörténész „kortársi realizmus”-nak nevezte, ahogy az élő híresség, de akár maga az eleven gyülekezet is megjelent oltárképeken és metszeteken egyaránt. Elképzelhetetlen ereje és hatása lehetett ennek: valaki egyszerre több helyen is jelenvaló volt (és még szóba se hoztam a helyettesítő kivégzéseket,

amelyekhez ugyancsak képmásokat használtak. Tényleg, te tépted már szét más arcképét? Vagy csak a törikönyv fotóira firkáltál bajuszt gyerekként? Van ebben valami atavisztikus, ugye?).

Rátérek végre a lényegre. Ehhez az egészhez érdekes adalékokkal szolgál ifj. Hans Holbein munkája, amely első ránézésre csupán a reformátor mitizálásához tesz hozzá. A metszet Luthert Hercules Germanicusként jeleníti meg, ahogy legyőzi a számtalan fejű „római katolikus hidrát". A reformátor úgy feszül a kölni főinkvizítornak, Jacob van Hoogstratennek – vállán oroszlánbőrrel, kezében buzogánnyal –, ahogy Héraklész a vízi szörnyetegnek. A földön a már legyőzött Arisztotelész, Aquinói Tamás, William of Ockham és Petrus Lombardus látható, miközben a megkötözött, törpeszerű pápa az orrára akasztva lóg rajta. Maga a szerepportré és éppen a Héraklész bőrébe való bújás nem újdonság: 1493 és 1500 között készült el az I. Miksa német-római császárt mint germán Héraklészt ábrázoló fametszet. Bár ott egy teljesen más koncepciót látunk, hiszen I. Miksa mint a világ országai felett uralkodó császár ideálja jelenik meg, mégis azt kell, hogy mondjuk, a „germán" hőst megalkották már korábban.

A Luthert ábrázoló kompozíció ezzel szemben, és ez talán elsőre nem is esik le, a Laokoón-szoborcsoport kompozícióját idézi meg! Nem véletlenül, ráadásul Holbein több művében is parafrazálja a görög mű beállítását.

A 16. század elején, 1506. január 14-én Rómában előkerült szoborcsoport felmérhetetlen hatást gyakorolt a művészeti életre, az itáliai alkotók jellemzően etalonként hivatkoztak rá, s eszerint próbálták hasznosítani és megidézni saját alkotásaikban is. Csakhogy a szobor a pápa vatikáni gyűjteményét gazdagította, az ő hírnevét fényesítette, sőt megtalálása II. Gyula predesztinációját erősítette, tudatosan használták hát fel a szobrot a pápa hatalmának deklarálására. A pápa műgyűjteménye egyébként is kivívta Luther kritikáját, amit meg is fogalmazott *A német nemzet keresztény nemességéhez* című, 1520-ben keltezett írásában: „Ezúttal még arról is hallgatok, hogy hova kerülnek azok a bűnváltó cédulapénzek; ennek majd más alkalommal járok utána; Campoflore és Belvedere és több hasonló hely bizonnyal kellő útbaigazítással szolgálnak ez irányban is." A szövegben csak utalással jelzi, hogy a Belvederében található műalkotásokat, tehát a szobrokat is részben a német keresztény polgárok által beszolgáltatott pénzből finanszírozták. A Laokoón-szoborcsoport ebben az értelmezési keretrendszerben római katolikus látványosság volt, amely egyben a pápa reprezentációs eszköze, tehát gúny tárgyává kell tenni.

Ahogy az északi mestereknél lehetett az itáliai kortársakkal való versengés eszköze a Laokoón-kompozíció ismerete és újrahasznosítása, úgy az idézet visszájára fordítása is bevett eszközzé vált, ahogy Dürernél és Holbeinnél is találunk rá példát. Mindketten polemikusan használják az itáliai kompozíciókat: Dürer talán éppen azért, mert a velencei látogatása során élcelődtek az itáliai minták németesen esetlen használata kapcsán, s megmutatja kortársainak, hogy velük szemben nemcsak egyszerű átvételre alkalmas, hanem a kreatív

újragondolásra is, míg Holbein esetén egy a személyes életútjából fakadó sajátosságot is észre kell vennünk, hogy jól (félre)érthessük a képet.

Ifj. Hans Holbein, úgy tűnik, inkább Erasmus köréhez tartozott a lutheri tanokat illetően (bár ez ennél jóval összetettebb kérdés), s úgy is gondolták, hogy a metszetet a nagy humanista vagy valaki a köréből rendelte, s egyszersmind az ellenséget bunkóval ütlegelő Luthert mint agresszort akarta a közönség elé tárni. Fritz Saxl jegyzi meg kettejük kapcsán, hogy Holbein és Erasmus is „az agresszivitást látták és nem a rendíthetetlen hitet" Lutherben.

Mindenesetre Holbein, aki látta elégni saját és apja festményeit is Bázelben, nem maradt németföldön, Londonban vált híres arcképfestővé VIII. Henrik udvarában, ahová Morus Tamással való kapcsolata is besegítette. Ezt figyelembevéve talán nem elrugaszkodott a Lutherrel szembeni kritikát is meglátni a kompozícióban!

Bosszant, hogy Holbein élete egyes elemeinek az ismerete nélkül teljesen mást gondolnék a kompozícióról, mert csak arra tudok gondolni, mi az, amit még másképp, más kontextusban kellene értelmeznem, hogy közelebb kerüljek hozzá. Meg amúgy is, miért lóg a pápa Luther orrán? Azt hogyan kellene érteni? John Northra gondolok, és arra, amikor éppen Holbein kapcsán idézi John Tavernert, az angol királyi udvar zeneszerzőjét, aki Erasmus kapcsán fogalmazta meg, hogy „sok rejtvényt és jelképet használt". Úgy érzem, esélyem sincs helyesen értelmezni ezeket a képeket, vagy legalábbis az intellektuális környezetük rekonstruálásával kellene kezdenem.

Mindenesetre az 1522-ben elkészült nagyméretű fametszet hatékony eszköze volt a saját hívek mozgósításának és az ellenfél megfélemlítésének is. Egyszerre teszi gúny tárgyává a római katolikusok képmásokhoz való viszonyát (a Laokoón-szoborcsoportra való utalással) és a pápai udvarra jellemző hivalkodást, miközben jelzi, hogy Luther úgy győzi le ellenségeit szavaival, ahogy a hérosz teszi azt a buzogányával: nincs valós ellenfele.

A SZÖVEGBEN ELŐFORDULÓ SZEMÉLYEK

Aquinói Szent Tamás (1225–1274): latin nyelven író olasz Domonkos-rendi szerzetes, teológus és filozófus. Albertus Magnus tanítványa, a középkor filozófiájára gyakorolt hatástörténete alapján a skolasztika egyik fő képviselője. Fordított Arisztotelészt, s megkísérelte Arisztotelész filozófiáját a katolikus egyházi tanítással egyeztetni.

Arisztotelész (Kr. e. 384–Kr. e. 322): görög tudós és filozófus, mestere Platón.

Friedrich „Fritz" Saxl (1890–1948): művészettörténész, először a Warburg Intézet könyvtárának munkatársa volt, majd az intézmény vezetője lett, hivatalosan 1929-ben. Az antikvitás reneszánsz recepciójával foglalkozó „Census of Antique Works of Art and Architecture Known in the Renaissance" egyik társalapítója.

Hans Belting (1935–2023): német média- és művészettörténész, teoretikus, egyetemi tanár. Vizsgálódásai középpontjában a középkori művészet, illetve a modern művészet középkori gyökerei és a művészet fogalma álltak. A kultúra- és médiakutató központ, azaz a Zentrum für Kunst und Medien Karlsruhe alapítója, 2004 és 2007 között a bécsi Nemzet-

közi Kultúratudományi Kutatóközpont (Internationalen Forschungszentrums Kulturwissenschaften) igazgatója volt. Számos műve olvasható magyar fordításban is, többek között a *Kép és kultusz* (Balassi, 2000), *A művészettörténet vége* (Atlantisz, 2006), *A hiteles kép* (Atlantisz, 2009) és *Az arc* (Atlantisz, 2018).

I. Miksa (1459–1519): német-római császár. Az általa megkötött Habsburg–Jagelló házassági szerződés alapozta meg, hogy unokája, I. Ferdinánd és leszármazottai kerüljenek a Magyar Királyság élére. Humanistákkal vette magát körül, mecénása volt többek között Dürernek.

Id. Hans Holbein (1465–1524): német festő, metszetkészítő. Festőcsaládból származik, testvére, Sigismund Holbein is vallásos képek készítőjeként vált ismertté. Legismertebb munkái közé tartozik Rotterdami Erasmus 1511-ben kiadott *A balgaság dicséretéhez* készített metszetsorozata. Mestere volt fiainak, ifj. Hans Holbeinnek és Amrosius Holbeinnek.

Id. Lucas Cranach (1472–1553): német festő, hosszú időn át a szász fejedelmi udvar festője volt, Wittenberg városi tanácsának tagja, polgármestere. Borkimérési, patikusi és könyvkiadási joggal is rendelkezett. Támogatta a reformáció mozgalmát és Luther Mártont, akinek személyes jó barátja volt.

Ifj. Hans Holbein (1497–1543): német festő, metsző. Apja festőműhelyében tanult Augsburgban, majd 1515-ben Bázelben telepedett le. Itt a festőcéh tagja és elismert festő lett. Vallásos tárgyú képek mellett főként portrékat festett. A reformáció, illetve a német parasztháború miatt elhagyta Bázelt, Angliába utazott. Családjához csak rövid időre tért vissza 1528 és 1532 között, végül VIII. Henrik udvarában bontakoztatta ki portréfestészetét. Jó kapcsolatot alakított ki Rotterdami Erasmussal és Morus Tamással is.

II. Gyula (1443–1513): a 216. római pápa 1503-tól haláláig, hadvezér, államférfi és politikus. Foglalkoztatta többek között Bramantét, Michelangelót és Raffaellót is.

Jacob van Hoogstraten (1460–1527): Domonkos-rendi szerzetes, teológus és inkvizítor. Az első volt, aki lutheránusokat – Jan van Essent és Hendrik Vost – ítélt el és küldött máglyahalálra a hitükért.

John North (1934–2008): brit történész, a Groningeni Egyetem professzora volt 1977-től egészen nyugdíjazásáig, 1985-ig. Tagja volt a Holland Királyi Művészeti és Tudományos Akadémiának. Számos könyv szerzőjeként is ismert, magyarul a *Követek titka: Holbein és a reneszánsz világa* című kötete jelent meg (Budapest, 2005, Typotex Kiadó).

John Taverner (1490 k.–1545): angol orgonista, kora legjelentősebb zeneszerzője. Szimpatizált a lutheránusokkal, ami miatt megrovásban részesült. Thomas Cromwall megbízottjaként is dolgozott.

Luther Márton (1483–1546): lelkész, reformátor, bibliafordító. Ágoston-rendi szerzetesként lett teológus és professzor, a Wittenbergi Egyetem bibliatanára. A hagyomány szerint 1517. október 31-én tűzte ki vitairatát, a 95 tételt a wittenbergi vártemplom kapujára. Írásai magyarul a Luther válogatott művei-sorozatban olvashatók (szerk. Csepregi Zoltán – Fabiny Tibor – Ittzés Gábor – Reuss András. Budapest, 2011, Luther Kiadó).

Morus Tamás (1478–1535): angol humanista, jogász, író, államférfi. Küzdött a protestáns mozgalom ellen, többeket máglyára küldött, legnagyobb ellenfelének William Tyndale-t tartotta, aki angolra fordította a Bibliát. Számos diplomáciai munkával bízták meg, de hű maradt a római katolikus egyházhoz, így VIII. Henrik bezáratta, majd kivégeztette. A római katolikus egyház vértanúja.

Petrus Lombardus vagy Lombardiai Péter (1100 k.–1160): középkori skolasztikus itáliai teológus, Párizs püspöke, latin nyelven alkotó egyházi író.

Rotterdami Erasmus (1466–1536): nagy hatású németalföldi humanista tudós, Ágoston-rendi szerzetes, filozófus és teológus. A reformáció szellemi előfutára, de egész életében megtartotta római katolikus hitét. Műveiben kritizálta a római egyház intézményrendszerét, de Lutherrel is heves vitái voltak. Legjelentősebb munkája *A balgaság dicsérete* (1509) és *A keresztény fejedelem neveltetése* (1516).

VIII. Henrik (1491–1547): angol király 1509-től haláláig. Az ő uralkodása alatt alapult és vált le az anglikán egyház a katolikus egyházról, amelynek ő maga lett a feje. Széles körben ismert arról is, hogy hat felesége volt, akik közül kettőt (Boleyn Annát és Howard Katalint) lefejeztetett.

William of Ockham vagy Ockhami Vilmos (1287–1347): angol nemzetiségű ferences rendi szerzetes, a skolasztikus filozófia és teológia kiemelkedő személyisége. Politikai-teológiai kérdésekkel foglalkozott.

A SZÖVEGBEN ELŐFORDULÓ MŰALKOTÁSOK ADATAI

Id. Lucas Cranach: *Passional Christi und Antichristi*, 1521.

Albrecht Dürer: *Táncoló parasztok*, 1514 (metszet, 118×75 mm, The Metropolitan Museum of Art, New York, ltsz. 33.79.1)

Ifj. Hans Holbein: *Luther mint Hercules germanicus*, 1522 (fametszet, 345×226 mm, Zentralbibliothek, Zürich, Heinrich Brennwald és Johannes Stumpf, Schweizer Chronik, Ms. A 2, p. 150 előtt)

Hans Brosamer: *A hétfejű Luther*, 1529 k. (fametszet, 164×135 mm, Kupferstichkabinett, Staatliche Museen zu Berlin, Berlin, ltsz. AM 335-1974)

Id. Lucas Cranach és ifj. Lucas Cranach: *A wittenbergi oltár*, 1547 (olaj fatáblán, 103,5×233 cm, városi templom, Wittenberg)

Laokoón-szoborcsoport, Kr. u. 1. század közepe (márvány, 242 cm, Vatikáni Múzeum, Róma, ltsz. 1059, 1064 és 1067)

VÁLOGATOTT IRODALOM A TÉMÁHOZ

Roth, Michael: The Origins of Printmaking: Multiplication of Images, in Chapuis, Julien – Janzen, Svea – Kemperdick, Stephan – Lambacher, Lothar – Richter, Jan Friedrich – Roth, Michael (szerk.): *Late Gothic: The Birth of Modernity*. Kiállítási katalógus: 2021. május 21. – 2021. október 3. Staatliche Museen zu Berlin, Hatje Cantz, Berlin, 2021, 94–139.

Roth, Michael: Gutenberg and Imagery: Revolution in the Book Arts, in Chapuis, Julien – Janzen, Svea – Kemperdick, Stephan – Lambacher, Lothar – Richter, Jan Friedrich – Roth, Michael (szerk.): *Late Gothic: The Birth of Modernity*. Kiállítási katalógus: 2021. május 21 – 2021. október 3. Staatliche Museen zu Berlin, Hatje Cantz, Berlin, 2021, 162–195.

North, John: *Követek titka: Holbein és a reneszánsz világa*. Budapest, 2005, Typotex kiadó.

Isó M. Emese: Szektárius düh vagy tudatos képpolitika? A Passional Christi und Antichristiről. *Credo* 28 (2021), 2, 82–91.

Belting, Hans: *A hiteles kép*. Budapest, 2009, Atlantisz.

Müller, Jürgen: Albrecht Dürer's Peasant Engravings: A Different Laocoön, or the Birth of Aesthetic Subversion in the Spirit of the Reformation. *Journal of Historians of Netherlandish Art* 3:1 (Winter 2011), DOI: 10.5092/jhna.2011.3.1.2

Saxl, Fritz: *Holbein and the Reformation*. In uő: Lectures. Vol. 1. London, Warburg Institute, University of London, 1957, 277–285.

Nagy-Laczkó Balázs

Sodrás

Anyám kérdezte, minek beszélek, ha úgysem figyel rám senki. Mondhattam volna, hogy *én* figyelek magamra, de amikor az ember egyedül bolyong, nincs kedve viccelődni.

Inkább tovább fecsegtem, miközben anyám bölcsen hallgatott. Némasága betöltötte a szobát és benne engem is. A mélység lett az úr, szavaim a felszínre kergette.

De az óceán legmélyén is van élet. Lakói, e furcsa lények, a maguk módján alkalmazkodnak. Némelyik a nyomás hatására páncélt növeszt, mások ellaposodnak. Megtanulnak jóllakni az aláhulló dögökkel, a másnak nem kellő cafatokkal. És még világítani is – nem maguknak, csalétkül.

Követtem és amíg ő a vizes ruhákat pakolta, a mosógépre ülve hadartam elé, hogy messze keletre, az Indiai-óceán szigetei között él egy nép, akiket a tenger cigányainak neveznek. Nincs hazájuk, se part, amelyet otthonuknak vallanának. Követik a sodrást, kunyhóikat a nyílt vízre építik, de azokba csak aludni járnak. A napot a tengerben töltik évezredek óta. Bőrük sosem ázik ki, szemüket sem marja a só. Talán nem is egészen emberek.

Emlékszem, szerette azt a filmet, amiben a főszereplő kopoltyút növeszt, a pisijét issza, és úgy óvja a kis citromfáját, mint azt a másik a páfrányt, amit a végén a kislány, amikor végre otthonra lel, elültet. Az is eszembe jutott, hogy az a másik, amikor éppen nem egy profi bérgyilkos, akkor kiváló búvár. Versenyző, akit a mélységek vonzanak.

Mély levegőt vettem, befogtam az orrom. Jobb kezem ujjain számoltam a másodperceket. Minden ember képes egy percig visszatartani a lélegzetét. A tenger cigányai akár hat-nyolcig is. Az én rekordom három és fél. Szép teljesítmény, akkor is, ha figyelembe vesszük, hogy az én három és fél percemnek a kezdetben meglehetősen komótos másodpercei a vége felé gyorsabban szaladtak a közönséges órákon megszokottaknál.

NAGY-LACZKÓ BALÁZS (1989) Móricz Zsigmond-ösztöndíjas magyar író, régész, novellista. Jelenleg a Magyar Művészeti Akadémia ösztöndíja keretében egy szociográfián dolgozik.

Amikor az ember visszatartja a lélegzetét, egy kis lüktetés kezd el felcseperedni benne. A gyomorban jön világra, majd szépen belülről elkezdi kitölteni az egész testét. A legtöbben akkor adják fel és engedik szabadon, amikor már a torkukban is érzik a nyomást. Legkésőbb, amikor a halántékukon dübörög.

Huszonöt métert tudtam átúszni egyetlen levegővel. Ekkora a gyakorló medence. A többiekkel delfinest játszottunk: alámerültünk és belesikoltottunk a vízbe. Pontosan ugyanolyan hangja van a medence másik végében, mint a delfinek énekének.

A delfinek valójában sikoltoznak.

Alámerültem és elrugaszkodtam. Az első pár méterrel nincs gond. Viszont a medence felénél már nemcsak a mellkast és a torkot feszíti a lüktetés, de a fejet is. Hamar megtanultam, hogy a lélegzet mindig az övéihez vágyik. Érdemes kipréselni a levegőt, és az utolsó tíz métert üres tüdővel megtenni.

A víznek súlya lesz, a karok elnehezülnek. Az utolsó öt méteren a kép vörösfeketén lüktet a szem előtt. De ekkor megtörténik a csoda: a belső lüktetés átlépi a test szabta szűkös kereteket, és forrón magához öleli addigi fogvatartóját.

Lihegve kapaszkodtam a felszínen a mosógép peremébe: két és fél perc. Gyalázat.

A tenger cigányait Cook kapitány fedezte fel 1745-ben, folytattam. Anyám teregetett.

Persze nem volt igaz, de akkoriban még okosabb voltam a valóságnál, és – szemben a tényekkel – nekem mindig akadt mondanivalóm.

Anyám teregetett, az égen fehér vitorlák úsztak. A kapitány felismerve a tenger cigányainak képességeit, egy fiatalt magával vitt világkörüli útjára. Nyár volt, ellentétben a 25 méteressel az 50 méteres medence fedetlen, és jó ezer méter mellett le lehet úszni benne, anélkül, hogy igazán forrni kezdene.

Az egyik fordulónál észrevettem anyám barátnőjét, aki kint süttette magát. Integetni kezdtem, visszaintegetett. Alámerültem, elindultam felé. Közben Cook kapitány vacsorázott. Mint mindig, most is asztalához ültette a tenger cigányát, hogy mesélje el neki, mi mindent rejt a titkos világ, amibe bepillantást senki más nem nyújthat számára.

A gazdagon megterített asztal szinte megrogy a tenger gyümölcseinek sokaságától. A kagylók héja, a megannyi rák rózsa-barna páncélja a gyertyák meleg fényét veri vissza. A kapitány ólomkristály poharába áttetsző, gyöngyöző almabort töltenek, pipára gyújt, tejfehér füstöt ereget, amelyben látom, ahogy alámerülök a barnamoszat rengetegbe. A levelek között apró, sárga fényű halat kergetek, amelyért egy tál fehér rizst is megadnának a partvidék kereskedői. Mintha egy hullócsillagot vennél üldözőbe az égen. A kapitány Angliára, egy régi almáskert kósza röptű szentjánosbogarára gondol.

Összezárt ujjakkal, szélesen húzom karjaimat. A csoportban senki se hajlandó úszószemüveget hordani. A szemünk, a bőrünk rég hozzászokott a klórhoz.

A tenger cigánya kifújja a maradék levegőt. Már a fejben lüktet a szív. Odafent vihar közeleg. A vitorlák zúgnak, a hullámok csapkodnak, beszedik a napernyőket. Mindebből alant csak a búgó moraj marad.

A hal ismét feltűnik, majd újra belevész a moszatlevelek sűrűjébe. A mellúszás megszokott karmozdulatával rántom szét a levélfüggönyt, és szegődök a nyomába, mielőtt a felszínre kényszerítene a parancsoló légszomj, amely a rekeszizmaimat rángatja.

De a függöny mögött nincs hal, csak egy lány. Vörös-feketén, lüktetve jön felém. Magához szorít, ajkára vesz, szemébe zár. A kapitányt egy lágy kar szoknyák felhőjébe rántja az öreg almafa tövében, mialatt a háborgó tenger forr, és kezében gyöngyöz a kristálypohár.

Mindketten zihálunk. Anyám barátnője kétségbeesetten noszogatja a fásult medenceőrt, közben arra a pontra mutogat, ahol alámerültem. Mikor végre felocsúdik, azonnal magához ránt. Sűrű fekete haja az arcomra borul. Remeg. Pólusaiból testünk minden találkozási pontján árad felém a Nap heve. Felnevet, istenez, meg hogy milyen egy komisz gyerek vagyok…

És én egy szót se szólok.

Závorszky-Simon Márton: Háború után (zománcfestés, vászon, 150×150 cm, 2015)

Sütő Csaba András

embernek ember, aszálynak folyó a halottja

Jöjj barátom, jöjj és nézz szét.
E világban dolgozol
s benned dolgozik a részvét.
Hiába hazudozol.
Hadd most azt el, hadd most ezt el.
Nézd ez esti fényt az esttel
mint oszol…
(Költőnk

hogy mit mondhat erről
a messziről jött ember
nem tudom
én itt születtem

ugye nem baj ha jó előre
ha most búcsúzom el
nem akarlak halva látni
jó vagy nekem az életben is
nem akarlak halva látni
mióta élek mindig voltál

ha elfogy a szerencsém kiszárad végleg a mosoni duna
ága azt gyakhatjuk és akkor majd lehet mutogatni
kellemetlen nyakkendős bagázs kellős közepén térdig
iszapban térdig porban hogy mi ezt nem így képzeltük el
de most átadjuk akkor mégis mi a lófaszt képzeltetek
mederszáraz halbölcsők talajvizet szlopáló szivornyák ti
akik vagytok sikerrel mondtatok le a magyar és a német
bucóról a vergődő márnákról az iszap híján a levegőbe
fúló csíkhalakról a nyálkás compóról a holtágakban a
tüskés paptetvekről az utolsó sneciről a szivárványos
öklékről hát fájront uraim díszsügérrel a folyamban
megmaradt halfajok száma tizenhárom

Sütő Csaba András (1979) költő, az *Ambroozia* folyóirat szerkesztője. Legújabb kötete: *utak éjjel utcák délután vizek napfényben füst hajnalban* (Napkút, 2025).

a halottak elgyünnek
ha kitelt az idő
elgyünnek a halottak

ha így megy tovább lassan elkezdhetsz kitalálni magadnak egy saját falut ott aztán azt csinálsz amit csak akarsz néznek át a füstön az egyik még itt a másik túl régóta ott na apukám erre lehet gombot varrni simítja meg zakója zsebét az egyik a másik elővesz belőle egy üveg szekszárdi vörösbort megint rágyújtanak és a gemenci vaddisznóröfögés a bethlen gábor tér lélegzetébe keveredik lassan kúszik fel a horizontra a házsorok között a keleti pályaudvar iromba tömbje és a célirányos népsűrűség evés előtti utáni tömege szemmel láthatóan csak anyag jöttem a bajza utcából szellemmel poézissal eltelve gazdagon hívott a haza szállított a máv

beszígetni gyünnek
halottak a haldoklóhoz
gyünnek beszígetni

megint és újra ezt teszed megint könyveket rendeltél mégis miben bízol hogy nem lesz se árvíz se háború se tűz forró szélei nem kapdossák majd nyelvükre a lapokat feketére égett gerinccel e sorozat megússza még állsz a polc előtt a sorban a kasszánál egyszerre próbálod ki- és összehúzni magad hogy nagyobbnak kisebbnek lássanak neved félve mormogod immár örökké félve druszád vásárhelyi álmától a sikertől a bukástól seggrészegült tömeg kitép magának akár a hétközi vásárlás el ne felejtsd édesem céduláját igen tudom kell nem kell áll mégis a tejhűtő előtt félszegen bután keze az örök kárt hozó zsebe felé indul toporzékol amíg fortuna pozdorjás pultjában feladják az ötöst a hatost levadásszák a fáraó kincsét tűrnek és kaparnak és az elnyert szerényebb összeget azonnal visszaforgatják az áramlásba a nagyobb haszon sosem szűnő reményével ők fizetnek minket és mint akik jól végezték dolgukat adtunk magunknak még egy esélyt különösebb aggodalom nélkül állják el a kijárathoz vezető utat

utójjára míg
a valami martjára
mart a part billeg a ladik
a december-januári
erős szélben kikötni nehéz
vágja a havat cudar idő
de temetni kell

én nem akarom látni az aszály végét a végső szégyent a felélt kitermelt kudarcot a kórusban hajbókolást ott bokázott mind ki félt mind ki remélt mind ki számított rettegve fogta át lefosott lába szárát minden úgy volt rég ahogy azután itt maradt nézett át két lába között a port ültető elvonuló hadra voltak akik felbuktak menekültek mások hazából idegen földbe mentek szívükön súlyokkal a márvány tengert nézték és voltak akik egész idő alatt ostoba módon körbe-körbe lovagoltak nézték a szőlőkben az utolsó harpagonokat akik gerezdet gerezdre barázdát barázdához raktak elvették tőlük álltak az üres földön és nézték a földgyalukat a kupacokba tolt termőréteget álltak jórészt hasadt derékkal megritkult fogsorral hajjal papucsban meztélláb az ártézi kút fejét szortyogtatva megkötözték az uborkát a paradicsomot tépdesték a paprika fattyúhajtásait gombásztak ha esett szedtek kacsoltak hajtást bújtattak kapáltak húzták télen a szánkón az unokát nagyokat eregettek tavasszal a traktoron ültek az utánfutón a férfiak kapszuláik mellé kesernyés füstöt köptek rotáltak kultiváltak gázolajat vásároltak szántottak gereblyéztek térdükre ereszkedve nyomták a földbe a magokat nyáron a kiskocsikon vitték leadni a málnát a ribiszkét és el nem tudták képzelni az árnyékot hízlaló délutánban hogy idejük a félmúlt hosszúra nyúló tenyészete

ha meghótt eltemetjük
ha egyszerre csak meghótt
vót ahun vót többet nem mozdult

arcát végigsimította a fagy
előtte engedni kell
a haláltól a búcsúzásig

Szem becsuk, nem beszél. Csak ostoba vakhit volt. Vagy az álom kiterjesztése. Vágy, ami előzi a valót. Azt hittem, Ithakában béke lesz. Szesz, szeszek, nemzés, élet és másnapok. Hát nem. Magyarul: a faszt. Töredékben kaptunk mindent, főleg eposzokat. Se holnap, se aznap nem segít. Ez egy ortopéd ige. Hajnalok huzatos esztékákban. Főkötős cseléd. Kötényébe törölgeti a következményeket. Azt hittem, de remélni nem voltam ostoba. Bőszen raktunk a ruletten obulusokat. Amire rájönne, mivel kártyázik, mire dobál az emberfia, nullásliszt be merül az álommasina. Malomszél csendben.

búcsúzástól eladdig
martjára valaminek
az életben maradottak

nyüsszögnek rekedten
kántálnak éles vagy sápító
hangon – megszólalnak

nevében élőnek holtnak
míg egyszer utójjára míg egyszer

mondják meg-megakadó szakokban nyitott szájukból kihűlt száraz vér habja pereg ez hadé nemzetségé amaz a tömérdek számon és féken kenyéren és vízen tartott indulat menyi uruszag bele utja vagy a pucul kénköves képzelt zuhanása elé az életben maradottak elejébe állnak hogy még egyszer mutassák életet mondjanak ott ahol ólálkodik bár zsákjával a nyugvást nem zavarja csak a szólamok a hangok egymás után asszony az asszonyok között élők a holt körül a virradatba nőve az álom űzött súlyával arcukon

megolvaslak a halálban
szemek szemek után
megsiratlak a halálban
amint illendő

megszólítlak a halálban
át-e mentí meg-e gyütté
megsiratlak míg el nem temetnek

íl aki íl és aki meghótt akárhol
házba viszik házba teszik siratják
a temetésig házban a lélek
mindent látó mindent halló

és állnak a fényben a messziről jött emberek nézik övék fejük forgatják a sztyeppévé átaszott térben állnak a belátható jövőben mögöttük a megtett út felhibbant pora támolyog leül a folyómederben hagyott ladikokra a csónakmotorok motollái között égő narancsgerezdek az újonnan éledő fű hullámzik a dél délkeleti széllel katlan csak mi az éjszaka közepére tolta az esték hüssét sovány izmos domesztikált állatok elszórtan ülnek osztatlan sakktáblán hangyák egy pohár víz árnyékában pléhcsárda szomjas egek alatt forgó szélkerekek élőkre lerakja holtakról takarítja élőkre máz előről élőre verítékben élő szikkadt holt ág áttört vízzáró rétegek beszakadt homohátak tisztára pucolt asztallapok süllyedés napok órák ezredei csillagok alatt szürke szörnyű csápok esőfogó napvitorla hosszú száron nyúlik az ég felé köré ül mind ki védtelen felüvöltő szakokkal borul rájuk a csend ismeretlen tartománya érdemük szerint zúgás locsogás csobbanás nélkül állnak a fényben új zajok sosem hallott elei a bomlott rend hallgatásukba így talál a felejtés kezdetén

Piros vérben áll a tarló
s ameddig a lanka nyúl,
kéken alvad. Sír az apró
gyenge gyep és lekonyúl.
Lágyan ülnek ki a boldog
halmokon a hullafoltok.
Alkonyúl.
és kora)

Keresztes Csaba

„Jelenlétét a magyar kulturális életben korlátozzuk”

Minisztériumi dokumentumok Csurka Istvánról, 1981–1990

A gazdasági-társadalmi hanyatlást, a rendszer eresztékeinek meglazulását a magyarországi drámairodalom gyengélkedése is jelzi. Fordulópont, a gazdasági megroppanás időpontjához hasonlóan, szintén az 1970/1980-as évtizedváltás időszaka. A hozzáértő kiértékelők keserűen kellett megállapítsák: bár a korábbi, a politizáló drámaírástól való ódzkodás visszaszorult, és egy sor dráma színpadra kerülésével a „feszültség oldódott (Örkény, Csurka)”,[1] a magyar drámák mennyisége csökkenni, minőségük gyengülni kezdett. A tehetségesnek elkönyvelt szerzők sem tudtak „megfelelő színvonalú” művet az asztalra tenni. „Nem lenne vitánk” – írta az 1980/81-es évad kiértékelésében az egyik legilletékesebb szervezet, a Színházi Intézet elemzője –, „ha most is, legalább egy-két kiemelkedő képviselő révén, rendben lenne a »középvonulat«, a mai valóságunk kérdéseit izgalmasan és felelősen felvető társadalmi dráma, az olyan típusú darab, amelynek reprezentatív képviselői az *Eredeti helyszín*, a *Házmestersirató*, a *Pisti*,[2] a *Kulcskeresők* vagy akár a *Légköbméter* voltak. Születtek persze művek ebben a kategóriában: a *Pályamódosítás*, az *Isten bokrétája*, az *LSD*, a *Fekete tűz*, a *Sorsválasztók*, a *Bulvár* – de sajnos egyik sem nevezhető maradandó, jelentős alkotásnak. […] A többinél inkább művészi gyengeségek dominálnak, ami azért kár, mert Maróti, Görgey, Sárospataky, Csurka egyaránt közérdekű – ha nem is egyenlő mértékben fontos – problémákhoz nyúl, amelyeknek kifejtése így hiteltelenül pang el a nézőtér közönyében.” Remélték azonban, a megtorpanás, az írói ihlet elapadása csak ideiglenes lesz.[3]

Ha jelen esetben csupán Csurka István műveit nézzük, akkor ez a kívánalom nem vált valóra. Éveken keresztül szinte csak korábbi darabjai „futottak”, új színművei pedig vagy gyengére sikerültek, vagy megírásuk éveken keresztül húzódott – ha egyáltalán elkészültek. Az 1981/82. évadban többnyire még

Keresztes Csaba (1976) levéltáros, a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárának főlevéltáros-főtanácsosa.

1 MNL OL XIX-I-9-g-203. tétel-sz. n.-1981. (13. doboz)

2 Minden bizonnyal a *Pisti a vérzivatarban* című műről van szó.

3 MNL OL XIX-I-9-g-176. tétel-TD223/81/Szi-1981. (6. doboz)

a korábban keletkezett, a nézők és a kultúrpolitikai elégedettségét kifejező Csurka-színdarabok voltak „műsoron". A Nemzeti Színház (Katona József Színház) a *Döglött aknák*at játszotta, a veszprémi Petőfi Sándor Színház és a Vígszínház – ahol Csurka már egyfajta „háziszerzőként" működött – a *Házmestersirató*t.[4] Ez utóbbi teátrum színpada, a Pesti Színház a *Deficit*et tartotta repertoáron, majd a második félévben a *Reciprok komédiá*t. Időközben a veszprémi színház Csurka Istvánnal új darabra szerződött, ám megírásáig be kellett érniük a *Házmestersirató*val, amely „hibái ellenére is az évad egyik legsikeresebb előadását hozta, elsősorban a téma aktualitása, érdekessége miatt".[5]

Az időközben megszületett (és a József Attila Színházban színpadra állított) *LSD* című műről eleddig, sajnos, érdemi elemzés vagy lektori vélemény nem került elő. Annál értékesebb a *Reciprok komédiá*nak a Művelődési Minisztérium általi – és egyben itt is közölt – kivesézése. A Vígszínház a minisztérium fanyalgása ellenére tervbe vette a *Reciprok* komédia megjelenítését. Sőt, le is szögezték: „A színházat máig örömmel tölti el az a tudat, hogy a kemény vitákban kiküzdött produkciók éppen ellenkező hatást értek el: katartikusak voltak, olyan görcsöket szabadítottak fel, amelyek az egészséges társadalmi mozgás útjában álltak (*A holtak hallgatása, Deficit, Pisti a vérzivatarban*)."[6]

Az 1981/82-es évad értékelésénél sem tudtak a bennfentesek örömüknek hangot adni. Nem volt rá ok. „Egyes színházak szinte éhesek új művekre, szívesen vállalják még a bukás kockázatát is (Csurka: *Reciprok komédia*, Pesti Színház; Csiki: *Álkulcsok*, Miskolc), érdeklődésük nyitott, a stíluskísérletekre és ismeretlen szerzőkre egyaránt" – fejtette ki ismét a lényeget a Színházi Intézet. Megjegyezték azt is, hogy más színházak, különféle okokból, nem mutatnak különösebb hajlandóságot új művek bemutatására. „Összegezve az eredményeket és gondokat: a helyzet több tekintetben mégsem megnyugtató. Kiemelkedő érték alig akadt, hiszen Csurka, Fejes, Szabó Magda, Páskándi, Munkácsi, Fábri-Döme, Zám Tibor teljesen újnak számító darabjai nem eredményeztek revelációszerű ősbemutatókat (olyiknál inkább bukásról van szó)."[7]

Ennek ellenére Csurka István nimbusza még töretlen, drámákat várnakkérnek tőle. Sőt. 1982 nyarán felmerült Csurka István kitüntetése Kossuth-díjjal. No, nem komolyan, csak a „meggondolandó továbbá" feliratú névsorban szerepel a neve, s indokolást sem fűztek hozzá.[8] De, mint közismert, Kossuth-díjat nem kapott. Ugyanebben az évben egy UNESCO szerkesztésű antológia készült. Csurka *LSD* című színdarabját kérték közlésre, azonban a minisztérium véle-

4 A Fővárosi Tanács a *Házmestersirató*t szintén „konstruktív társadalompolitikai szemléletűnek" nevezte. (MNL OL XIX-I-9-ff-10-1. tétel-53077-1984.) A *Házmestersirató*t bemutatták az NDK-ban is, a *Deficit*et Ausztriában, míg Bulgáriában és Romániában a *Nagytakarítás*t.

5 MNL OL XIX-I-9-ff-10-2. tétel-5505-1982.0

6 MNL OL XIX-I-9-ff-10-1. tétel-67125-1981.

7 MNL OL XIX-I-9-g-239. tétel-sz. n.-1982.

8 MNL OL XIX-I-9-ff-Az Irodalmi Osztály feljegyzései-sz.n.-1982.

ménye szerint ez az író „leggyengébb munkája, ezt azonban [értsd: az elutasítását a közlésnek] olyan formán kell megtenni, nehogy azt higgyék, hogy politikai okok miatt akarunk bárkit is lebeszélni a közléséről, tehát általános hazai szakmai és közönségvisszhangra kell hivatkozni. […] Csurka jelentős személyisége a mai magyar irodalomnak, és ha személyéhez ragaszkodnak, akkor ajánljuk az idegen nyelvre lefordított darabjai közül a Deficitet." Ugyanakkor – mert arról van szó, hogy egy jelentős kiadványban a magyar drámairodalmat kell reprezentálni – megfelelő formában nyomatékosan ajánlották figyelmükbe a világnyelveken hozzáférhető jelentős magyar kortárs drámákat, mégpedig a következő sorrendben, Szakonyi: *Adáshiba*, Németh: *Galilei*, Illyés: *Kegyenc*, Hubay: *Római karnevál*.[9]

Az 1982/83. évadban tovább mentek a *Döglött aknák* előadásai a Nemzetiben, a *Deficit*é a Pesti Színházban. *Az idő vasfogá*t a Népszínházban állították újra színre, *Az egy nap a csehóban* című darabot pedig Veszprémben vették tervbe. Az évad lepergése után, a már fentebb idézett összegző elemzésekhez hasonlóan, a Színházi Intézet ezen évről sem jelenthetett szépeket. „Lappangó gondok", „legsúlyosabb negatívum", „pang" és hasonló jelzőkkel illették a hazai drámatermést, felnagyítva a visszaesését a következő kitétellel: „pedig jeles szerzőink közül úgyszólván csak Csurka István és Kornis Mihály hallgatott", s a többiek nem tudtak érdemleges műveket az asztalra tenni.

A Vígszínház hasonló következtetésre jutott. „Úgy tűnik", jelentik ki az évadtervükben, „hogy a 60-as, 70-es évek fellendüléséhez képest, drámairodalmunk stagnálóbb korszakát éli". Saját használatú megoldást is kigondoltak: szerették volna a „már értékes sikereket hozó" háziszerzőket erősebben a színházhoz kötni, és őket új művek megírására serkenteni. Csurkától a „Miért rossz a magyar sajtó?" munkacímű szatíra megírását kérték, bár hozzá is tették: ha nem készülne el vele, egy másik darabját mutatják be. (A minisztériumban e mondathoz egy kérdőjelet tettek.)[10]

Nem árulok el nagy titkot: nem készült el vele. Ez az év, amikor Csurka István, ha még nem is teljes erőbedobással, de véleményt nyilvánít politikai jellegű kérdésekben is. Talán elég ezen, viszonylag jól ismert tényeket, csak vázlatszerűen felsorolni.

Hosszú levelet írt a Hubay Miklósnak, az Írószövetség akkori elnökének. Benne kiemeli a népességfogyás problémáját, a jövőtlenség szorongató érzését, a határon túli magyarság megoldatlan ügyét.[11] Részt vett az Írószövetség munkájában. Csurka István javasolta azt is, hogy a választmány fejezze ki sajnálkozását

9 MNL OL XIX-I-9-g-229. tétel-TD84/82/I-1982. (20. doboz)

10 MNL OL XIX-I-9-ff-10-1. tétel-52211-1983. Hasonló véleményt formáltak meg két évvel később is, mikor is kijelentették: „az idősebb drámaíró nemzedéken a kifáradás jelei figyelhetők meg". (MNL OL XIX-I-9-ff-10-2. tétel-58881-1985.

11 Szőcs Zoltán: Egy régi Csurka-levél üzenetei. *Havi Magyar Fórum*, I. évf., 6. sz., 1993. június, 36–44.

a *Mozgó Világ*-ügy kapcsán („végre egyszer a választmánynak döntenie, szavaznia is kellene valamiben, erkölcsi tartásának megőrzése végett" – jelenti ki). A javaslatot, hosszas vita után, megszavazták és jegyzőkönyvben rögzítették.[12] Megjelent (Cseres Tibor és Mészöly Miklós társaságában) Duray Miklós tárgyalásán is, hogy magánszemélyekként támogassák a vádlottat.

Ám még nem könyvelik el megrögzött ellenzékiként, hanem továbbra is új, ütős drámák megírását várják tőle (is). Hogy számítottak rá, mutatja az egyik minisztériumi kezdeményezés. Mivel a „magyar drámairodalom-drámaírók kapcsolata a színházakkal jelenleg konfliktusoktól, vitáktól terhes" 1984 őszén – közel harminc év után először – országos drámapályázatot hirdettek. Cél az új alkotások ösztönzése, az írók és a színházak intenzívebb együttműködésének elősegítése. A pályázat meghívásos volt, s az Írószövetség javaslata alapján huszonegy hazai elismert drámaíró kapott felkérést. Csurka István köztük volt. Tizenhat író elfogadta a meghívást, tehát igenlő választ adott. Csurka István köztük volt. A tizenhat közül végül tizenkettő küldött be pályaművet. Csurka István nem volt köztük.[13] (Érdekessége e pályázat dokumentumainak, hogy ebben maradt meg Csurka István első – ismert – levele, mely a minisztériumnak szól. Rövid bár, csupán kijelenti benne, hogy a „megtisztelő meghívást a drámapályázatra köszönettel" elfogadja. Érdekesség még, hogy míg a válaszolók többsége alkalmazta az „elvtárs" kifejezést, Csurka csupán a „Kedves Tóth Dezső!" megszólítással illette az illetékes miniszterhelyettest.)

A tizenhat pályázónak fizettek, holott az 1980-as évek első felében már általános jelszó a takarékosság. A minisztérium egyértelműen rögzíti: „semmiféle fejlesztésre nincs lehetőségünk", és a színházak rendelkezésre álló éves keret folyamatosan – és egyúttal jó esetben – az előző évinek a mértéke.[14] 1984 elején, a színi évad kialakításakor igyekeztek hosszabb távra, három évre előre tervezni. Egyre rosszabb pénzügyi helyzetben. „A következő évadok egyik legnehezebb és felelősségteljesebb feladatának azt tartjuk, hogy a színházak a növekvő gazdasági nehézségeket ne a művelődéspolitikai célok háttérbe szorításával, az igénytelen szórakoztató darabok özönével, a jegyek árának mértéktelen emelésével próbálják meg ellensúlyozni, hanem a lehetőségek jobb, átgon-doltabb, korrekt kiaknázásával, fokozottabb takarékossággal és mindenekelőtt igényesebb, a közönség széles rétegeinek várakozásával is találkozó művészi munkával."[15] Mint hamarosan kiderült, e kívánalom hiábavalónak bizonyult.

1984 tavaszán még a Vígszínház házi szerzői között említik meg Csurka Istvánt, aki potens erő, „ha most lanyhább periódusát is éli".[16] Viszont Csurka még

12 MNL OL XIX-I-9-g-262. tétel-TD219/I/83-1983. (29. doboz)

13 MNL OL XIX-I-9-ff-10-12. tétel-60493-1985.

14 MNL OL XIX-I-9-ff-10-1. tétel-52211-1983.

15 MNL OL XIX-I-9-ff-10-1. tétel-55369-1984.

16 MNL OL XIX-I-9-g-291. tétel-sz. n.-1984. (41. doboz)

nem fejezte be az e színháznak ígért darabját, ezért a *Ki lesz a bálanya?* felújítására szánták el magukat (míg a repertoárban továbbra is szerepelt a *Házmestersirató*), s a Pesti Színház nevű színpadon a *Deficit*et játszották.[17] Veszprémben is évek óta, ám végül teljesen hiába várták az ígért eredeti művet. Az „Egy nap a csehóban" munkacímű színdarab bemutatója már elmaradt, holott nagy reményeket fűztek hozzá: „A Petőfi Színház a kortárs drámákon keresztül tudott a legszorosabb és legátéltebb kapcsolatot teremteni a közönségével. Ezért különös figyelmet fordítunk arra, hogy végre valóban elkészüljön és gondolatilag, művészileg jelentős előadásra adjon lehetőséget Csurka István új, színházunknak írt darabja." 1984 januárjában kívánták ősbemutatóként színpadra állítani, azonban már novemberben kénytelenek voltak belátni: a szerző nem készül el vele, így a műsorrendet megváltoztatták.[18]

Közben a Vígszínház (ismét) felvette az új évadi műsortervébe az oda várt eredeti művet *Vizsgák és fegyelmik* címmel. Viszont a tárca – az MSZMP KB Agitációs és Propaganda Bizottsága „elvi állásfoglalása szellemének figyelembevételével" – világnézeti korrekciókat irányzott elő, s a követelménysorba rejtett erőteljes felszólítást minden színháznak megüzenték. Szigorúan az „évfordulókhoz és a politikai eseményekhez[19] illeszkedő, progresszív eszmeiségű kortárs és a két világháború közötti magyar, továbbá szovjet és haladó, antiimperialista" művek bemutatását várták el az intézményektől. Közülük a Vígszínház külön dorgálást kapott. Műsorterve egy mű kivételével „semmiben sem" tükrözte az évad műsorpolitikai kívánalmait, hanem éppenséggel „deprimáló" hangsúllyal bírt. Ráadásul még szovjet darab sem szerepelt a repertoáron! Több szerző mellett felsorolták a „nem az évforduló idejére való" Csurka-bemutatót is. Hogy a színház vezetése értse, a kívánalmakat egyértelműbben is megfogalmazták: „Nádas Péter *Találkozás*, valamint Csurka István *Vizsgák és fegyelmik* c. művének műsorra tűzéséhez – javaslatuk függvényében – csak a szükséges, ideológiailag és politikailag kielégítő, hozzánk időben eljuttatott szövegkorrekció ismeretében járulunk hozzá a művek politikailag felelős rendezésének egyidejű biztosítása esetén." A színpadkész kéziratok megléte esetén, a színházat felügyelő tanács álláspontját legkésőbb a próbák megkezdése előtt két hónappal kellett a minisz-

17 MNL OL XIX-I-9-ff-10-1. tétel-53429-1983. A HÖKÖM Színpad is be kívánta mutatni a „bálanyát", de töröltették a tervükből.

18 MNL OL XIX-I-9-ff-10-1. tétel-53429-1983 és 55250-1983. A színházi lap is meginterjúvolta a szerzőt az ügyben: *„Új művedet ígérte a Vígszínház az idei évadban. A veszprémiek második éve hirdetik az Egy nap a csehóban című drámádat. Egyiket se láttuk még. Miért?* – Vizsgák és fegyelmik címmel most fejeztem be egy mai történetet. Ez készült a Vígszínháznak. Most indul el rögös útján." Csurka István röviden erről tájékoztatta a színházkedvelő közönséget (*Film Színház Muzsika*, 1984. május 26., 28. évfolyam, 21. szám).

19 Ezeket fel is sorolták: a „felszabadulás 40. évfordulója, az MSZMP XIII. kongresszusa, a „fasizmus feletti győzelem 40. évfordulója, a szocialista országok Kulturális Napjai rendezvénysorozat, az Európai Kulturális Fórum tanácskozás.

tériumnak eljuttatni.[20] A véglegesített műsortervbe ezért be sem került. Viszont a Pesti Színház játszhatta tovább a *Deficit*et, valamint a *Ki lesz a bálanyá*t.[21]

Az 1985-ös év a változások kezdetét jelzi. Júniusban lezajlik a monori találkozó, ahol Csurka István megjelenik.[22] Közvetlen hatása még nincs, azonban elkezdenek gyűlni a sötét fellegek drámaírónk feje fölött. A *Vizsgák és fegyelmik* című drámáját azonban továbbra is várják, bár a minőségét erős kritika éri. A Vígszínházat felügyelő Fővárosi Tanács 1985 elején még bizonytalanságát fejezte ki a dráma műsorra tűzhetőségével kapcsolatban. Decemberben viszont megkapták újabb, az átírt változatot, s ekkor, mivel a szöveg már jelentős minőségi javuláson ment keresztül, nem kifogásolták a bemutatását. Ezzel szemben a minisztérium egyrészt továbbra is gyengének tartotta a művet, másrészt a téma „magasabb szintű döntési igénye" miatt húzódozott a pozitív válasz megadásától. Míg a Vígszínház és Fővárosi Tanács még 1986 januárjának közepén is tervezte a bemutatót (március 7-ére), a „felsőbb szintű döntés" meghozatalát a pártvezetésre tolták.[23] Végül 1986 januárjának végén a Párt határozott, s pálcát és egyben kenyeret tört: mivel monori beszéde megjelent a *Nemzetőr* című lapban, a bemutatót leállítják. A döntés végrehajtásáról a minisztériumi dokumentumok nem tudósítanak,[24] azonban annál jobban megismerhető az ezt követő hónapok eseménysora. Az író ugyanis 1986. márciustól májusig tartó amerikai, kanadai és nyugat-németországi előadó körútja, valamint *Az elfogadhatatlan realitás* című esszékötetének emigrációs megjelentetése túlment a hatalom tűréshatárán. A körút során például 1956-ot „csodának", „tüneménynek" nevezte, s hangsúlyozta, a maga állami keretei között élő magyarságban „nincs egyetlen felelős fórum, amelyik nevén merné nevezni" a határon túli magyarság felszámolásának folyamatát.[25]

A minisztériumnak készített úti beszámolóját, bár viszonylag ismert, érdemes a maga teljességében közreadni a miniszternek a párthoz küldött levelével egyetemben. Csurka István nemcsak elismerte, hogy 1956-ot következetesen forradalomnak nevezte, de szinte hivalkodott ezzel. Beszédeit az emigrációs

20 MNL OL XIX-I-9-ff-10-2. tétel-54907-1984 és 54839-1984. Megjegyzésre érdemes: a Vígszínház a magyar művek között tűzte műsorra Sütő András *Egy lócsiszár virágvasárnapja* című darabját – azonban a minisztérium áttetette a „Szocialista országok drámairodalma" fejezetcím alá.

21 MNL OL XIX-I-9-ff-10-4. tétel-56210-1984.

22 Csurka István a monori tanácskozáson Új magyar önépítés címmel tartott előadást. (Rainer M. János (szerk.): *A monori tanácskozás, 1985. június 14–16*. Budapest, 1956-os Intézet, 2005, 28.)

23 MNL OL XIX-I-9-ff-10-4. tétel-52007-1985, 58569-1985 és -53656-1986.

24 Csak annyit tudunk meg, s ez akár szimbolikusnak is tekinthető, hogy a Vígszínház a Csurka-bemutató helyett az *Iván, a rettentő* című színművet állította színpadra. (MNL OL XIX-I-9-ff-10-2. tétel-52695-1986.)

25 Márkus Béla: Petíciók, polémiák, perpatvarok nyomában. Útikalauz: Cseres Tibor kiadatlan naplója a '80-as évek végéről. *Hitel*, 36. évf., 2023/2, 95.

újságok leközlik.[26] Mindezek után nem kétséges a következmény, egy újabb szilenciummal való büntetése. Műveit nem jelentethetik meg, darabjait sehol sem játszhatják.

A végső döntést megint a Párt hozta meg. A Politikai Bizottság 1986. július 2-ai ülésén határozott arról, hogy Csurka István „ellenzéki hangvételű politikai eszmék megjelentetése, ellenzéki magatartása miatt kapjon szilenciumot".[27] (Kádár János az ellenzékről szóló vitában, nevet nem említve, de egyértelműen a Csurka elleni fellépésről szólt: „híve vagyok annak is, hogy a legdurvább esetekben publikációs tilalom legyen. Az a magyar állampolgár író, aki előadásában Amerikában dicsérte 1956-ot, ne publikáljon Magyarországon, és ne utazzon, amíg a magatartásában nem változik.")[28] A minisztériumnak csak a végrehajtás – és a magyarázkodás maradt. A hír ugyanis mindenhová elért, ezért Vajda György[29] miniszterhelyettesnek a sajtóban kellett valami indokolás- és magyarázatfélét közzé tetetnie. Érdemes idézni. „Külföldi megnyilatkozásai, előadásai – amelyek közül az egyik felolvasására felhatalmazást adott a Szabad Európa Rádiónak – és az esszékötetben közölt írásai sértik a Magyar Népköztársaság érdekeit, torzított képet adnak közállapotainkról, népünk elmúlt harmincéves történelméről, figyelmen kívül hagyják hazánk, nemzetünk, az itt élő és alkotó emberek erőfeszítéseit és az ezek eredményeként elért társadalmi és politikai vívmányainkat. Államunk eddig sem támasztott és ezután sem támaszt világnézeti előfeltételeket azokkal szemben, akik a hazai nyilvánosság fórumain szerepelni kívánnak. Ugyanakkor minden állampolgárától megköveteli törvényeink betartását, elvárja az állampolgári lojalitásnak azt az elemi szintjét, hogy ne működjék együtt a társadalmi-politikai rendszerünkkel és a Magyar Népköztársasággal szemben ellenséges tevékenységet folytató körökkel, propagandaközpontokkal. […] Csurkát tehetséges íróként tartja számon az irodalmi közvélemény; újabban azonban ahelyett, hogy meggyőző és megrendítő erejű műveket írna, úgy tűnik, tisztázatlan szerepeket vállal. Másokhoz hasonlóan neki is el kell döntenie, hogy – akár szigorúan kritikus műveivel – szocialista hazánk nyilvánosságát és kultúráját akarja-e szolgálni, vagy ellen-

26 „Csurka tétovázás nélkül kimondotta, hogy a magyar országhatárokon kívül élő, több mint három milliónyi, kárpátmedencei magyarság felszámolása folyamatban van, és aki ilyenkor nem húzza meg a lélekharangot, súlyos bűnt követ el." (Dr. Száz Zoltán: Magas színvonalú március 15-i ünnepély New York-ban. *Amerikai-Kanadai Magyar Élet*, 1986. április 5., 5.)

27 MOL M-KS 288. f. 11/4446. ő. e.

28 Idézi Csizmadia Ervin: *A magyar demokratikus ellenzek (1968–1988)*. Budapest, 1995, T-Twins, I., 48. I. (48. lj.) 294.

29 Vajda György (1945–2020) közgazdász, kommunista politikus. 1968-tól kezdődően dolgozott funkcionáriusként a KISZ, illetve MSZMP szervezeteiben. 1984-től a Magyar Televízió elnökhelyettese. Tóth Dezső miniszterhelyettes halála után nevezték ki a művelődési miniszter első helyettesévé, mely tisztét 1989 elejéig látta el.

ségeink fórumain, az általuk vezényelt zenekarban kíván »tuttista« lenni."[30] Meglehetősen világos magyarázat, ebből mindenkinek érteni kellett.

Ezt követően összekapcsolódik a Csurka-ügy az Írószövetség ügyeivel. A szövetség soron következő közgyűlésére a hatalom nagyon készül, s nemcsak a saját párthű íróikat igyekeznek csatasorba állítani,[31] hanem jelentések és sebes adatgyűjtések folynak a minisztérium berkein belül. A keletkezett feljegyzésekben Csurka István neve gyakran előkerül, mint aki hozzászól egy témához, vagy mint akit különféle vonatkozásban a többiek megemlítenek. Mivel az Írószövetség közgyűlésén történteket többször is feldolgozták,[32] ezeket kihagyom. Annyi azonban nagyon is érdekes, hogy az írók pénzbevételi adatait is – nyomásgyakorlás céljából? – kilistáztatták az illetékes hivatallal. Csurka István komoly számokkal szerepel 1981 és 1985 között.[33] Utána viszont már nem.

Ezzel vissza is tértünk a szilenciumra, mely több mint egy éven keresztül tartott, s az írót érezhetően megviselte. Anyagi nehézségeit újabb, tartalmasabb és a minisztérium segítségét kérő levelei mutatják az 1987 év őszén. (Pedig ez esetben is, az 1973-ashoz hasonlóan, akadt „rés" a szilenciumon. A bolgárok az ősz folyamán hivatalosan, diplomáciai közreműködéssel keresték meg a kormányzatot, hogy Csurka darabjait előadhassák. A minisztérium először konzultált a pártközponttal, majd a következőt közölte a külüggyel: „A Magyar Népköztársaság nem kívánja befolyásolni a darabok bemutatását, ill. műsoron tartását, továbbá az ezzel kapcsolatos későbbi döntéseket, ezek megítélését az adott ország kulturális kormányzatára bízza." Vagyis út nyílt a külföldi előadások előtt.[34]) Az is érezhető a szövegekből, hogy a minisztérium 1987 nyarán-őszén már kompromisszumkésznek mutatkozott. Számukra is kellemetlen helyzetet jelentett a közismertté vált és hosszú ideje tartó „kulturális büntetés".

Ősszel fel is oldották a szilenciumot, melyet Vajda György 1987-ben ismét „interjúban" számolt be a nagyközönségnek, a *Magyar Nemzet* napilapon keresztül. Az interjú szó azért került idézőjelbe, mert mint az egyik közölt dokumentumból látni fogjuk, nem valódi beszélgetés történt, hanem a miniszterhelyettes által előzetesen megírt és a miniszterével átnézetett szöveget küldte meg a lapnak. (Bár végül is az „interjút adott" kifejezés így is helytálló. „Az »alá« kérdések most készülnek", emelem itt is ki a korszak hatalmi technikáját mutató tőmondatot.) Csurka István, természetesen, most is szóba került.

30 Gondterhelt bizakodás. *Magyar Nemzet*, 1986. augusztus 9., 9.

31 Pl. Fekete Sándort, bár kijelentette, hogy nem ért egyet a szilenciummal, azt is hozzátette: az ügyet azok kezdték, akik „provokálták a politikai vezetést éveken keresztül, akik a harcosan antiszocialista Nemzetőrből, a szocialista országok felforgatására létrehozott Szabad Európa Rádióból üzengettek haza". (MNL OL XIX-I-9-b-3-3. tétel-Írószövetség-sz. n.-1986.)

32 Pl. A másik *Magyarország hangja – Dokumentumok az Írószövetség 1986-os közgyűléséről*. Összeáll.: Kiss Gy. Csaba és Szilcz Eszter. Lakitelek, 2016, Antológia Kiadó.

33 MNL OL XIX-I-9-b-3-3. tétel - Az Írószövetség közgyűlése-1986.

34 MNL OL XIX-I-9-ao-0018/9-1/1986. Az ügyirat a korabeli Titkos Ügykezelésből való.

Mindennek az előzménye természetesen a Párt egyetértése. Köpeczi Béla miniszter a sajtóközlést megelőzően, szeptember 21-én, Grósz Károllyal, a Minisztertanács elnökével tárgyalt az éppen aktuális kérdésekről. Szóba került a Csurka-ügy is, és megint az Írószövetség ügyeivel kapcsolatosan, azonban ettől mégis érdemben különválasztva.[35] A Politikai Bizottság másnap tárgyalta meg a kérdést, s egyetértését fejezte ki: „A Politikai Bizottság tudomásul veszi, hogy a Művelődési Minisztérium feloldja a Csurka Istvánra kirótt szilenciumot."[36]

Mint a közölt vígszínházi levél alapján látható, 1987 őszén újra tervbe vették a *Vizsgák és fegyelmik* előadását. Ez a színházak pontosított (1988. januári) műsortervébe is bekerült. Ezzel nemcsak a tiltás vesztette érvényét, hanem ez az év is, amikor megszűnt a színházi bemutatók előzetes minisztériumi engedélyhez kötése.[37] Ez azonban nem mentette meg a rendszert, hogy az író ne álljon a pártállam lebontását kívánó szerveződések élére. Az 1987 őszétől 1990 tavaszáig tartó két és fél évet a rendszerváltás időszakának nevezzük aktív és a társadalom minden szintjén pezsgő ténykedéssel. Csurka István politikai korszakának is jelentős időszaka ez. Viszont erről már minisztériumi irat nem került elő.

Lehetne akár ez is a végszó, azonban nemcsak a dokumentumokat, hanem a tízéves korszakot is egy szintén színházi jellegű irat zárja, és ismét szimbolikus: az akkor még létező Szovjetunióban mutatták be *Az idő vasfoga* című művét. Sikerrel.

FORRÁSOK

Két vélemény az *Reciprok komédia* című színdarabról

a)
Csurka István: Reciprok komédia

A mulatságos komédia tulajdonképpen egy furcsa lidérces álom arról, hogy egy kicsinyke hatalom birtokában is, hogyan válhatunk – rossz történelmi beidegzettségünknek engedelmeskedve – veszélyes despotákká.

35 MNL OL XIX-I-9-b-Iktatott-2240-1987.

36 MOL M-KS 288. f. 5/1008. ő. e. Az előterjesztésben is nyíltan leszögezték: „Csurka szilenciumát az írói és szélesebben az értelmiségi közvélemény igen kedvezőtlenül fogadta. A szilencium az Írószövetség közgyűlésén is mint az egyik konfliktusforrás vetődött fel az írói közvélemény részéről. […] A lehetséges lépéseket méregelve konzultáltunk a Vígszínház igazgatójával, akit – annak érdekében, hogy 1988-ban vissza lehessen térni a bemutatóra – arra kértünk, hogy mielőtt kialakítják álláspontjukat, beszéljenek Csurkával: nehogy ismét valamilyen ellenzéki megnyilatkozással meglepetést okozzon." (Uo.)

37 MNL OL XIX-I-9-n-2. tétel-sz. n.-1988.

Tükördráma ez a két felvonás. Két generáció párharcát mutatja be, s itt valóban helyénvaló a szó: dialektikusan, mert a fiatalabb és idősebb nemzedékben egyformán ábrázolja az író a jobbat akaró, változtatást igénylő nemes emberi törekvéseket és azokat a torzulásokat, amelyek a különféle veszélyessé válható társadalmi türelmetlenségekből és az ebből szervesen fakadó diktatórikus magatartásokból fakadnak.

Jelzet: MNL OL XIX-I-9-ff-10-1. tétel-67125-1981.
A leírás a Vígszínház 1981/1982. évi műsortervéből származik.

b)
Feljegyzés Tóth Dezső elvtársnak

Tárgy: Csurka: Reciprok komédia

A komédia jelentése ebben a formában is ugyanaz, természetesen:
Van egy agymosó intézet és egy gyár, amelyet lényegében ugyanazok a vonások jellemeznek: az irányítóknak engedelmes dolgozó tömeg kell, bármi áron; vannak kevesek, a kiválasztottak, a másként gondolkodók, de azok esélye vajmi kevés. Jelenünk az agymosó gyakorlat kiterjesztésének és a gazdasági csődtömeg gyarapításának egyaránt „nagy korszaka", s a normálisan gondolkodó, koncepcióval és hittel rendelkező kevesek (főleg fiatalok?) nem nagyon találják helyüket ebben a világban.

Csurka groteszk tragikomédiája lényegében közelmúltunk, jelenünk és közeljövőnk metaforája; értelmiségünk jelentős részének ismert és erősen szkeptikus eszmei-morális helyzettudatát fejezi ki, tőlem idegen ez a képlet.

A Vígszínház vezetőivel ellentétben eléggé közepesnek ítéltem az új Csurka-művet, bár az LSD-től például kétségkívül jobban megszerkesztett, megírt.

Jelzet: MNL OL XIX-I-9-g-203. tétel-TD604/81/Szi-1981. (13. doboz)
Tóth Dezső csupán annyit jegyzett fel a jelentésre: „Sürgős!"
A Fővárosi Tanács Művelődésügyi Főosztálya is egyoldalú kérdésfeltevéssel operálónak, felületesnek tartotta a művet.

Vélemény az *Őszi torna* című elbeszélésről

[…]

A szépirodalmi összeállítás – színvonalában és terjedelmében – egyik legrangosabb darabja Csurka István elbeszélése (Őszi torna). A Csurkát megszemélyesítő „Nehézfiú" a tévében egy kínai delegációt látva visszaemlékezik arra, hogy annak idején, a hatvanas években, egy átdorbézolt éjszaka után hogyan akart egy általa „maoista összeesküvőknek" nézett fiatal kínai párt leleplezni, feljelenteni.

A kimondottan jól megírt elbeszélés kultúrpolitikailag kifogásolható. A legsúlyosabb probléma az, hogy a cselekmény keretéül szolgáló – mai – tévés szereplésről is

csupa pikírt (cinikus) megállapítása van (milyen egyformák ruhájukban, viselkedésükben, s hazatértük után biztos majd le kell adni egy központi raktárban öltönyüket stb.) Az éppen fejlődni látszó kínai kapcsolatainkat rossz irányban befolyásolja Csurka elbeszélése.

Javaslom: kérjünk igazoló jelentést a főszerkesztőjétől, hogy miért fogadta el így – különös tekintettel a keretjátékra – ezt az elbeszélést. Ugyanakkor nem biztos, hogy meg kell említenünk a következő főszerkesztőin, hiszen esetleg éppen mi „dobjuk fel" a témát.

Jelzet: MNL OL XIX-I-9-g-313. tétel-TD83/85/I-1985. (123. doboz)
Az Őszi torna című novella az Alföld folyóirat 1985. évi 9. számában jelent meg. Emiatt – és a „Zelei-vers"[38] *miatt – Tóth Dezső miniszterhelyettes nem a javasolt igazoló jelentést, hanem egy „nem nyilvános" szóbeli figyelmeztetést javasolt a főszerkesztőnek.*

Csurka István beszámolója a minisztériumnak nyugati körútjáról

Kulturális Minisztérium
Irodalmi Osztály

Tisztelt Irodalmi Osztály!

1986. március 7-től 1986. május 12-ig Kanadában, az USA-ban és az elszászi Liebfrauenbergben tartózkodtam 65 napos lejáratú turista útlevéllel, s előadásokat, illetve irodalmi esteket tartottam külföldön élő magyaroknak. Az útlevél megszerzésében, utazásom lebonyolításában az Osztály segítségét és támogatását élveztem, ezért hazatérve köszönetem kifejezése mellett kötelességemnek érzem utam lefolyásáról, tapasztalataimról néhány mondatban tájékoztatást adnom.

Három meghívásom volt ezen az úton. Montreálba a Kanadai Magyar Mérnökegyesület montreáli csoportja hívott meg, Donát György figyelmes és gondos szervezésében; észak-amerikai utam, mely 16 városbani 30 előadásból állott, Püski Sándor, illetve a vele kapcsolatban álló Magyar Baráti Közösség szervezte, Európában pedig az Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem vendége voltam.

Ezenkívül ünnepi szónoka voltam a New York-i március 15-i ünnepségnek. Hazatérőben, baráti felkérésre tartottam egy-egy irodalmi estet Münchenben és Bécsben, a Pax Romana szervezésében.

Irodalmi estjeimen tárcáimból és novelláimból olvastam fel, az estek túlnyomó többségében azonban a „Magyar Abszurditások" című, ez alkalomra készített esszémet olvastam fel, mely életünk legsúlyosabb kérdéseivel (alkoholizmus, depresszió, nemzetiségi tehetetlenség) próbál meg szembenézni és a lehetséges kibontakozás útját

38 Vélhetően a *Még hogy arany évek* című Zelei Miklós-versről van szó, amely a jelzett lapszám 22. oldalán jelent meg.

keresi. Ezt az írásomat a közeljövőben valamelyik hazai szerkesztőségbe fogom benyújtani közlésre.

Utam legjelentősebb eseményének – legalábbis a magam számára – azt tartom, hogy ez alkalomra a Püski-cég megjelentette esszéim és beszédeim gyűjteményét „Az elfogadhatatlan realitás" címmel. Ez a kis füzet a következő írásaimat tartalmazza: Bibó felejtés, A magyar társadalom erkölcsi állapota, Távirati esszé, Indulatos identitás, Új magyar önépítés, A véres kard, Az elfogadhatatlan realitás. Némelyik írásomon az előzőleg ismertté vált szöveghez képest stiláris és tartalmi változtatásokat eszközöltem. (Új magyar önépítés.)

Utam során nyilatkozatot adtam az Amerika Hangja c. rádióállomásnak, elsősorban az amerikai magyarság körében szerzett észleléseimről beszélve. Ezenkívül engedélyt adtam a Szabad Európa Rádiónak a New York-i március 15-i beszédem szövegének, mely az említett kötetben is benne van, és nagy nyilvánosság előtt hangzott el „Véres kard" címmel felolvasására. Tudomásom szerint ez a felolvasás meg is történt. Ezenkívül nyilatkozatot adtam a Nyugati Magyarság c. északamerikai [sic!] magyar újságnak, szintén amerikai-magyar problémákat feszegetve.

Ezenkívül már Európában nyilatkoztam a belga rádió flamand nyelvű adásának. Ezt a nyilatkozatomat fordításban fogják közvetíteni egy irodalmi műsorban.

Mind előadásaimban, mind pedig az előadásokat követő beszélgetésekben és vitákban az 1956-os forradalmat következetesen forradalomnak neveztem. Ezt természetesen elsősorban azért tettem így, mert ez a legbensőbb meggyőződésem, de tettem azért is, mert úgy vélem, egy író akkor tesz jó szolgálatot annak a társadalomnak, amellyel szemben állva és viaskodva is képvisel, ha nyílt és őszinte, és annak még a látszatát sem engedi meg, hogy netán valami nyomástól tartva nem a meggyőződéséből fakadó vélekedést hangoztat. Úgy vélem, ettől az egyenes beszédtől valamelyest nőtt az elismertsége és a tekintélye annak a magyar politikának is, amelyik ettől a történelmi fordulópontról gyökeresen más megítélést hangoztat.

Rátérve utazásom emigrációs tapasztalataira, csak annyit mondhatok: nagyon sok jó szándékkal, segítőkészséggel és jóindulattal találkoztam a legkülönfélébb világnézetű magyarok körében. A visszatérő kérdés, ami a kinti magyarságot legjobban foglalkoztatja, a saját beilleszkedési és identitás-problémái mellett, a határainkon kívül élő magyarság helyzete. Féltő aggódással nézik ők ezt a tragikus történést, és soha nem mulasztják el feltenni a kérdést: mit tegyünk, mit tehetünk.

Itt kell megjegyeznem – nem kis keserűséggel –, hogy ezek között a kérdések között mindannyiszor ott szerepelt az is, hogy mit tesz a magyar kormány ebben az ügyben, s vajon elégséges-e, amit tesz? Vajon nem tehetne-e többet? A puszta tény, hogy ez a kérdés így bukkan fel, s hogy ily nehéz rá a válasz, csak dadogás a válasz, azt jelzi, hogy ebben az életbevágó kérdésben nincs minden a rendjén. Minthogy azonban az egymásra mutogatásnak ilyen súlyos kérdésben helye nincs, ez a szerény kis jelzés mindössze arra van hivatva, hogy újólag felhívja a figyelmet: vannak ennek a tragikus helyzetnek szükségszerűen csak a kormányzat által megtehető lépései. Olyan lépések, amelyeket kötelessége is meglépni. Olyan lépések, amelyeknek megtétele esetén nemzet előtti és nemzetközi tekintélye, mely most elég tisztes szinten áll, csak emelkedhet. A nyugati

világban élő magyarság éppen úgy a híd szerepét tölthetné be a Nyugat és az ország között, ahogy a Kárpát-medence magyar nemzetiségei tehetnék ugyanezt államuk és Magyarország között. Sajnálatos módon ezek a hidak jelenleg nem funkcionálnak. Nekünk, anyaországbeli magyaroknak azonban minden lehetőt meg kell tennünk azért, hogy ezek a hidak minél előbb átessenek a terhelés-próbán és aztán pedig járhatókká váljanak, elsősorban a szellemi élet megrakott kamionjai számára.

Budapest, 1986. május 17.

Tisztelettel:

Csurka István
Csurka István

Jelzet: MNL OL XIX-I-9-b-Iktatott iratok-1208-1986.
A levél fénymásolat, az eredeti vélhetően az Irodalmi Osztálynál maradt.

Köpeczi Béla javaslata Pál Lénárdnak Csurka István szilenciumáról

Kedves Pál elvtárs![39]

Mint bizonyára tudod, Csurka István levelet írt a Művelődési Minisztérium Irodalmi és Művészettájékoztatási Főosztályához, amelyben jelenti, hogy az Amerikai Egyesült Államokban és Nyugat-Európában hol és miről tartott előadást az emigránsok körében, és előadja azt is, hogy milyen kérdésekben nem értett egyet politikánkkal. A levél egyszerre akar önigazolás, elhatárolódás és provokáció lenni. A Főosztály válaszolt, de úgy vélem, hogy ezzel nem zárhatjuk le a kérdést.

1. Javaslom, hogy a Főosztály közölje Csurkával: jelenlétét a magyar kulturális életben korlátozzuk, s új darabjai bemutatására egyelőre nem kerül sor, miután a legelemibb állampolgári illendőség szabályait sem tartotta meg.

2. Az Élet és Irodalomban jelenjék meg Csurka levele, emellett egy összefoglaló az emigráció orgánumaiban közölt cikkekről, s egy glossza, amely Csurka nézeteit és magatartását bírálja.

3. Megfontolandó, hogy Konrád[40] vagy Csoóri nyugati megnyilvánulásaira reflektáljunk. Ha csak Csurkával vitatkoznánk, úgy tűnne, mintha ő lenne az ellenzék főideo-

39 Pál Lénárd (1925–1989), fizikus, matematikus, kommunista politikus. 1975-től 1989-ig az MSZMP KB tagja, 1985 márciusa és 1988 decembere között titkára volt. 1978-tól 1989-ig tagja volt a Minisztertanács Tudománypolitikai Bizottságának.

40 Konrád Györgyről van szó, aki 1986 januárjában Csoóri Sándorral, az amerikai P.E.N. Klub meghívására, részt vett a Klub New York-i világkongresszusán. A résztvevők többsége ekkor nyilatkozatot fogadott el az erdélyi és általában a romániai írók jogainak védelmében.

lógusa, ami persze nem igaz. Az intézkedések szempontjából is tekintetbe kell venni ezt az összefüggést.

4. Az Írószövetség etikai bizottságát tájékoztassuk Csurka leveléről és állásfoglalásáról.

Budapest, 1986. május 29.

Elvtársi üdvözlettel:
Köpeczi Béla
Köpeczi Béla

Jelzet: MNL OL XIX-I-9-b-Iktatott iratok-1208-1986.
A 1. pontban olvasható szöveg a levéltervezetben még ekképpen szerepelt: „drámáit nem mutatjuk be, könyveit nem adjuk ki, nyilvánosságot nem biztosítunk számára, miután önmagát zárta ki a magyar kulturális életből, azzal hogy a legelemibb állampolgári illendőség szabályait sem tartotta be."

A Vígszínház kérése Csurka István művének bemutatására

Tisztelt Köpeczi Elvtárs!

Mint azt bizonyára Ön is tudja, színházunk tavaly télen, hosszas belső viták, alapos megfontolások után műsorra tűzte Csurka István új darabját, a „Vizsgák és fegyelmik"-et. Főhatóságaink azonban – a szerző külföldi publikációit követő, általános itthoni szilencium értelmében – a próbák megkezdése előtt néhány nappal tőlünk is megvonták a bemutató jogát. A kulturális politika és az Írószövetség között ekkoriban kialakult feszült és bonyolult helyzetet – egyéb kérdések között – a Csurka-ügy is mind súlyosabban megterhelte.

Az elmúlt évad végén mint a Vígszínház igazgatója egyre inkább úgy éreztem, hogy talán személy szerint nekem és a színháznak módunkban állna hathatósan hozzájárulni a megmerevedett frontok feloldásához, egy dialógusképesebb szituáció létrejöttéhez, ha az idei szezonban ismét engedélyt kapnánk a „Vizsgák és fegyelmik" bemutatására. Ebből a megfontolásból a színház 1987/88. évadának műsortervében felterjesztettem a darabot, és a különböző illetékes fórumok vezetőivel több alkalommal konzultáltam a szándékunkról. Végül júniusban, azt követően, hogy a Színházművészeti Szövetség elnökségi ülésén, az ott megjelent Berecz János elvtárs szóbeli jóváhagyását megkaptuk, annak rendje-módja szerint kifüggesztettem a szereposztást a próbatáblára mint az új évad első bemutatóját a Pesti Színházban. Most, szezonkezdéskor, azaz augusztus végén már a próbákat is megkezdtük, s noha műsorunk előzetes sajtóismertetéseiből ezt a produkciót kihagytuk, a hír természetesen gyorsan elterjedt – és úgy értesültem, hogy rendkívül pozitív visszhangot keltett mind a szakmai közvéleményben, mind az értelmiség tágabb köreiben.

A napokban jutott tudomásomra, hogy ezenközben Csurka Istvánnak külföldön megjelent egy újabb írása. Reálisan gondolkodva nyilvánvaló számomra, hogy ez a tény

ismét megnehezíti, netán kedvezőtlenül befolyásolhatja a „Vizsgák és fegyelmik" színpadi sorsát. Mégis, az így újra kiéleződött helyzet ismeretében is szeretném remélni: nem kerül sor a színmű másodszori letiltására. Mert meggyőződésem, hogy jelenlegi gondjaink idején sem a kulturális irányításnak, sem az alkotó értelmiségnek nem válna hasznára ez a döntés; következményeként könnyen elveszhetne a viszonyunkban oly nélkülözhetetlen józan párbeszéd, a további kölcsönös közeledés lehetősége.

Nézze el nekem, Köpeczi elvtárs, hogy ezekkel a sorokkal terhelem – bízom benne, megérti aggodalmamat, amelyet nem csupán a színház, ha úgy tetszik, önző szempontjai indokolnak, hiszen amitől én tartok, az több mint egyszerűen egy premier elmaradása. A „Vizsgák és fegyelmik" bemutatójától – amelyet egyébként nem véletlenül helyeztünk át mi magunk [a] kamaraszínházunkba, a kisebb befogadóképességű Pesti Színházba – én változatlanul egy egészségesebb, traumáktól mentesebb kulturális szféra kialakulásának folyamatát várom.

Budapest, 1987. szeptember 8.

Tisztelettel és nagyrabecsüléssel:
Marton László
(Marton László)
a Vígszínház igazgatója

Jelzet: MNL OL XIX-I-9-b-Iktatott iratok-2215-1987.
A levél másolatát „szíves tudomásulvétel végett" Berecz Jánosnak is megküldte.
Az előadást a minisztérium a 64276/1987. számon engedélyezte, azonban az ügyiratot később selejtezték, így pontos tartalma nem ismerhető meg.

Vajda György miniszterhelyettes feljegyzése a *Magyar Nemzet*-beli interjújáról

Feljegyzés Köpeczi Béla elvtárs részére

Némileg eltérően Miniszter elvtárs „első intrádájától", hosszú gondolkodás után – Lendvay [sic!] Ildikóval[41] is konzultálva – a mellékelt dolgozatot szültem. A Magyar Nemzet holnapi számában jelenne meg Vértessy Péter rovatvezető gondozásában, interjú formájában. (Az „alá" kérdések most készülnek.)

Amiért így és kb. ezt szeretném nyilatkozni:

1.) A művelődési kormányzat első megszólalása ez a Parlament óta.[42] Azt hiszem, kötelességünk és jól felfogott érdekünk is – mindkét irányban –, hogy valamit mondjak.

41 Lendvai Ildikó (1946–), kommunista, illetve szocialista politikus. 1984 és 1989 között az MSZMP KB Tudományos, Közoktatási és Kulturális Osztályán dolgozott, melynek alosztályvezetője, illetve osztályvezető-helyettese is volt.

42 Vajda itt az 1985. júniusi országgyűlési választásokra, illetve az ezt követő országgyűlési tevékenységre utal.

2.) Igazán két dolgot utáltak a tavalyi interjúmban (a tényeket most nem is említve), azt hogy:

a.) Túl sok mindenről beszéltem, így mindenről csak nagyon felületesen (és mintegy mellesleg Csurkáról). Ezért most csak néhány témáról akarok szólni, de úgy, hogy valami „magja" legyen.

Kettőt közülük (országgyűlés, színház) nem kell indokolni. Harmadikként azért választottam ezt a tőlem szokatlan „nemzetközi" blokkot, mert legutóbb Moszkvában és itthon is, amúgy is úgy érzem, jó lenne a Szovjet Kultúra Heteit minden lehetséges alkalommal egy kicsit máshogyan is „propagálni", mint a megszokott.

b.) Megkerültem olyan fontos dolgokat, amelyek a művészközvéleményt akkor jobban érdekelték, mint pl. a Fesztiválzenekar sorsa. (Azt hiszem, nem lehet most csak Csurkáról beszélni, és az Írószövetségről egy szót sem.)

c.) Ez az első érdemi megszólalásom a közgyűlés óta[43] ilyen ügyekben. Nagy szükségem lenne egy politikailag is vállalható, kiegyensúlyozott, de nem ellenszenves „imago-darabkára".

d.) Végül egy praktikus indok: Pál Lénárd et. [elvtárs] külön is felhívott, hogy kifejezze: minél előbb kellene a nyilatkozat. (NB [nota bene] Berecz elvtárs[44] a főszerkesztőknek már tegnap bejelentette!) Gyorsan kellett tehát írnom, és így nem merek vállalkozni egy egész terület átfogóbb értékelésére.

Mindezek alapján kérem Miniszter elvtárs elvi egyetértését, felhatalmazását, hogy ezeket a témákat és ebben a „fekvésben" mondhassam el. Ha ideje engedi, kérem és köszönöm kollegiális „belefirkálását" is, sajnos legkésőbb ½ 4-ig.

Budapest, 1987. szeptember 25.

Vajda György
Vajda György

A cselekvésnek elkötelezett ember sohasem tehetetlen

[…][45]

Kérdés: Azért van egy-két olyan terület, ahol a „naptár szerint" is most kezdődik az évad. A színházak. Mi a helyzet? És ezen belül Csurka-bemutató, mű és a közéleti szerepvállalás viszonya.

Válasz: Nincs okom rá, nem is tehetném, hogy elhallgassam a színházi szakma nehézségeit. Sajátos kettősség alakult ki az elmúlt években. Egyfelől a felszabadulás óta (sajnos)

43 Vajda az Írószövetség viharos 1986. novemberi közgyűlésére utal.

44 Berecz Jánosról van szó.

45 A kihagyott részben a kormány kulturális politikájáról ír általánosságban.

nem volt még olyan időszak, amikor, mint most, szinte néhány év alatt új önálló színházi társulat jött létre Egerben, Nyíregyházán és Zalaegerszegen. Megszületett és minden nehézség ellenére működik a Játékszín, a Rock Színház, teljesen újjáépült vagy újjáépül fontos színházépületeink jó fele. Ugyanakkor ma már biztos, hogy az eredeti terveknél csak később épülhet meg a Nemzeti Színház, és társulataink, színházaink vezetői már-már az egyes előadásokat, az egész színházi munkát alapjaiban veszélyeztető napi anyagi gondokkal küzdenek. […][46] Ami pedig a konkrét kérdést illeti. A tervek szerint a Vígszínház október végén mutatja be Csurka István Vizsgák és fegyelmik c. drámáját. Megismétlem, amit tavaly mondtam. Olyan kérdésről volt és van szó, amely túlmutat a kulturális kormányzat közvetlen hatókörén. Az elmúlt évben központi intézkedések alapján – külföldi politikai megnyilvánulásai és elsősorban akciói miatt – Csurka István műveit a szerkesztőségek és a könyvkiadók nem jelentették meg, színházak nem játszották a darabjait. Ez a korlátozás megszűnt. Ettől az ügytől és Csurka István személyétől szándékosan elválasztom a kérdése másik elemét.[47] Az a meggyőződésem, hogy a kulturális kormányzatnak a jövőben még alaposabban kell mérlegelnie magának a műnek és az alkotó közéleti szerepvállalásának összefüggéseit, különbségeit. Továbbra sem hiszem, hogy közpénzekből kellene „finanszírozni" a társadalmi rendszer ellen irányuló közvetlen – vagy publicisztika formájában jelentkező – politikai támadásokat, de ez nem ellentétes azzal, hogy egyfelől nyilvánosan is vitatkozunk az ilyen nézetekkel (leszámítva a vitára aligha alkalmas, dühös acsarkodást), másfelől ettől a vitától némileg elkülönítve vizsgáljuk a művek bemutatásának, megjelentetésének kérdését. A Sajtótörvény és végrehajtási utasításai jó alapot adhatnak ahhoz, hogy jogszerűen alakíthassunk ki egy új típusú gyakorlatot. Sokat segíthet ebben a művészeti közélet, a szövetségek és természetesen maguk a művészek. Nem a mű és a gyakorlati közéletiség szembeállításáról, valamiféle behelyettesítésről beszélek, hanem az elemi állampolgári lojalitásról, a közös ügyért viselt, önkorlátozásra is képes felelősségérzetről (legyen az illető alkotó vagy közhivatalnok).

[…][48]

Jelzet: MNL OL XIX-I-9-b-Iktatott iratok-2380-1987.

A szövegen nem látszik Köpeczi Béla „belefirkálása".

Az „interjú" végül szerkesztett formában, 1987. szeptember 26-án jelent meg a Magyar Nemzet című napilap 8. oldalán.

46 A kihagyott részben az új magyar művek bemutatásáról, köztük Sütő András drámájának bemutatásáról írt.

47 Ez a mondat a napilapban megjelent végleges szövegből hiányzik.

48 A kihagyott részben a miniszterhelyettes a nemzetközi kulturális kapcsolatok feladatait ecsetelte.

Az Irodalmi és Művészettájékoztatási Főosztály jelentése a Csurka Istvánnal történt megbeszélésről

Feljegyzés Vajda György miniszterhelyettes elvtárnak

E hó 19-én előzetes megbeszélés nélkül felkeresett Csurka István. Köszönetet mondott „rövid" levelemért,[49] ebben értesítettem a szilencium eltörléséről.

Két kérdést adott elő:

1. Főszerkesztői értekezleten hirdessük ki, hogy nincsen többé szilencium, amely őt érintené. Tájékoztattam, hogy nem volt még a kulturális lapoknak főszerkesztői értekezlete, az első alkalommal igyekszünk kérésének eleget tenni. Azt is mondtam, hogy a főszerkesztők már úgy is tudják, ezzel együtt kérte, tegyük meg a tájékoztatót.

2. Eltiltása alatt keresete jelentősen csökkent, nem tudta, meddig fog tartani az eltiltás, ezért a Balaton melletti nagyobb házát elkezdte átalakítani, hogy a felvirágzó idegenforgalom szolgálatába állíthassa. A ház jelentős részt átalakult, és így jelenleg 350–400 000 Ft-ot kell kifizetnie. Pénze nincsen, az OTP ilyen sokat nem ad. Járjunk közbe az OTP-nél, hogy adjon, illetve más forrásokból segítsük ki kölcsönnel.

Elmondottam, hogy az Alap[50] két ízben is folyósított előleget megélhetéséhez, főleg életmű-szerződésére, mert célunk nem a kiheztetés, megalázás volt.

Ekkora összeget ígérni nincsen felhatalmazásom, kérését továbbítani fogom, és lehetőleg hamar értesítem a válaszról. Érzékeltettem, hogy nem tekintem kultúrpolitikai kérdésnek az idegenforgalom ily módon való elősegítését.

A beszélgetés baráti, kedves, felhang nélküli volt, más kérdések felvetésétől tartózkodott ő is, én is.

Budapest, 1987. október 21.

Baczoni Gábor
Baczoni Gábor

Jelzet: MNL OL XIX-I-9-b-Iktatott iratok-2627-1987.
E másolati feljegyzés Köpeczi Béla miniszter anyagában található, aki csupán láttamozta azt, megjegyzést nem tett.

49 E levél nem ismert.

50 A Magyar Népköztársaság Művészeti Alapjáról van szó, amely az írók, képzőművészek stb. támogatását, segélyezését végezte.

Csurka István kérése hitelhez segítésére Köpeczi Bélához

Tisztelt Köpeczi Béla művelődési miniszter Úr!

A Baczoni Gáborral való személyes megbeszélés által felbátorítva fordulok Önhöz azzal a kéréssel, hogy az OTP Vezérigazgatójához benyújtandó személyi hitel kérelmemet szíveskedjék támogatni.

A kéréssel kapcsolatban meg kívánom jegyezni, hogy

1. az elmúlt őszön már járultam hasonló kéréssel a Vezérigazgatósághoz, de kérésem indokai azóta megváltoztak: most már nem kívánok kisvállalkozásba – kulturális nyaraltatás – fogni, mert a publikációs tilalom alóli feloldásom reményt ad írói megélhetésemre.

2. Ugyanakkor a már elkezdett munkálatok befejezése, egy nagy ház tatarozása és az eddig végzett munkák számláinak kiegyenlítésére csak egy ilyen egyszeri nagyobb kölcsönből lehetséges a számomra. Nyomasztó gondoktól és terhektől szabadulnék meg általa, s ezzel egyszersmind a munkafeltételeim is megjavulnának.

Négyszázezer forintot kérek a lehető leghosszabb visszafizetése határidőre.

Kérem támogatását és az ügyemmel való fáradozásait megköszönve
tisztelettel üdvözlöm

Csurka István

Budapest, 1987. november 7.

Jelzet: MNL OL XIX-I-9-b-Iktatott iratok-2797-1987.
Csurka István mellékelte az OTP vezetőjéhez írt levelének másolatát is. Köpeczi Béla november 23-án támogató levelet írt az OTP vezérigazgatójának, kérve Csurka István kérésének teljesítését.

Beszámoló *Az idő vasfoga* Szovjetunióbeli bemutatójáról

Jelentés Csurka István Az idő vasfoga bemutatójáról a Kurszki Puskin Színházban Szabó József vendégrendezésében

A Kurszki Puskin Színház magyar testvérszínházával, a Veszprémi Petőfi Színházzal való megállapodása alapján felkért, hogy rendezzem meg oroszul Csurka István vígjátékát, Az idő vasfogát. Tekintettel arra, hogy a rendezés művészetét valamikor Moszkvában a GITISZ-ben[51] is tanulmányoztam, a vendégrendezői meghívást elfogadtam.

51 GITISZ: Moszkvai Állami Színművészeti Egyetem.

1989. december 13-án öt napra Kurszkba utaztam, hogy megismerkedjem a Kurszki Puskin Színház társulatával, a tervezővel, a zeneszerzővel és a darab fordítójával. Ludmilla Platnyikova igazgatónő és Jurij Buré főrendező szívélyesen fogadott, és készséggel segítettek abban, hogy ideális szereposztást készíthessek, és megtárgyalhassam Villen Nyeszterov festővel a díszletre vonatkozó elgondolásaimat. Egyetlen komoly akadály rémített csak meg: ott szereztem tudomást arról, hogy az orosz fordító, A. Rezsevszkij, aki mellesleg egy szót sem tud magyarul, irodalmi fordítás helyett valamiféle felületes átdolgozást adott el a Kurszki Színháznak, amelyet nem a nyomtatásban megjelent mű alapján készített el, hanem egy Győri Színházban gépelt szövegkönyv nyersfordítása alapján, amelyet már maga Illés István rendező is „merészen" átszerkesztett. Napokig tárgyaltam a fordítóval, és arra kértem őt, hogy egyrészt hagyja ki a győri rendezői betoldásokat, amelyek szöges ellentétben állnak a dráma dramaturgiai logikájával, másrészt iktasson be az eredeti magyar szövegekből elengedhetetlenül fontos Csurka-i dialógusokat, amelyek hiánya óhatatlanul elsekélyesíti a darab mondanivalóját és színészi játéklehetőségeit. A. Rezsevszkij megígérte, hogy a magyar tolmácsnőm, Zója Taraszjan segítségével a próbák kezdéséig teljesíti kérésemet.

1990. január 16-án kezdtem el Az idő vasfoga próbáit. Munkatársnak magammal vittem a Veszprémi Színházból Sz. Pallai Ágnest rendezőasszisztensnek és Moszkvából Zója Taraszjant tolmácsnőnek. Az első olvasópróbán felkértem Rezsevszkijt, hogy maga olvassa fel orosz átdolgozását az orosz színészeknek. Kíváncsian lestem a hatást. A színészek némán, egyetlen mosoly nélkül hallgatták Rezsevszkij vaudeville-sített[52] adaptációját, amelyen semmit sem változtatott az eltelt egy hónapban. A szovjet öregurat hazaengedtem Moszkvába, és közöltem Jurij Buré főrendezővel, hogy néhány napra felfüggesztem a próbákat, és Zója Taraszjannal, aki maga is fordító, valamint Tatjana Vnukovával, a színház dramaturgjával újra lefordíttatom oroszra Az idő vasfogát a nyomtatásban megjelent szöveg szigorú összevetésével négy nap alatt elkészült az új irodalmi fordítás. A színészek azonnal felfogták szakmai intelligenciájukkal, eszükkel, játékösztönükkel, hogy az új fordítás a régihez viszonyítva, egy új, értékes színpadi művet ad a kezükbe, amelyben nagyobbak a szerepek, az alkotói feladatok s végső fokon a készülő előadás művészi és eszmei perspektívái.

A próbákon mindvégig a teljes bizalom, a művészi fegyelem és az egymás munkája iránti tisztelet, szeretet légköre uralkodott. Pedig két hónap alatt a munkának voltak nehezebb pillanatai is, amikor a „jószívű" rendezőnek szigorú kézzel kellett egy-egy makacsul helyben topogó színészt kibillentenie a holtpontról, a színpadi technika szervezetlenségéről nem is szólva.

1990. március 15-én volt az első nyilvános főpróba, az ún. szdácsa (átadás), amikor a színház vezetősége hivatalosan átveszi az elkészült új előadást. A szdácsa utáni értékelő gyűlésen valamennyi hozzászóló nagyra értékelte az előadást, a színészek és főként a rendező munkáját.

A március 17-i bemutató azonban a nyilvános főpróba sikerére is ráduplázott. A hatalmas, nyolcszáz férőhelyes színházban a közönség több mint tíz percig felállva

52 Vaudeville: rögtönzéses játékú előadás.

tapsolt, BRAVÓ, BISZ-, KÖSZÖNJÜK-szavakat kiabált fel a színpadra a színészeknek, a magyar vendégrendezőnek és az előadás valamennyi társalkotójának. Előadás után hangulatos bankettet rendeztünk svédasztallal, pezsgővel, vodkával, zenével, tánccal és sűrűn felhangzó baráti pohárköszöntőkkel. Az előadás szereplői, a kitűnő kurszki színészek egyöntetűen azt mondogatták, hogy ilyen forró hangulatú ünneplésben még nem volt részük egyetlen premieren se. Csurka István vígjátéka tehát maximálisan elnyerte az orosz közönség tetszését. A színház vezetősége pedig úgy döntött, hogy a Kurszki Puskin Színház május 2-9 között esedékes veszprémi[53] vendégjátéka alkalmával M. Vorfolomejev szatirikus drámája, a „Drága mélyen tisztelt elhunyt" mellett Az idő vasfogát is bemutatja oroszul a magyar nézőknek.

1990. március 22-én érkeztünk haza Magyarországra.

Szabó József
Szabó József
rendező

Budapest, 1990. március 26.

Jelzet: MNL OL XIX-I-9-ff-10-3-2. tétel-18466-1990.
A jelentésben szereplő magyarországi előadásokra a minisztérium két-két darab jegyet igényelt.

53 A szó felett egy kézírásos betoldás található: „+ Bp."

Nyilasy Balázs

Romance-elv és regény-elv

Jókai Mórról születése kétszázadik évfordulóján

2. rész

De ideje, hogy a regény és a romance általános vizsgálata után végre Jókai Mórhoz forduljunk, s karakterjelzéseinket, megállapításainkat az ő írásművészetét elemezve hasznosítsuk. Fontosnak tartjuk előrebocsátani, hogy a magyar író kettős látású: a „romance-mód" igazságait átéli és felhasználja, de a regényhez kapcsolható fontos újító elemekből is hasznosít mindent, amit csak lehet. Hogy az író a romance-mód alakváltozataihoz nem az utánzás gesztusával közelít, hanem a különböző műfajokat vegyítve teremt alkotó változatosságot, azt *Az istenhegyi székely leány* című, 1857-es mű alapján kívánom szemléltetni. A nagyszerű elbeszélés az eredetmondákkal, az eposzokkal, hősénekekkel, regékkel egyaránt rokonságot tart. A mű indításakor az elbeszélő a „Hogyan támadt ez a csodás hegyrepedés?" kérdésre ígér választ, és a tordai hasadék keletkezéstörténetéhez fel is kínál négyféle magyarázatot. A folytatásban a hősi mód szellemében megteremtett csodálatos amazont, a mindentudó nemzetvezetőt, a korlátlan fizikai képességekkel, bölcsességgel, előrelátással rendelkező Lónát mutatja be. Lóna férfipárja, kiegészítője Adorján, a pásztorfiú. A legény a csodálatos székely nagyasszonyhoz képest egy árnyalattal halványabb, de azért ő is a hősöknek abból a nagy családjából származik, akik (Northrop Frye szellemes karakterjelzését idevonva) „mindent megtehetnek". Bátorsága, elhatározottsága, korlátlan, egotudatossága rendíthetetlen, énrészeinek parancsol, lélekműködésében az id egotudatossággal szembeni elsőbbsége egy pillanatra sem merülhet fel, és szerelmében nincsen alávetve a földies meghatározottságoknak. „– Hát van két jó erős karom, ami tud dolgozni és hadakozni; van két jó szemem, ami akkor alszik, amikor én akarom; van jó szívem, ami nekem fogad szót, nem én neki; mert ha én akarom, meg se dobban […]" – mutatkozik be a várúrnőnek szolgálatra jelentkezve.[35] „– Köszönöm jó szíved szándékát, délceg úrasszony; szép is vagy, jó is vagy, hatalmas is vagy; de ha még olyan szép volnál, mint az égből leszállt angyal, s onnan hoznál számomra boldogságot,

Nyilasy Balázs (1950) költő, irodalomtörténész. A Károli Gáspár Református Egyetemen tanít.

35 Jókai Mór: *Az istenhegyi székely leány. Válogatott elbeszélések.* Budapest, 1990, Szépirodalmi könyvkiadó, 209.

s tied volna az egész föld; s ha Szendilének arca, mióta nem láttam, betegségtől elrútult volna is, ha ölemben kellene őt vinnem, szájamból itatnom, oly nyomorult volna: mégis csak őt szeretném én, s hozzá állnék, vele mennék" – állja meg a csábítás próbáját a délceg, hódító asszonynak ellenszegülve.[36]

Az istenhegyi székely leány magja evidensen eposzi karaktert mutat: a műben két nemzeti nagycsoport csap össze: székelyek és tatárok csatáznak életre-halálra. De ha ez nem volna elég, az elbeszélő hamisítatlan homéroszi hasonlatot is beiktat szövegébe. „Mint mikor nagy sáskacsoport jön, az emberek elijednek tőle; felfalja ez az egész világot, aztán nekijön egy zivatar, s egy óra alatt a földre paskolja őket; vagy mikor nagy egérjárás van, egész falu népe éjjel-nappal irtja, mégsem látszik rajta; egy hideg, ködös éjszaka pedig úgy elenyészti őket, hogy azt kérdik, merre voltak?"[37]

Ám a Jókai-elbeszélés a tipikus, konvencionális hősénekektől végül is meglehetősen távol áll. A stabil eposzi állandók (in medias res indítás, invokáció, enumeráció, obiurgáció és társaik) látványosan hiányoznak a műből; a szokványos hősi patetizmus átalakul, és a személytelen, fémes csengésű epikus elbeszélésmódnak sem találjuk nyomát. A várostrom eseménysora nem sztereotip párviadalokra, harci jelenetekre épül, terjedelmében is viszonylag rövid, és játékos humorral telített. A tatárok megadásra felszólító üzenetére válaszolva a székelyek „fogtak mindjárt egy kuvasz kutyát […] kötöttek annak a nyakára egy másik izenetet, mely hangzott ekképp: »Itt küldjük a teneked való kincset, háromorrú fene!« – s azzal csörgőt akasztva a kutya farkára, elszabadíták azt; meg sem állt a tatár táborig."[38]

A hősének variábilis átalakítására utal az a tény is, hogy a műben a tatár–magyar küzdelem mellett egy másik összecsapás-sorozat is jelentős helyet kap. A Ribarc vicevajda és a székely várúrnő rivalizálásának stációit részletező kitérő a várostromnál hosszabb, színesebb-változatosabb. S ez a cselekményszál végképpen nem eposzias: mulatságos hangoltságával a vígjátékokban, komikus elbeszélésekben, tréfás mesékben honos átverés-showkhoz kapcsolható. A párviadal eleve komikus jelenettel kezdődik: a székely felségterületen garázdálkodó s fölényesen, fenyegetőző férfiú kezéből Lóna kikapja a buzogányt, és jól megdöngeti a vicevajda pajzsát. Ribarc megpróbál revansot venni, de foglalási kísérletét a leányasszony játszva meghiúsítja, s közben a magyar úrban mind erősebb vonzalom születik a csudálatos fehérnép iránt.

Az eddig mondottakhoz hozzá kell tennünk, hogy *Az istenhegyi székely leány* elbeszélői hangneme is nagyon messze van az eposzokra jellemző tárgyilagos személytelenségtől. A műben állandóak az elbeszélt idő síkjából kikandikáló reflexiók. A narrátor a regéhez illő atmoszférát, archaikus világképet mindegyre játékba vonja, s a modern tapasztalatból táplálkozó ráértésekkel relativizálja.

36 I. m., 227.

37 I. m., 224.

38 I. m., 214.

Az archaikus, mágikus hiedelmeket a korszerű tudományosság és tudatosság fénytörésébe helyezi („a sárkány olyan állat, ami akkor nincs a világon, amikor valaki látni akarja"), s fontosnak tartja megjegyezni, hogy a tatároknak az iskolában nem tanítottak sem anatómiát, sem antropológiát; meglehet, tőlük ragadt át némely magyar városra a tudományokkal szembeni averzió.[39] A hegyrepedés keletkezésére háromféle magyarázatot is tud. A magyarországi urak, az oláh tudósok és a bölcs szászok eredetmondáit fölényesen leszólja, s magát az igazság birtokosaként mutatja be. „Nem kell nekik hinni, az az igazi, amit én mondok. Ott hallottam a székely földön; azon módon adom tovább, a hogy nekem beszélték egy szép tavaszi éjszakán […]."[40] Kisvártatva azonban saját álláspontját prezentálva önironikus gesztussal vonja vissza a korábbi bizonyosságot. „Ezt beszéli az én mondám a Tordai-hasadékról, s bizonyomra mondhatom, hogy ez is igaz, mint a többi."[41]

A Jókai-mű reflexiós készletéből nem hiányzik az irodalmiságra célzó játékos metapoétikus gesztus sem. „Pásztorlegény volt a fiú, semmi egyéb; nem eredett nemes fajból; nem is volt átöltözött kastélyi úr pórruhákban, ahogy ez a hős balladákban rendes" – jelzi, hogy eszébe sem jut az anagnóriszmosz tradícióját felhasználni; hőse egyszerű ember, nem volt és nem is lesz köze rangos, előkelő származáshoz. (Az író által kiválasztott „hős balladák" műfaji címkét nem szó szerint kell értenünk. A jó végződést megkoronázó művégi átváltozás az antik héliodóroszi románcban éppúgy jellegadó, mint William Shakespeare románcos vígjátékaiban. Kharikleiáról az *Aithiopika* lezárásakor derül ki a világ és az uralkodói pár számára, hogy királyleány, akit csecsemő korában kitettek a pusztába; Perdität, Leontes király és Hermione királyné lányát a *Téli regé*ben ugyancsak kisbabaként hagyták a tengerparton, pásztorok között, juhokat gondozó lányként cseperedik fel, de végül kiviláglik, hogy bizony ő Szicília trónjának örököse.)

*

Az istenhegyi székely leány kétségkívül romance-módú elbeszélés. A „románcigazságokat" azonban a szerző a játékos, hajlékony elbeszélésmód és a humor segítségével érvényesíti. A szigorú moralizálás, az absztrakt patetizmus esélye így szóba sem jöhet, a művet az első szótól az utolsóig kedves elevenség, frissesség járja át. Az elbeszélői személyesség és a humor megnyilvánulási formáit természetesen a „valóságosabb" történeti környezetet kínáló nagy regényekben is érdemes vizsgálnunk.

Az író a romance-műforma kaland-, próbatételelvét az *Egy magyar nábob*ban és a *Kárpáthy Zoltán*ban a magyar reformkor világába ágyazza, *A kőszívű ember fiai*ban a forradalom-szabadságharc monumentális történéseivel fonja össze,

39 I. m., 216, 221.

40 I. m., 195.

41 I. m., 196.

de a humor, a zsánerkép- és életképvilág a dilógiában és az 1869-es műben is hatalmas részesedést hasít ki magának a regényegészből. „Amikor Jókai magára talál, akkor […] összehúzza a horizontot, és különösen pályájának virágkorában, művészi igény és alkotóerő felajzott bevetésével bájos vagy meghökkentően furcsa belső tereket tud teremteni. A közösségen belül ez, tágabb értelemben véve, az idill és az életkép dimenziója […] A méretek lekicsinyítése, az érzelmeskedélyes színeződés, a könnyebb fajsúlyú, enyhén csípős életképek, mindez az életszerűség és aktualitás a biedermeierrel rokon" – utalt a Jókai munkásságában oly fontos életképvilágra Barta János is.[42]

A mulatságosan patriarchális szittyák, kisnemesek, kedves csirkefogók, előkelősködő bárók, parvenü, sznob utánzók, komikus szokásoknak, mulatságos mániáknak hódoló férfiak és nők, bölcs szentenciák világában élő, szórakozott professzorok, patvaristák és jurátusok által benépesített, humoros világ több forrásból táplálkozik. Szóba jöhet a Barta által említett biedermeier, a különböző vígjátéki típusok hatása, számításba vehetjük Charles Dickens *Picwick Club*ját, de legfontosabb ösztönzőként alighanem a negyvenes évek második felében oly népszerű (a hatásvadász, rémségekkel telített francia romantika hatását üdvösen ellensúlyozó) hazai *életkép-irodalmat* tarthatjuk számon.

Komikus-humoros zsáneralakokat Walter Scott, Victor Hugo, Alexandre Dumas is felléptetnek, de korántsem olyan mértékben és oly gazdag változatosságban, mint ahogy Jókai teszi. *A kőszívű ember fiai*ban a nagy romance-elvű, romantikus történetet végestelen végig körülfonja ez a kisembervilág. A Baradlayak roppant vállalkozásai mellé a mindennapiságot képviselő zsánerfigurák szegődnek (Lánghy Bertalan, Salamon zsidó, Tallérossy Zebulon, Boksa Gergely, Mindenváró Ádám), s a mulatságos kisemberi „Odüsszeiák" teljes fejezeteket foglalnak el (Tallérossy Zebulon, A szalmakomisszárius, A betyár, Mindenváró Ádám).

„Az ő valósága, realizmusának igazi alapja a magyar vidék és táj volt, városaival, falvaival, kastélyaival s mindazzal, ami ezeket az embereket körülvette: a hajtóvadászatok, névnapi ünnepek, heteken át tartó lakodalmak színes genreképeivel, megyei és fővárosi mulatságok kedves, biedermeieri rajzával, a gavalléros hőstettekkel, a minduntalan felbukkanó tréfamesterek képtelen ötleteivel, a dúsan tenyésző családi legendák és anekdoták örök témaforrásával, a bőséges étkezésekkel és disznótorokkal, a falusi konyhák ízeinek féltékenyen rejtegetett titkaival, a babonákkal, a ráolvasásokkal és kuruzslásokkal, a tájszólásokkal és öltözetekkel, a terjedelmes birtokokon, a megyei székhelyeken, a magányos kúriákon meghúzódó magyar élet változataival" – mutatja be a Jókai Mór-i életképvilágot találó megjelenítésekkel Sőtér István monográfiájában.[43]

A Jókai Mór-i alakformálást valóságtagadó háryjánoskodásként számon tartó realizmuselvű kritika előszeretettel szokott élcelődni Kárpáthy Zoltán tökéle-

42 I. m., 306.

43 Sőtér István: *Jókai Mór.* Budapest, é. n., Franklin-társulat kiadása, 52–53.

tességén, s mélységes pszichológiai eltévelyedésként tartja számon a tizennégy éves kamaszfiút mindenhatóvá avató írói gesztusokat. A szigorú kritikusok azonban nem veszik figyelembe, hogy Zoltán minden képzeletet meghaladó kiválósága főképpen Tarnaváry hétszemélynök Szentirmay Rudolfnak írott leveleiből tárul fel előttünk. Az ifjú báró tökéletessége, hódító sikerei, románcos, nagyromantikus jelentékenysége azon a mulatságos, komikus perspektíván szűrődik keresztül, amely a rokonszenves, de megátalkodottan patriarchális magyar főnemes sajátja. „A kölyök – mi az eb ingének, minek nem, el nem képzelhetem – beállt Berlinben a filozófiai kurzusba, s a napokban letette a doktorátust, küldött is egy egész láda nyomatott disszertációt, fel nem bontottam, azon módon küldöm neked. Hiába, csak mindenik Kárpáthynak van valami bolondsága […] ez meg, a lánchordta, doktorságot szerez; ugyan mi a kőnek az olyan embernek, aki félmilliót költhet esztendőnként? […] Meg is írtam öcsémuramnak, hogy nekem az ilyen ostobaságoknak hagyjon békét; pusztuljon abból a tudós Németországból a kínjába; menjen Párizsba, ott első dolga legyen felkeresni valami szép grizettet […] No, de végre Párizsból kapok tőle levelet […] Az én Zoltánom, ahelyett, hogy hozzá illő klubokba vezettesse magát, megismerkedett nyakra-főre mindenféle ütött-kopott tudós, bikfic komédiás néppel […] Még egy színművet is írt, amire Hugo Viktor (csak tudnám, hogy melyik a keresztneve?) azt mondta, hogy tökéletes romantikai iskolai mű."[44]

A komikum s a humor Jókai alkotó felhasználásában a romance-mód legnagyobb „képtelenségeit" is képes igazolni, hitelesíteni. Idézzünk meg az állítás illusztrációjaként egy másik Jókai-művet, vegyük vizsgálat alá Az *Eppur si muove* kollégiumi nagyjelenetét! A szcéna főszereplői a rector magnificus vezette törvényszék és a csittvári krónika rejtegetésében bűnös öt diák. A rektor a kihallgatás során beismeréseket, árulkodó bevallásokat vár a fiúktól, és ezek hiányában a biztos kicsapatással fenyeget.

A helyzet igencsak fenyegető, a tekintélyes professzor kísérletei mindazonáltal nem járnak sikerrel. A jelenetsor fontos, kiemelkedő pontja Barkó Pali vallatása. A rektor mindent megtesz, hogy a fiút beismerésre bírja. A roppant nyelvtudású diák a vallató szívós kísérleteire sorban törökül, perzsául és tatárul válaszol, s rendíthetetlen hidegvérrel számlálja elő a becsület megóvásának aforisztikus szentenciavariációit. A nagytiszteletű rektor a három citátumot még csak-csak lefordítja, de itt feladja a küzdelmet, mert attól fél, hogy a haszontalan fickó a negyedik kérdésre szanszkrit nyelven fog megfelelni, s ezen a nyelven ő bizony már nem ért.

A vallatási szcénát már Barkó replikái is diadalmas, coup de théâtre jelenetté avatják, de a végső adu ász még hátravan. Az öt fiú elvhűsége rendíthetetlen maradt, a kicsapatást végérvényesítő rektor végül kihirdeti a döntést, és a „– Sze-

44 Jókai Mór: *Egy magyar nábob,* I. kötet (s. a. r. Szekeres László). Budapest, 1963, Akadémiai Kiadó, 254, 257.

rencsételen ifjak, mi lészen mármost tibelőletek?" kérdéssel az együttérzés látszatát igyekszik kelteni. Ám a megsemmisítő válasz ekkor sem késik.

„De kettészakította az egész magasztos orációt a gonoszvérű sánta Biróczi felkiáltása:

»Ma diák, holnap katona!«

S azzal megindult az ajtó felé azokkal a jobbra-balra sántító kacska lábakkal, azzal a válla közé húzott sertehajú fejjel, azokkal az idomtalan hosszú kezekkel; hogy erre a mondásra és jelenetre az egész venerabile consistorium oly féktelen hahotában tört ki, mely még a rector professort is magával ragadta; ki e gnóm alak gúnyos paródiájára elfeledkezék róla, hogy az orientális népek nem nevetnek nyilvános helyeken, s kacagott, hogy a szék rázkódott alatta."

Barkó Pali, a sánta Biróczi és a társak rendíthetetlen helytállása nyilvánvalóan nem a realizmus világához tartozik. Mindennapi tapasztalataink alapján nehezen tudjuk elképzelni, hogy a kicsapatás veszélye, az életlehetőségeket végleg eltorlaszoló kimenet fenyegető réme az ifjú diákok lelkére semmiféle hatással ne lenne. Biróczi és Barkó pszichikumában azonban nemhogy félelmet, kételyt nem tapasztalunk, de a leghalványabb kognitív disszonanciának sem találjuk nyomát. *A lélek teljességgel ellen tud állni a környezeterő hatásainak, az erkölcsi tudatosság a legfenyegetőbb helyzetben is diadalmas marad, s az emberalak hősként emelkedik ki a roppant próbatételből* – az *Eppour si muove* nagy jelenete nem a modern regény tapasztalatait tükrözi, hanem a romance-módok ember- és életszemléletét eleveníti föl. A kognitív disszonanciát nem ismerő tartás mindazonáltal a modernitásban már nem magától értetődik; e megingást, kompromisszumot nem ismerő látásmódot éppenséggel fellengzősnek, patetikusnak, hiteltelennek is minősíthetnénk. Jókai Mór azonban, amint láttuk, nagyszerű érzékkel teremt esztétikai-irodalmi igazolást: a felszabadító nevetés, a humor és a komikum perspektívájából láttatja a történteket, s e perspektívaelemek közegében a kételyszocializáció által befolyásolt olvasói lélek is újra tudja élni, magáévá tudja tenni az egységre, épségre, teljességre irányuló vágyakat.

A romance-mód és a regény sajátságaira koncentrálva a komikum s a humor vizsgálata után szóljunk néhány szót a Jókai-művek narrációjáról is! Az eposzok, hősénekek, regék, mesék, mondák elbeszélésmódja, mint már többször utaltam rá, jobbára személytelen, objektív, tárgyilagos; az individuális gesztusoknak nem sok nyomát látjuk. Az újkori elbeszélések egy részében azonban más a helyzet. A regény differencia specificáját nyomozó német kutató, Wolfgang Kayser a műfaj nóvumaira koncentrálva aligha véletlenül állapodik meg éppen a narrációnál. Az irodalomtudós a Martin Wieland-i *Abentuer des Don Sylvio von Rosalda* egy részletét felhasználva értő elemzésben mutatja be, hogy „a nagyság állandóságára épülő", személytelenséget közvetítő korábbi elbeszélésmódot az „új regényben" személyes narráció váltja fel, az olvasóval való kapcsolattartás állandósul, a narrátor „az elnéző értékelés közösségét" hozza létre, és a különös elevenség által áthatott beszédmód perspektivikus többértelműséget teremt: az elbeszélő „egyszer az egész történetet, majd valamelyik

szereplőt és annak történetét, majd az apró életigazságokban egyetértő olvasót" tartja szem előtt.[45]

Kayser Wielandra és a modern regényre vonatkozó megjegyzései a Jókai Mór-i narrációt feltárni kívánó elemző számára is inspiráló példát jelenthetnek. *Az istenhegyi székely leány* kapcsán már utaltam rá, hogy a személyes, hajlékony elbeszélésmód, a perspektívaváltó elbeszélői reflexiók sokasága fontos szerepet játszik a romance-mód felfrissítésében, átalakításában. „Jaj, de jámbor vajda, korábban kellett volna ám neked fölkelned, hogy Lóna eszén túljárhass! – Hanem meglátod, csak te eredj oda szépen" – indította útnak a narrátor a várfoglaló cselt tervező uraságot.[46] „gonosz felelet volt", „Illett a gonosznak!", „Még saját süvegével köszönt neki a gonosztévő" – alkalmazott játékos, humoros ráértéseket ahhoz a jelenethez kapcsolódva, amelyben Lóna a csapdába szorult vicevajdától a süvegét követeli ki váltságdíjként.[47]

*Az istenhegyi székely leány*ból vett példák mellé a nagy regények játékos, humoros elbeszélői reflexióit is odaállíthatjuk. A megnyilatkozások, ahogyan Kayser jelzi, hol az olvasót, hol a szereplők egyikét, hol a történet valamely elemét tartják szem előtt. Az átképzeléses előadásmód igen gyakran az elbeszélt monológ valamely műformáját hívja életre, s a reflexiók nem a korrekt rögzítés jegyében állnak, hanem kedves, szellemes perspektívajátékkal szolgálnak. „Nem is lehetne emberileg kívánni, hogy egy megszűnt kancelláriának extra statum fogalmazója, mikor egy elvesztett ezerkétszáz forintos hivatalból egyszerre egy tizenkétezer forintosba felemelkedik, ne fejével törje be azt az ajtót, amelyen őt imádottjának anyja, mint tegnap fumigált kérőt, kicsukta" – jelzi az elbeszélő *A kőszívű ember fiai*ban Baradlay Jenő kinevezése kapcsán (a morális, emelkedett szintről alászállva), hogy a rangos, jól jövedelmező hivatal elnyerése bizony roppant jelentőségű életesemény.[48] „A bárók, akiknél kezdődik az ember, s a hercegek, akiknél kezdődik a nemes ember, gyakran nyújtották kezüket a kellemes Antoinette asszonynak, midőn a büfébe vezették, s a bájos Alfonsinenek, ha táncra vitték […]" – jelenít meg ugyanebben a műben minden minősítő észrevétel nélkül olyan társas, társadalmi attitűdöt, amelyet a szereplők egy része, meglehet, magáénak vall, de a vezetéknévi ipszilont i-re cserélő szerzői mentalitásnak nincsen sok köze ehhez a rangtisztelő sznobizmushoz.[49]

A Jókai-narráció humoros perspektívajátékaihoz karakterjelző címkét keresve „az elnéző értékelés közösségénél" állapodtunk meg. Hansági Ágnes viszont, amint korábban már jeleztem, az író elbeszélésmódját valamiféle „elbizonytalanító technika" jegyében gondolta el; a ráértésekhez, narrációs nyelvi játékokhoz

45 *Narratívák 2. Történet és fikció* (szerk. Tomka Beáta). Budapest, 1998, Kijárat Kiadó, 80.

46 I. m., 203.

47 I. m., 205.

48 I. m., 272–273.

49 Jókai Mór: *A kőszívű ember fiai*. I. kötet (s. a. r. Szekeres László). Budapest, 1964, Akadémiai Kiadó, 85.

a bizonytalanság, kiismerhetetlenség képzetét társította. Az „elnéző értékelés közössége", a zord, ítélkező moralitást többszempontúságra cserélő készség és a kiismerhetetlenséget hangsúlyozó helyzetértékelés nyilvánvalóan igen-igen távol vannak egymástól, s jómagam, be kell vallanom, a szegedi kutató sarkos koncepcióját fölöttébb problematikusnak találom. Az elbizonytalanítást szolgáló narráció eszméjét kiterjesztő buzgólkodás a posztmodernista-posztsrukturalista meggyőződéssel kétségkívül harmonizál, de a Jókai-művek vizsgálata alapján egyáltalán nem indokolható.

A narráció kérdéskörei után a mimetikus, realisztikus környezetrajz kérdéséről kell néhány szót szólnunk. E fontos vívmány a romance-módú alkotásokra nem jellemző; a plasztikus, részletező valóságábrázolást a regény alkalmazza és terjeszti el. De mit mondhatunk ez ügyben a magyar író elbeszéléseiről? A romantikus Jókai, tudjuk, a környezetet, természetvilágot, társas, társadalmi életköröket igen gyakran fölemelte, intenzifikálta, látomásossá formálta, szimbolikus értelemmel ruházta fel. A romance-mód elvontságát azonban mindegyre meghaladta: a nagyromantikus látomásokat találó, érdekes „mikrorealisztikus", mimetikus részletekkel hitelesítette. Sőtér István az *Egy magyar nábob* csárda felé robogó hintajában s annak különös groteszk utasaiban látja az „anekdótai realizmus" első hatásos megjelenését, és a jelképes kocsi másik, Józsa Gyuri-féle változatát is megidézi az *Eppur si muove* Ariadne című fejezetéből. „A hintón a sok kovácsigazítástól több már a vaspánt, mint a fanemű. S a fedelén több a lyuk, mint a bőr; az egyik első kereke eltörvén az úton, annak helyébe kölcsönkért parasztszekér hasonló alkatrésze van rekvirálva. A sárhágója valahol elmaradt az úton s az ajtaja be van kötözve madzaggal, hogy ki ne nyíljék. De mind nem tesz az semmit; mindegy volna annak, ha új volna is, azért akkor is be volna fecskendve tenyérnyi vastag sárral. A fekete sár Poroszlónál ragadt rá, a sárga sár Hatvan körül, a zöld sarat Cinkota alatt szedte fel s a veres sarat itt a pesti határban szerezte."[50]

A mikrorealista mozaikok sokaságát a dilógia második darabjában, a *Kárpáthy Zoltán*ban is megfigyelhetjük. „E szoba ablakainak egyikén a vastáblán valami kis lyuk támadt, tán egy kiesett szög helye, melyen keresztül a déli napvilág hosszú, vékony sugárt ereszt a szoba túlsó falára, mozgó alakokat tüntetve fel rajta, mint egy természetes camera obscurában. Néha valaki végigmegy az udvaron; ilyenkor mintha hosszú kísértetes árnyékok vonulnának végig a falakon, felfelé fordított lábakkal" – közli az elbeszélő érdekes-különleges megfigyelését a rég elhunyt Fanni lezárt, elsötétített lakrészét bemutatva.[51] „Nemsokára hallani lehetett, mint omlik be a pinceablakokon a víz nagy zuhogva, bugyborékolva, folytonos rázkódásban tartva az egész épületet; néhány perc múlva megteltek a föld alatti üregek, s a túltömött nyílások tompa böfögéssel

50 Jókai Mór: *Eppur si muove*. I. kötet (s. a. r. Margócsy József és Margócsy Józsefné Oberländer Erzsébet). Budapest, 1965, Akadémiai Kiadó, 297.

51 *Kárpáthy Zoltán*. I. kötet (s. a. r. Szekeres László). Budapest, 1963, Akadémiai Kiadó, 136.

adtak helyet a kiszorított légnek; még egy-egy nagy hörgés hallatszott, mintha valami óriási állat fulladna a vízbe, s okádná vissza a torkába rohanó hullámot; azután elfojtott csend állta be néhány percre" – jeleníti meg a Kőcserepy-ház összeomlásának kezdetét a mű monumentális árvízjelenetében.[52]

A mikrorealizmus szemléltető példáit sokasítva a *Kárpáthy Zoltán* után emeljünk ki néhány fontos részletet *A kőszívű ember fiai*ból is! Idézzük fel egy percre a huszárcsapat hazatérésének néhány fontos mozzanatát! A roppant vállalkozás epizódjai az intenzív nagyarányúságot és a plasztikus mikrorealizmus jegyeit egyaránt tartalmazzák, pontos, tárgyi hitelű snittek sokaságát kínálják fel az olvasónak. A Duna sötét tükrén hosszú sorban átúsztató, kettes párokba rendeződő huszárszázad ezüstszegélyű, óriás kanyargó kígyónak látszik; a lovak fejei s a lovasok derékig emelkednek ki a folyamból. A vízen átvezető gátnak csak csonkjai maradtak, a cölöpökre sebtiben hidat kell rögtönözni. A gátrést Richárdék a malom kapuival hidalják át. De a rögtönzött, túlságosan fehér pallóra a lovak nem mernek rámenni. A hidat degettel kell leönteni, ezen viszont csúszik a patkó. A megriadt paripákat egyenként kell átvonszolni; Pál úr elölről rángatja a kantárt, Richárd hátulról nyűvi rajtuk a rőzsekarókat.

A Kárpátokon áthaladva szüntelenül változik a növényzet. A fenyőerdő helyét a boróka foglalja el, de fentebb törpére zsugorodik; a havas közelében aztán egészen lelapul a földhöz, és apró áfonyabokrokkal keveredik. A forró haricskapuliszkát a katonák tizenkét kiterített huszárköpönyegre porciózzák szét, de amint nekitelepednének az eledelhez, megérkeznek az üldöző vértesek. A forró ételt sebtiben bele kell kaparintani a köpenybe, és át kell vetni a nyergen. Kissé később a barátságos faluban kecskéket vágnak a hadfiaknak, de itt is csak félig sül meg az étel, s megint beérik a csapatot az üldözők. A nyársról leszelt, félig sült kecskecombokat néhány felriasztott huszár a kardjára tűzi.

A plasztikus, mikrorealista részletmozaikok bősége nagyon fontos hitelt teremtő elem, de Jókai ettől még korántsem lesz valóságosan realista regényíró. Mindazonáltal a realizmus és a „románcosság" dilemmájával a cselekményszövés, szerkezetalkotás szintjén is érdemes foglalkoznunk. A fontos Jókai-műveket vizsgálva vajon regényhez illő, realista jellegű, determinált, lélektanilag motivált történésláncot tudunk majd felfedni? Az író cselekményalkotásai, szerkezetei a szükségképpeniség jegyében állnak, vagy a művekben „csodákat", jótékony koincidenciákat, happy endig felé mutató egybeeséseket is találunk?

Az ötvenes-hatvanas-hetvenes években született művek mindenesetre arról tanúskodnak, hogy a románcos, gondviselésszerű véletleneknek az író nemegyszer jelentős szerepet juttat. Baradlay Richárd már a halálos ítélet hatálya alatt áll, amikor Alphonsine gonosz intrikája mindent megváltoztat. Az asszony a kivégzéseket akarja megsürgetni, ezért súgja be Haynaunak, hogy Bécsben döntés született leváltásáról. A teljhatalmú tábornok azonban nem úgy cselekszik, ahogyan az asszony elvárná. A császári udvar által felingerelt főtiszt

52 I. m., 219.

tromfra határozza el magát, s a legsúlyosabban vádolt magyar szabadságharcosokat, köztük Richárdot is, minden büntetés alól fölmenti. *A tőr hegye letörve* című fejezetben Alphonsine magabiztos agresszivitással ismétli el Editnek, hogy a kedvese halott, de a coup de théâtre jelenet tetőpontján a gonoszság vereséget szenved, s az olvasó csodaszerű átfordulásnak lesz tanúja.

„– Sírj hát! – ordíta dühödten a szép menád, s lábával dobbantott, és ökleit összeszorítá, hajfürtjei vonaglottak hevült arca körül. – Sírj nekem! Sírj!

E pillanatban benyitotta az ajtót a komornyik, és jelenté:

– Baradlay Richárd úr van itt."

*A kőszívű ember fiai*ban az író a teljes reménytelenség szituációjából egy pillanat alatt menti ki hőseit. *Az arany ember* lezárásakor is ilyesféle csoda történik. Timár Mihály körül már minden kör bezárult. Menekvési lehetőségek nem maradtak, s a férfi a lehetőségekkel leszámolva, az öngyilkosság szándékával hajol a rianás rése fölé. Ám ebben a pillanatban váratlanul a Balatonba fulladt Krisztyán Tódor arca bukkan fel előtte. A kalandor röviddel ezelőtt bujt Timár ruhájába, és vette magához Mihály tárcáját, s a főhősnek éppen ez a rekvirálás szolgáltat esélyt. Egy pillanat alatt felfogja: a jég rövidesen bezárul, Krisztyánra majd csak tavasszal lelnek rá, s a felismerhetetlenségig szétfoszlott tetemet az ő hullájának véli majd mindenki. A sokéves kilátástalan válsághelyzetnek a férfi így véget vethet. Kettős életét felszámolhatja, Timeától végleg megválhat, és világi gazdagságát, vagyonát, vállalkozásait odahagyva a senki szigetén Noémi mellett otthonra találhat.

A kőszívű ember fiai és *Az arany ember* végső fordulatait Northop Frye alighanem a CSODA displacementjeként tartaná számon. És ezúttal nem is volna okunk ellenkezni. „Fogsz borzadni is, fogsz ámulni azokon, amiket hallani fogsz. De végül mégis meg fogsz bocsátani nekem, mint ahogy megbocsátott Isten, midőn ideküldött" – értelmezi a rianásnál történteket csodaszerű, gondviselő kegyelemként Timár is Noéminek tett vallomásában.[53]

Jókai Mór, amint látjuk, a felszabadító, megnyugtató, kiengesztelő regényszerkesztés tradícióját nem veti el, de a románcos kompozíciókban gyakori mellérendelő esetlegességre nagy regényeiben nem épít, s a laza kalandsorozatokra építő pikareszk narratívához is csak kései korszakában fordul. 1862-es művében, *Az új földesúr*ban briliáns szerkezeti leleménnyel teremti meg a jóakaratú okszerűség világvízióját. Az elbeszélésben a véletlen láncszemek teljességgel motivált láncolatot alkotnak, és folytonos okszerű konzekvenciával visznek a felszabadító, jó vég felé, a Kufsteinben raboskodó Garanvölgyi Aladár megszabadulásához és a beteljesítő nászhoz, a fiatalabb Ankerschmidt leány s a nagyszerű fiatalember egymásra találásához.

Elíz levelet küld Garanvölgyinek, az írás Straff kezébe jut, és ő kiszolgáltatja a lovagnak; Ankerschmidt így ismerkedik meg Garanvölgyi Ádámmal, és értesül unokaöccse raboskodásáról. A leány a volt alispán Aladárhoz írott megható

53 Jókai Mór: *Az arany ember.* II. kötet (s. a. r. Oltványi Ambrus). Budapest, 242, Akadémiai Kiadó.

leveléből hall először a fiúról, s tudja meg, hogy Kufsteinben tartják fogva. A lány a fogoly érdekében írott folyamodványát postán akarja elküldeni, de a nevelőnő leleplezi, s bepanaszolja apjánál. A hadastyán már belekezdett a szabadítási műveletbe, de nem tudott alkalmas kérelmet szerezni, így kapóra jön neki Elíz megindító levele, amely az ő közbenjárásával párosulva sikert eredményez. Az apa azonban Aladár kiszabadulásához feltételül szabja, hogy leánya ne ismerkedjék meg a fiatalemberrel. A fiatalok nem is találkoznának soha, ha nem szólna közbe az árvíz. Ankerschmidt szemlére megy a Tiszához, a mérnök Aladár ott szolgál, s a nyugalmazott tábornok végül az ő segítségével tud csak menekülni a víz elől. Közben odahaza Ankerschmidték kastélya összeomlott az árban. A háznépet, köztük az Elízből ekkorra már Erzsikévé lett hajadont Ádám úr menekíti ki, szállásolja el saját házában, és a tábornok is ott lel ideiglenes otthonra. A visszaérkező Aladár így elkerülhetetlenül összetalálkozik a lánnyal, ráadásul – ez a történet legutolsó gondviselésszerű véletlenje – módja nyílik elolvasni Erzsike valamikori, Garanvölgyi Ádám úrnak küldött levelét, és rájön az Ankerschmidték által eddig titokban tartott tényre: az őt megszabadító levelet Erzsike írta, s a lovag is hathatósan segítette megmenekülését.[54]

Az új földesúr kompozíciója a regényben megszokott szigorú motivált rendet a romance-mód boldogító, szabad véletlenjével egyesíti. A Jókai-művek kultúrantropológiai, társadalomantropológiai tényeit, úgy tűnik, szintén érdemes a kétféle perspektívából megvizsgálnunk. A romance-elvű műfajok társadalomképe, mint már említettem, többnyire modellált és sematikus. Az udvari epika, az antik regény, a mesék, regék, legendák s a különböző hősének-változatok a társadalmi intézmények bemutatása helyett megelégednek a kalandkereső vitézséghez, patriarchális becsületkódexhez illesztett ceremoniális rítusrend rajzával. A társadalmi intézmények problematizálása ebben az irodalmi vízióban nem merül fel; a környező rend elidegenedett másféleségként, ellenséges korlátozó erőként már csak azért sem tudhat megjelenni, mert a hősi karakternek nem sajátja az individuális egyediség.

Jókai Mór azonban igen sokat tud a társadalomvilág s a hozzá tartozó intézményi rend idegenségeiről; a rítusok, rituálék, homlokzatjelzések, pózok, gesztusok érvényességéhez, emberi hiteléhez műveiben tengernyi kétség fér. A világ rendjét sötét színekkel festő 1872-es mű, *Az arany ember* az elidegenedést a társadalmi kereteken belül leküzdhetetlennek, meghaladhatatlannak láttatja, az 1869-ben publikált, jóval optimistább nagyregényben, *A kőszívű ember fiai*ban a szabadságharcos, forradalmár főhősök viszont elvszerűen és sikeresen képviselik az elidegenedett intézményiséget tagadó attitűdöt. A negatív példák persze ebből a műből sem hiányoznak. A hiteles, individuális kulturális jelhasználat ellenpólusát Baradlay Kazimir már a regény elején markánsan felvillantja.

54 *Az új földesúr* „okszerű véletlenekre" építő cselekménylláncát *A könnyűség tartalmassága* című tanulmányomban mutattam be. Az írás eredetileg a Hitel folyóiratban jelent meg, majd 2025-ben publikált *Elvek és szavak próbája* című könyvembe is bekerült.

Az örökös főispán, az „aranykulcsos és sarkantyús úr" a feudális ceremonialitáshoz, statikus rítusrendhez kötődik. A hitelt és a méltóságot automatikusan társítja a megfelelő jelmezzel, pózzal, gesztusrenddel. Végakaratában a temetésparádé minden egyes rituálérészletére gondja van: fekete márvány koporsót igényel, a kardok közül a platina ékítményest kell a ravatalra helyezni, a szemfödél bojtját a főbírák viszik majd, a gyászénekkart a debreceni iskolai énekkar szolgáltatja, a superintendens és az esperes tartják a sírbeszédet, „a helybeli pap" a sírnál csupán egy miatyánkot fog mondani. A feudális, rituáléelvű emberséget azonban már a „helybeli pap", Lánghy Bertalan megtöri. „Egyetlen jótettnek emléke jobban világít miutánunk, mint ezer fáklyának lobogása; s a honfiak néma áldása jobban ékesíti koporsónkat, mint minden címerek és érdemrendek" – tesz hitet a bensőséges emberség mellett lendületes, merész – megütközést keltő és retorziót eredményező – búcsúbeszédében.[55]

A gesztusok, pózok, szerepkészleti elemek személyes hitelre szorulnak – a kőszívű ember ellen lázadó anya és a Baradlay-fiúk ösztönösen tudják ezt, s az írói lelemény sokoldalú variációkban mutatja meg, miként számolják fel a gesztusok, pózok statikus merevségét. A megyegyűlésre érkező Ödön reprezentációs jelmeze főispánjelölthöz méltóan pompázatos: „fekete bársonydolmány, sötét gránátszín mente, kékróka prémmel […] minden boglár, csat és mentelánc öltözetén sötétkék oxidált ezüstből; széles díszkardja övkötőstül együtt jobb kezében […]".[56] De a legidősebb Baradlay a jelmez alkalmassága mellé a lélek és a karakter hitelét is odailleszti. Megindult lelki állapotát spontán, individuális testbeszéddel fejezi ki.

„– Én önt felelőssé teszem ez átkozott történetért, amit krónikáinkból semmi könny le nem moshat soha!

– Engem? – szólt Rideghváry, s ebben az egy szóban düh, kevélység, rettenet és bámulás volt kifejezve.

Akkor az ifjú Baradlay jobb kezéből baljába kapta át a kardját.

– Én! Önt!

És azzal megfogva jobbjával az elnöki szék ódon faragványú támlányát, egyet rázott rajta, indulata korlátozhatlan hevében."[57]

A megyeházi nagyjelenet végén Ödön azért képes teljes diadalt nyerni – a fegyveres hajdúkat és a rendeket azért tudja a maga oldalára állítani –, mert spontán testbeszéde, individuális gesztusai belső erőt, hiteles jellemet közvetítenek az emberek számára. Anyja és testvérei – s a regény más, derék, tisztalelkű emberei – hasonlóképpen érvényes, egyedített pózokkal, gesztusokkal, jelhasználati elemekkel élnek. Edit „hosszasan, kínosan" szorítja ajkaihoz a Richárd által írott leánykérő levelet, és a pecsét még a kedves csókjától meleg, amikor

55 *A kőszívű ember fiai*. I. kötet (s. a. r. Szekeres László). Budapest, 23, Akadémiai Kiadó.

56 I. m., 168.

57 I. m., 169.

a kapitány is szájával érinti, Pál úr tiszteletteljes gyöngédséggel csókolja meg Baradlayné kezét „anélkül, hogy kezével érintené".[58]

Jókai víziójában a ceremóniaelemek, társadalmi rítusok, pózok, gesztusok, jelek elsajátítása, individualizálása nélkülözhetetlen. Az elidegenedett intézményiség teljes cseréje azonban csak azokban a kivételes pillanatokban következhet be, amikor a társadalmi rendet kaotikus, lebírhatatlan erejű összeomlás rázza meg. *A kőszívű ember fiai*ban a bécsi forradalom és a magyar szabadságharc kínál ilyen kivételes pillanatokat. A honvédsereg győzedelmes bevonulása Pestre minden rendet felkavar, a társadalmi hierarchia rendje összeroppan, ledőlnek az emberek közötti válaszfalak, érvénytelenné válnak a megkülönböztető gesztusok, őrjöngő örömben egyesül öreg és fiatal, férfi és nő, szegény és gazdag, magas rangú úr és egyszerű ember.

„Mint a feltámadás napján, amikor a sírok felvetik halottaikat, mikor minden rög megelevenül, egyszerre megtelt néptömeggel minden utca: őrjöngő, gyönyörtől ittas, tomboló néptömeggel. Agg, gyermek, férfi, nő, napszámos, zsidó, keresztyén, ismerős, ismeretlen ölelte, csókolta egymást, zokogott, kacagott, kérdezett, válaszolt, éljenzett, kiáltozta teli torokbul, tele szívbül a haza szent nevét. Minden ablak egyszerre felnyílt; minden ablak tele lett mosolygó angyalfőkkel, örömükben könnyhullató, fájdalmukban nevető hölgyarcokkal. Koszorúnak lett fonva az üvegházak minden virága, s a koszorúk, a virágok lehajigálva a huszárok lovainak lábaihoz […] A virágfüzértől nem látszott ló és lovas. Hogy omlottak le előttük térdre, arcra, magas rangú, csoda szépségű úrhölgyek, mint szentek, mint megváltók előtt! Magas rangú, csoda szépségű úrhölgyek – oda, az utca porába, és csókolták a közhuszár barnult kezét!"[59]

*

Jókai Mór, amint már eddig is láttuk, a romance-mód és a regény ösvényein barangolva sokféle tanulságot befogad, de közben a maga útját járja. A szociális antropológia felől vizsgálódva is valami ilyesfélét láthatunk. Az író a társadalmi rituálékhoz nem a romance-mód elfogadó passzivitásával viszonyul, de a modern

58 I. m., 104, 234.

59 *A kőszívű ember fiai*. II. kötet. Budapest, 1964, Akadémiai Kiadó, 137–138.
A forradalmi kavargás *A kőszívű ember fiai*ban ledönti a stabil társadalmi rendet, s az emberek a hierarchiaelvet meghaladva egymásra találnak. Hasonló összeomlást a nagy természeti csapások, árvíz, földrengés, tűzvész is előidézhetnek. A *Kárpáthy Zoltán* monumentális árvízjelenetében az áldozatos életmentők, Wesselényi Miklós és társai a kapcsolatiság, egységesülés, testvériesülés jegyében munkálkodnak.
A katasztrófa előidézte összeomlás azonban ellenkező előjelű is lehet. *A tengerszemű hölgy*ben megjelenített komáromi tűzvész nem a segítségadás, az összetartozás ösztönét hívja életre az emberekben, hanem kétségbeesett pánikreakciókat ébreszt. A kavargó tömeg a hősnő anyját átkozza, s az álruhában menekülő asszony tulajdon lányát sem hajlandó felvenni kocsijába. „Nem ismerem a kisasszonyt. Én nem vagyok magának az anyja" – löki el kíméletlenül a segítséget kérő Erzsikét.
Jókai Mór: *A tengerszemű hölgy* (s. a. r. Szekeres László). Budapest, 149, Akadémiai Kiadó.

regényre jellemző éles elutasítást sem osztja. *A kőszívű ember fiai* tanúságtétele szerint az intézmények, rítusok, ceremóniák sui generis elidegenedettség-hordozók, de a mű rokonszenves hősei képesek a jelek, gesztusok, pózok individualizálására, hitelessé formálására. A társadalmi hierarchiaelv szétválasztó, elidegenítő erejét a rendezett mindennapi életben nincs módunk felszámolni, a rend összeomlásának termékeny pillanataiban azonban mégiscsak érvényre juthat a közvetlen, harmonikus kapcsolatiság, megteremtődhet a testvéri emberség paradicsoma.

E gátakon túlemelkedő, testvéri emberség nyilvánvalóan nem a realitás része. A *vágyelv*, amint tanulmányomban folyamatosan utaltam rá, Jókai nagyszabású kísérleteiben mindvégig centrális szerephez jut. A valahai románcos, archetipikus sajátszerűségek: a nagyság állandóságára építő emberszemlélet, a pszichikum stabilitása, a lélek anyag feletti szuverenitása, a korlátlan, földies meghatározottságok fölé emelt szerelem, a méltó próbatétel alkalma, lehetősége, az erős, gazdag, intenzív élet víziója, a determinációkon túlemelő „csoda", a gondviselő, segítő véletlen az író jelentős műveiben mindegyre megújulnak, hitelt nyernek. „[…] újból megajándékoz bennünket a kalanddal és a csodával, melyet a realizmus és a naturalizmus elvett tőlünk […]" – fogalmazott találóan Sőtér István 1941-es, a mai elemző számára is sok-sok érvényes megállapítást tartalmazó monográfiájában.[60]

De a kiváló tudós összefoglaló helyzetértékelése némi kiegészítésre szorul. A Jókai-szövegek – tanulmányomban mindvégig igyekeztem ezt hangsúlyozni – a naiv, tradicionális romance-módhoz képest fontos különbségeket mutatnak, és evidensen építenek a modern, újkori elbeszélések vívmányaira. Az író a korszerű esztétikai tudat számára idegen alkalmatlanságokat félretolja, és a hitelesítő újrateremtéshez a regény hajlékonyabb elbeszélő formáit messzemenően felhasználja. A humor ezerszínű adománya, a hősi világ életképi, zsánerképi kiegészítése, a szüntelen szempontváltás narrációs leleménye, a környezetábrázolás plaszticitása, a mikrorealista mimézis szuggesztív erejének kihasználása nélkül aligha volna ilyen sikeres ez elbeszélői világ.

Jókai Mór művészi vállalkozása – nem lehet elégszer hangsúlyoznunk – nagyszabású kísérlet, s nagyon méltatlanul járunk el, ha ehhez a szintetikus teljesítményhez olyasféle címkéket társítunk, mint a *kalandromantika, mese, hatásvadászat, érdekességelvű szórakoztatás*. A legfontosabb Jókai-művek (markáns nemzeti karaktervonásaikkal együtt is) egyenrangú társai azoknak a kortársi nyugat-európai alkotásoknak, amelyek így vagy úgy, de szintén a romance és a regény közti szintetikus formákat keresik.

De vajon a *Kárpáthy Zoltán* és a hozzá hasonló művek tudhatnak-e az új évezredben is eleven, tartalmas üzenetekkel szolgálni számunkra? *Az új földesúr* vagy *A kőszívű ember fiai* intim s monumentális jelenetei a konstatáló, tárgyilagos válságkifejezés gesztusaihoz szokott olvasó számára vajon nem tűnnek

60 Sőtér, i. m., 144.

elviselhetetlenül érzelmesnek? Nem érthető, hogy a ma embere a múltba utalja, s nem számára valónak látja ezt az egész nagy kísérletet? A vágy és a valóság, a romance és a regény dialektikája, az érvényességért, intenzitásért folytatott nagy csatározás vajon nem a sok hűhó semmiért esete? Mi dolgunk lehet nekünk a vágyelvvel, hiszen már mindennek utána vagyunk: a korszerű kulturális tudat a korlátozatlan szkepszist egyszer s mindenkorra trónra emelte?

A kérdések nem alaptalanok. Az iskolákban, egyetemeken dolgozó irodalmárok lépten-nyomon megtapasztalják, hogy a kordivatok már régóta nem Jókainak kedveznek. De csak kissé kellene kikandikálnunk a Zeitgeist rácsai mögül, csak egy kevés távolságot tartanunk a korlátozatlan szkepszis sokrétű kínálatával szemben, és egy lépéssel közelednünk a tágasabb, gazdagabb érzelmi horizontot feltáró művészi ajánlatok felé. Azt érthetnénk meg, hogy a 19. századi magyar író hozzánk szól, számunkra való, egzisztenciális gondjai a mi tulajdon ügyünk, problémahorizontja a mi problémahorizontunk, és inspiráló, újjáteremtő, szintetizáló teljesítménye a mi büszkeségünk.

Závorszky-Simon Márton: Körtánc (zománcfestés, vászon, 150×180 cm, 2015)

„egy fénysugár az öröklétből”

Gondolatáramlások Ágh István *Rekviem* című kötete körül

„Jó lenne sokáig élni! szálként egészben,
mint nádasban a nád…”
(Ágh István: *Fohász öregkorért*, 1987)

Adósságot kíván törleszteni a jelen recenzió: Ágh István ritka érzékenységű *Rekviem* című 2023-as kötete méltánytalanul szorult háttérbe. Recepciótörténetét Ekler Andrea *Magyar Szemle*-beli méltó írása (*Az ember evangéliuma*, 2023. május–június) indíthatta volna útjára, ám az Fűzfa Balázs *A magány mellékutcája* című *ÉS*-kritikájával (2024. március 1.) le is zárult. A 2023-ban a Nap Kiadónál megjelent Ágh-kötet szerves folytatása a költő 2020-as *Szélcsend* című kötetének, legalábbis abból az énpozícióból nézve, ahogyan Ágh István szemléli életkorát, s mindvégig a halál mezsgyéjén lépked. Ugyanakkor több annál: az elveszített hitves utáni sóvárgó gyászos fájdalom dominál a kötetben, egy naponta megszenvedett rekviem, de a lánctalpas történelem képei is megelevenednek a kötet lapjain, ahogyan a pandémia apokaliptikus képei is. Ezek a csomópontok azok, amelyek mentén felfűzhetők lehetnek a versek egy-egy tematikus fonálra.

Hetvenöt vers – négy ciklusba rostálva. A kötetegész egy lírai előhanggal nyit: az *Íratlan verseskönyvem*ben, amelyet Ekler Andrea *ars poeticus Introitus*ként, liturgikus nyitányként értelmez, máris feltűnik a „nyolcvanon túli” lírai én, aki úgy érzi, számolnia kell a „vészes írásgörccsel”, ám ebben a kötetben ennek még semmi nyoma sincs. Némi önirónia val szemléli önmagát, „aki összetéveszti / ágyával a koporsót”. A 6–7. strófákat viszont mintha Arany János *Epilógus* hangjára húrozták volna fel: „vigaszt és életkedvet / vártak, ha vártak tőlem, / cigányprímás szerepben / legyek a nép költője, // bár választhattam volna / mást ars poeticának / szédítő örömét / az életben maradásnak…” (Akárcsak a kötet *Nagyított kép*ének záró sorait, ha olvassuk: „soha annyi beteljesületlen / álmot, amiben mégis öröm ért, / mikor némelyek beteljesültek, / nem okoztak semmi lelkesedést”.)

Az első ciklus – *Lepkék levendulával* – a kötet legterjedelmesebb szövegblokkja: huszonnégy költeményt tartalmaz. A nyitóvers alapszituációja a költő szemműtétje közbeni gondolatok lírai tükröztetése. A *Napba néző*ben a látáshoz kapcsolt teremtés képzete társul, ami megelőlegezi a verszárlat szakrális emelkedettségét: „de *kit lelkem ohajtva sejt*, / majd a végén jön el.” (Kiemelés az eredetiben. – L. N.) A kurzivált sor Berzsenyi Dániel *Fohászkodás* című 1810-es verséből származik, melynek eredeti szöveghelye itt olvasható: „Isten! Kit a bölcs lángesze fel nem ér, / Csak titkon érző lelke ohajtva sejt: / Léted világít, mint az égő / Nap, de szemünk bele nem tekinthet.” Innen, eme Berzsenyi-vers utolsó ide idézett sora felől nyer értelmet Ágh István versének címe.

A ciklusban szereplő költemények gazdag természeti képekkel telítettek. Akárcsak egy impresszionista tájban vesznénk el hirtelen: „most még mozdul a hársfa egyik ága, / s ahogy kilendül lombjából külön, / ezüstöt hány a levelek fonákja…” (*Ilyen csönd lesz*); „Sárga lepkék a kék levenduláson” (*Lepkék levendulával*); „A hold már kora este megjelent, / bárányfelhőkön függ fejem felett…” (*Krumpliszedők*); „Az ég rostája csillagot szitál, / levélhullásban süllyed le a nap…” (*Alkonyat*). A cikluscímadó költeményben a sárga szín mellett a költő által kéknek nevezett levendula

szerepel, amiről tudjuk, hogy inkább lila, mint kék színű; erre a pontosításra csupán akkor van szükség, ha a sárga mellett a lilát mint komplementer színt szeretnénk elképzelni. Ami viszont ennél fontosabb lehet, az az, ahogyan ezek a lepkék allegóriaként tűnnek föl a versben: az élet hírnökei, akik bár „sötétségbe vesznek", de minden nyáron sárga szárnycsapásaikkal „a nagy kékséget tükröző mezőre" újra visszatérő szépséges jelenségek. A gyermekkori emlékrajzás is fontos motívum a ciklusban: a *Mindig egy kisgyermek* a vers utolsó előtti sorát emeli címmé Ágh István: „mindig egy kisgyermek / riad föl álmából". Egy gyermekkori trauma („mint mikor ott hagytak / szüleim a házban, / házunk akácosra néző szobájában, / ami ott ijesztett…") felelevenítése kötődik össze részleges/korlátozott látásával („idegen fényfolt") a költőnek. A *Nagyított kép* kezdő sorai is a legeltető gyermek Ágh Istvánt exponálják: „Nyarakat töltöttem a legelőn, / tanév idején délutánokat…" A ciklus egyik legszebben intonált versében, a *Krumpliszedők*ben is ott vannak a gyerekkort megidéző emlékvillanások: „mindig, mikor még volt lovas kocsi, / s család, aki mi lehettünk hatan…". A költői én emlékező pozíciója az utolsó sorból olvasható ki: „így emlékszem az asztalom mögül". A versben krizantémillatot árasztó nyers krumpliszag olyan olfaktorikus érzéket von be a „versérzékelésbe", amelyre ritkán találni példát a költészetben. Ezt a szaglásbeli ingert egy akusztikus látvány – „olyan kép, ami keretbe való / egy komor Rembrandt-variáció" – előzi meg közvetlenül. Így együtt egy, a vers első felében fény-árnyék kontrasztot is megidéző akusztikus és olfaktorikus összetett érzet adja a *Krumpliszedők* kiváltságos helyét nemcsak a ciklusban, de a kötetben is.

Az öregedéshez tartozó konkrét társításokra is találunk példákat, úgymint például az ügyetlenebb fogás: „Ha kiesett a késem kezemből, / nem tudtam már véletlennek venni, / hisz a tárgyak szöknek az öregtől…" (*Gravitáció*); vagy egy kiszögellésbe való fejbeütés; vagy akár egy emelkedő nehézsége, amelytől már fújtat az ember: „meredekebb a járda a szívemnek" (*A sík gyűrődései*). A legfájdalmasabbak ugyanakkor a hitves nélkül maradt költő megnyilatkozásai: „Végül a közös ágy és asztal / egyik felén magam maradtam…" (*Éjfél*). A költőt körülvevő tárgyakból egyszer csak hiányozni fog a „miénk", s vele együtt a többes szám első személyű birtokos személyjellel jelölt „szobá*nk*" lakatlan lesz. Fűzfa Balázs így ír erről a jelenségről: „A legerősebb tartalmakat olykor a szavak elemi részecskéi rejtik magukban. Grammatikai metaforák ezek, a retorika majdnem elfeledett elemei. Lehetnek kötelező vonzatok felcserélései, azaz például – mint ebben az esetben is – többes szám alkalmazása egyes szám helyett. A „szobá*nk*" többes számú birtokos személyjelezése persze egyben freudi elszólás is, hiszen a tudat mélyén ez a szoba örökre a miénk marad, a kettőnké együtt." Az élő természet mellett az élettelen tárgyakhoz való vonzódás is jelen van a kötetben, a Másikhoz való viszonyában; a sok holmiról, ami egykor feleségéhez kötötte, írja Ágh István: „hisz rá gondoltat mindegyik, / s amit találok, csupa holt anyag" *(Őt keresem)*. A virágmetaforikára épülő ciklusbeli öt vers egy kisebb szövegblokkot alkot: emlékként idéződnek fel a szerzőben beteg feleségének látogatásai a kórházban, mígnem ki kellett mondani: vagy a rengeteg növényzetet szemlélve, hogy „könnyen libbent a nagyon nehéz" (*Japánakác*), vagy hogy a *Növényeink* című versben a „kedvtelen zöldek" menynyire nem őt várják locsoláskor, hogyan „sírdogálnak a szívforma levélkék", s „mindegyikőnk az elmúlás foglya, / s kóróvá foszt a téli hideg gyász." Ekler Andrea szerint „A virágénekekben megszemélyesített japánakácok, folyondárok, fikuszok, leanderek Széles Judit textil-kompozícióit, zászlóit is idézik."

A magány kifejezése („egyedül vagyok") a *Leander* és a *Fikusz* című költemények

központi gondolata: „és folytatom párom mozdulatát / mit a fikusz levelein hagyott" (*Fikusz*). A folyondár s maga között von párhuzamot a költő, amikor így fogalmaz: „én is, mint ez a folyondár, úgy élek, / szétszórt levelén ujjlenyomatom, / körmöm, fogam nyomával szerteszéled, / minden, amibe megkapaszkodom" (*Folyondár*). Az első ciklust stílusosan az *Alkonyat* zárja, amelyben a „rengeteg elhullott kézfogás"-ban már az embertársi találkozásokról szól a költő: „az üdvözlésen át a búcsúig, / akár egy naplemente, annyi csak" – tegyük hozzá: az élet.

A kötet második ciklusának – *Nagy változások idején* – nyitóverse a *Mindennapi félelem*. Ebben Ágh István nyolc költői kérdése az egyéni lét végét veszi célba, a mikort és a hogyant: „és melyik év melyik / napja annak dátuma?"; „hol száll el lélegzetem / mint egy cigarettafüst?" A cikluscímadó vers is valamelyest ezt a tematikus kört rajzolja tovább, legalábbis ami a verszárlatból kiolvasható: „s próbálom elképzelni nélkülem a jövőmet, / időtlen aggodalmam vetítem rá a jövendőre" *(Nagy változások idején).* A ciklus címe egyébként a covid világjárványra utal. Ebbe a ciklusba kerültek a már címükben is a pandémiát megcélzó költemények: *Rovar-apokalipszis, A vírus, Absztrakt félelem, Micsoda év! Megválunk arcunktól.* „…szelíd gesztenyetüskék, / pedig tapadó csápok, / szívják a sejtek nedvét, / mint görény a tojásból…" – olvashatjuk *A vírus*ban. A „kollektív bezártság", az örökös kézmosási kényszer, a maszkviselés, a rengeteg halottról való tudomásunk fenekestől felforgatta a világot. *Rekviem* című hosszúversben Ágh István sorra veszi a világjárvány korszakait: eljut a posztcovid korig is, ahol nem szűnnek meg a bajok azoknál, akik elkapták, de túlélték a vírust, majd igen markánsan jelenik meg az öntanúsítás a költő részéről: „Világháborúval jöttem, / világjárvánnyal megyek, / ez a rám szabott keret, / hol éveim töltöttem." A *Hitel* 2021/6. számában megjelent költemény zárszavában kényszerű költői-emberi kifakadás olvasható: „nem éltem hiába mégsem, / mikor alig lehetett". A cikluszáró versnek már nem egy, hanem három csapás a tárgya: „Járvány, háború, aszály" *(Három csapás).* Némiképp eme versekre, de a kötetegészre jellemzően fogalmazza meg esszéisztikus gondolatait Ekler Andrea ekképpen: „Ez nem szentimentális, nem idealizált versvilág. Ez az ecet a seben. A legmaróbb, legmélyebb fájdalom. Ugyanakkor emberarcú lüktetés, amely az események pergő ritmusához és az elcsendesedő lélekhez egyaránt igazodik. Minél csendesebb, formailag is annál letisztultabb, feszesebb, karakteresebb." A *Rekviem* mellett a folyóiratban publikált *Szemben az éjszakával* pedig a *Hajnali részegség* 21. századi párverse: a költő kitekintve a fővárosi éjszakába azon tűnődik, miket álmodhatnak az emberek. „…emeletek szerint szobánként, / házunkban is legalább százan, / és képzelődhetnék tovább még / kétmilliónyi sokaságról…"

A *Búcsúkoncert* címet viselő harmadik szövegblokkba került az eredetileg a *Műhely* folyóirat 2021/4. számában fellelhető In memoriam-vers, amely Pilinszky halálának negyvenedik évfordulójára született. Az *Álom Pilinszkyről a varsói Szent Kereszt-templomban* című költeményben Ágh István olyan kultúrtörténeti ismeretanyagot is bevon, mint például azt, hogy Chopin szívét eme templom egyik oszlopában őrzik: „hol Chopin kitépett szíve / ver tovább befalazva…" Ebbe az álomlátomásba minden belefér, az is, ahogyan elő-elővillan a költő alakja: „ujjaid gyertyák, tíz hideg / gyöngyházból pislogó láng…" A szakrális tér az, ami megteremti Ágh Istvánban is a gondolatot, ami aztán költői kérdéssé fejlődik: „Lent poklot jártál, fönt pokol- / tornácán kellett-e lenned? / vagy tömjénfüstben mosolyogsz, / mint egy ministráns gyermek…", hogy végül egy profán térben végződhessen a vers: „füstöm, parazsam elnyomom / a Nárcisz eszpresszóban."

A kötetcímadó költeményben a vezénylő agg Sztravinszkijről olvashatunk, amelyben

olyan dinamikai váltásokat, hangszerbelépéseket élhetünk át, amelyek élővé teszik számunkra Sztravinszkij zenéjét: „belevadulnak a vonók a táncba"; „a nagy fúvós hím most változik át / rézangyallá, kürttel a nyakában, / és eláraszt a rezes ragyogás…" A zeneszerző leghíresebb művére is történik utalás: „míg a tűzmadár szól a hamuból…" Végül a közönségsikert jelölő szóelvonás („s hosszan *visszatapsol*" – *visszatapsolják* helyett) használata után látjuk, amint „hátrálva távozik a másik ajtón".

Egy háromtételes önéletrajzi próza is bekerült a kötetbe: *A Budai Vigadó átváltozásai*ban Ágh István a történelemmel együtt számol be élete fordulópontjairól: „A kubai válság idején álltam munkába."; Mikor Gagarin megkerülte a földet, éjfélkor társaságunkban Sarkadi Imre magyar író zuhant le a repülés mámorában az ötödik emeletről." Itt olvasható azonban olyan szentenciózus kijelentése is, mint például: „Tudom, ha nem ajándékoz meg a sors azokkal az érlelő élményekkel, akkor nemcsak hiányoznának műveimből, de nem is lehetnék költő."

Ez a ciklus is verspéldával illusztrálja Ágh István városi magányát, amelyet életkora miatt kell elszenvednie: „ahogy a kortársak itthagytak, / a házaikból váz maradt csak, / téglahalmok…" Jövőképe egyszerre fájó, ugyanakkor dacosan optimista: „látnoka lettem önmagamnak, / hogy elmúlva is fönnmaradjak, / világítván az éjszakában, / mint az égve felejtett lámpa" (*Jövőkép*). Az *Évek ölelése* versszituációjában egy százéves körtefa árnyékában elmélkedő költőt kell látnunk, aki máris összeveti magát a természet lenyűgöző varázsával: „nem találok benne száraz ágat, / míg hajamban fakulnak a szálak…" A halál csendes fuvallata tűnik föl az utolsó strófában: „az fáj, hogy már nem sokáig látom…"

Ágh István ötvenhatos élménye reinkarnálódik a *Történelem, Egy vérengzés emlékképe, A túlélés ünnepélye, Ezért áldoztam véremet?* című költeményekbe. Szinte látomássá fejlődik a félelem: „hálóinges szűz kísértet / menekül a sötétségbe…". A *Történelem* című vers jelen idejűsége közel hozza az olvasóhoz a pattogó géppisztolysorozatot, a reszkető házakat. A Kossuth téri vérengzést hajszál híján túlélő nézőpontjából láttatja az eseményeket Ágh István az *Egy vérengzés emlékképé*ben: „mint lövöldében lettem volna célpont…/ minden golyó talált a zsúfolt téren…" Az életben maradás boldogsága *akkor* még a tizennyolc esztendős Ágh Istvánnak akár „földi üdvösség"-ként hatott *(A túlélés ünnepélye)*, de mára átértékelődik a forradalom lelkesítő mámora, s fájó emlékképekbe torkollik: „de a lábam még bizsereg / folytatja az aknarepesz… / fájdít a halottak miatt…" A költői én így folytatja: „magamon nem sajnálkozom, / csak a világot vádolom…". A forradalom olyan attribútumait viszi színre az *Ezért áldoztam véremet?* című vers, mint a Vesszen Gerő, Ruszkik haza jelszavak vagy a „lukas" zászló.

Az *Újra látni egy régi filmet* egy filmforgatás emlékképeinek megidézése, melynek egyik fő témája a regölés volt, s melyen Nagy László alakja mellett még számos falubeli ember is feltűnik nevesítve: Dénes Géza nyugdíjas paraszt, Samu Ferenc, aki „a márciusi borjú születését" vezényli, majd Horváth Róza Gizus nénivel, Lina néni, kinek legszebb szomszédja, a költő édesanyja, a suszter Lajos bácsi. S mire „májusvégire vált a kép", már egy névtelen pipázó kaszást látunk, majd egy sötétpej kanca mellett táncoló kiscsikót. Ezzel a premier plánnal ér véget a filmleírással együtt a költemény.

A ciklus hátralevő versei ismét az elmúlást tematizálják, amint a költő temetés alkalmával néz szembe a véggel. „…én Budán készülök bátyámék közelébe, / ahová párom az idén előrement" – olvassuk a *Tükörképek*ben. (Széles Judit, Ágh István második felesége 2021. november 16-án hunyt el.) Az egyik legelkeseredettebb költemény a *Téli kitérő*. A költői én egy temetés alkalmával vetődik haza, szülőfalujába, ahol azt látja, az iszkázi szülői

háznál „idegenek hajladoztak százéves fenyőnk alatt". Az évszak ridegsége, a tél mint halál- és hiánytoposz tűnik fel: „úgysem voltam senkinek sem hír, eltitkolt esemény". A tárgyak hidegsége tovább fokozza azt az idegenségérzetet, amelyet el kell viselnie a lírai alanynak az emlékek felidézésével: „Öregen, ha visszatér valaki gyerekkorába, / megtudhatja, mivé fogyott ittlétének hitele…"; „a valaha kézre álló nyél ontja a hideget". Majd a reménytelen sóvárgás a régmúlt felé teljes csalódottságba torkollik: „ráhányom csalódásom a depressziós falakra, / eltaszítom magamtól, ami úgy is elveszett." A ciklust záró vers múlt-jelen-idő szintetizálása. Az *Együtt a jövőben* – a legifjabb generációkról ad hírt: „Unokáim úgy jönnek hozzánk, / mintha a múltat látogatnák…" Ágh István tudván tudja, hogy „vére anyaga" tovább él unokáiban, dédunokáiban. Az öröklődés szép metaforájával él az utolsó strófában: „Tovább sugárzom a szemükből…", de a családi asztalnál nemcsak a jövő ül, hanem a felmenők is, avagy ahogyan a költő fogalmaz: „halottaimmal körülöttem".

Ágh István kötetének legmegrázóbb ciklusa a záróciklus. *Az utolsó kérdés*be egybegyűjtött versek tele vannak gyötrelemmel, megpróbáltatással, a halálos beteg feleség kínszenvedésével, amellyel a költő is gyakran azonosul. Az *Evangélium*ban máris ez olvasható: „Jézusra leltél a kínszenvedésben, / ő lett utad végének égi társa…" Krisztus kereszthalálának csonka metaforája („bibliai péntek") jelzi a kedves halálát, továbbá egy anyagbeli metonímia: „keresztté változott a betegágyad…" A legméltóságteljesebb szakrális versbeszéd ott ér véget, ahol Ágh István leírja: „a corpus föltámadt a Piétából, / ahogy hanyatló kezedet foghattam, / úgy éreztem, megváltott a halálod, / s eltékozolt hitemet visszaadta". Jelen verset követő *Mint egy Madonna* kérdésként fogalmazza meg: milyen lehetett Jézus szülőanyja? A firenzei Raffaello Madonnakép él szinte mindannyiónkban, a költőben is ez idáig, mígnem hitvesében meg nem látja Mária alakját: „de megjelent az igazi madonna / nyomán egy égi asszony földi képe". A ciklusban két kisebb verscsokor is helyet kapott: a *Krizantémok – Széles Judit emlékére* és a *Koszorúszalagok – A gyász óráiban*.

A jellegzetes temetői virág, a krizantém hűen jelképezi a haldokló és halott kedvest. Több versben is feltűnik az ősz, amelyhez évezredek óta társítjuk az elmúlást, de itt most konkrétan is a november lesz az, amely magával viszi a halálba a költő társát, aki már nem élheti meg téli neve napját: „mire itt a decemberi Juditnap, / mindent tudunk, vagy már csak te tudod" (*Hihetetlen*). A kórház hol lágerként tűnik fel, ahonnan nincs visszaút, hol kedves őszi rózsakertként, ahol megpihenni jó, s „melynél csak a temető nyugtat jobban, / tele a végtelenség örömével / a napsugár bársony szirommá alvad…" A keresztény élménykör mellett a *Kórházkert*ben az antikvitásra találunk példát, természetszerűleg Philemon és Baucis említésével. A költő anyaként aggódik párja iránt (*Ilyen szeretet*), aki *Csonka imádság*ában csak ennyit képes kimondani: „Istenem, gyógyítsd meg Juditkát", amely ima a vers utolsó sorában még fájóbb fohásszá válik: „Istenem, add vissza Juditkát!"

A cikluscímadó vers címe – *Az utolsó kérdés* – arra vonatkozik, amelyet a nagybeteg feleség tett fel a férjének: „Hogyan halnak meg mások?" A költőnek csak az '56-os emlékképei törnek a felszínre: „haldoklót csak a sortűz alatt láttam". *Az utolsó kérdés* az ember legkiszolgáltatottabb énjét viszi színre, ahogyan „benne már az élő hullát látták…"; s ahogyan „egyre kurtább nappalokra ébredt", majd „egyszer csak fölülni is erőtlen, / lemérhetetlen teher lett a súlya…"

A *Koszorúszalagok* hét verse Ágh Istvánt a gyász óráiban érik tetten: a kedves testi sínylődését végignéző férj nem érti, hogy amikor bekövetkezik felesége halála, miért „nem tör ki zokogásának dübörgése…" (*Álom*). A halott kedveshez való beszéd még fenntartja a jelenvalóság illúzióját,

ami mintha a Másikat még az élethez kötné: „Lefoglaltam síromat melletted, / mintha mindent folytatnánk a földben…" A *Helyfoglalás*ban centrális szerephez jutó sárga föld képe visszaköszön majd a kötet utolsó darabjában, a *Zárszó*ban is („elvegyülvén a göröngyben / elveszítjük egymást örökre…"). A költő nem képes feldolgozni és elfogadni a lélekfojtogató valóságot. Jajongó kínjában minden mozdulatát, hangját képes felidézni, sőt: „egy lakásban megint ketten alszunk, / fáradt agyam keserves játéka…" (*Idéző*). A *Látogatás* a ciklus legmaradandóbb költői képeivel zárja magát szívünkbe: „A liliom lehunyta fényességét…"; „hervadtra fagyott virágravatal / apad fölötted…" Ágh István gyötrelmes panaszhangon szólal meg a költemény zárlatában: „csak én nem tudom gyászom kifejezni, / tehetetlenné sújt a veszteség, / ha nem lehet veled már beszélgetni, / elhordom a virágok tetemét."

Visszatekintve Ágh István *Rekviem*jére: egy igazi könnyszivárogtató olvasmány, amelyben az élet hétköznapiságában és ünnepiségében egyaránt megmutatkozik, és amelyben a gyászos öregség (özvegység) hol a természet lenyűgöző költői ábrázolástechnikájával, hol az élettelen (talált) tárgyak megvillantásával van jelen. A kötet zeneiségét az akusztikai hangzást kölcsönző alliterációk adják (főképp „f"-alliteráció): „felszínt fölfedeznem" (*A sík gyűrődései*); „(bárány)felhőkön függ fejem felett" (*Krumpliszedők*); „fészkel a fehér (hokedlin)" (*Növényeink*); „folyondár a falba (*Folyondár*); „földi fán" (*Rekviem*); „fali firkák"; „bohócai, báva bábuk" (*Megválunk arcunktól*); „fehér felhő" (*Háború füstje*); „absztrakt algoritmusok" (*Három csapás*); „fakó furnérszéken"; „valami vidéki", rezes ragyogás, villanó villamosság (*Búcsúkoncert*); „fagyott felhők" (*Tükörképek*); „földbe fektetett, függönytelen füstös…"; „fakó fűben" (*Téli kitérő*); „véres verejtéket" (*Evangélium*); „várásból vetkőzésbe váltasz" (*Keresztút*); „válik valóvá" (*Idéző*) Habár a kötet Zárszava jövőbeli töredékeket ígér, már Fűzfa Balázs felhívta figyelmünket, hogy „ne higgyünk neki". És így lett: a létezés alapkérdései további inspirációt adtak Ágh Istvánnak, aki az idén a *Már soha senki* (Nap Kiadó, 2025) című legújabb verseskötetével lepi meg olvasóközönségét az ünnepi könyvhét alkalmával.

Lajtos Nóra

LAJTOS NÓRA (1977) Debrecenben élő Bella István-díjas költő, író, irodalomtörténész, kritikus, szerkesztő, tanár. Legújabb kötete: *Hétszirmú a végtelen – Zenélő versek* (Cédrus Művészeti Alapítvány, 2025).

Múlt és a jelen egymásra kopírozva

Tóth Erzsébet: *Én lettem volna*

Nap Kiadó, 2024

„Az emlékezés jelen és múlt egyszerre. Könyörtelen bizonyíték, hogy semmi nem múlt el, én vagyok ez a múlt. És tapasztalat, hogy én csak jelen vagyok, minden múltam múlik bennem minden pillanatban" (120) – fogalmaz az emlékezés nehézségével és ellentmondásaival kapcsolatban Tóth Erzsébet önéletrajzi kötetében, melyben egyébként több helyen is reflektál a visszatekintés, a múlt megidézésének problémáira. A 2024-ben a Nap Kiadó gondozásában megjelent *Én lettem volna* lapjain nemcsak elméleti kérdésként vetődnek fel a fenti kérdések, de a szerző a gyakorlatban is szembenéz velük, hiszen nem másra vállalkozik, mint hogy megírja élete történetét, visszatekintsen a számára fontos helyszínekre, személyekre, eseményekre. Könyve mottójául Tandori Dezsőtől választ idézetet, ezzel is megerősítve, hogy törekvésének lényege, hogy visszatekintsen arra az útra, melyet a több mint hét évtized alatt bejárt: „Háttal megyek. Csak az kerül / elém, ami már mögöttem van." A kötet borítóján a költő kisgyerekként látható, egyértelműsítve, hogy egészen a kezdetekig visszakísérjük majd (sőt, még tovább, hiszen szüleiről, nagyszüleiről és az ő történetükről is beszámol), és végigjárjuk vele nemcsak saját élettörténetét, hanem a közelmúlt történelmét, (kultúr)-politikáját és a Kádár-kori irodalmi élet históriáját is. Tóth Erzsébet nem rejti véka alá azt sem, hogy emlékezése a jelen, a 2020-as évek perspektívájából íródik, így kerül fedésbe a múltbéli és a jelenkori én, és ütközik a két nézőpont egyfajta jótékony feszültséget keltve. „Nem lehet veszély nélkül egymásra kopírozni az akkori lényemet a maival" (68) – utal egy fontos mondatban arra, hogy az emlékezésben valami mindig elvész a valóságból, és valami mindig hozzáadódik, a kopírozás nem lehet identikus, a múltbéli alak nem ragadható meg másként, csak a jelen felőli interpretációval.

A könyv egyfajta autofiktív énregény, önfeltárás, vallomás, a múlt nyomainak rögzítése, a saját szubjektum megértésére tett kísérlet. Ez utóbbit támasztja alá az is, hogy Tóth Erzsébet az elbeszélését egy hosszan kibontott és részletezett tükörmetaforával indítja el: „Valójában az ember életében egyetlenegyszer sem láthatja magát. Lát valamit egy olyan tükörben, ami nem hasonlít az önmagáról alkotott képre. A kép egy meglepett arcot mutat, olyannak senki más nem látja őt. Ezért idegenek a fényképek mindig" – állítja, miközben megpróbál portrét rajzolni saját magáról, arról, hogy milyennek látja önmagát több évtizedes távlatból. Ezek után pedig elkezdődik az „eltűnt idő nyomában ballagás", a dokumentumok, emlékmozaikok összegyűjtése. *Szilánkok egy életrajzból*, fogalmaz az alcím, mely egyszerre több állítást is implikál. Egyrészt utal arra, hogy a könyvben nem egy teljes, átfogó, időrendben elmesélt narratívával találkozik majd az olvasó, hanem töredékek, foszlányok és mozaikdarabkák egymás mellé rendezésével, afféle emlékmontázzsal. Másrészt a szilánk kifejezés a szúrás, a vágás, a fájdalom képeit is asszociálja, talán nem véletlenül, hiszen ezek a szilánkos darabkák könnyen sérülést okozhatnak (persze csak átvitt értelemben), őszinteségükkel megsebezhetik magát az emlékező elbeszélőt vagy azokat, akik megjelennek a felidézett emlékekben. A költő önéletraj-

zára ugyanis nagyfokú nyíltság, kitárulkozás jellemző, legyen szó politikai, szerelmi vagy magánéleti kérdésekről. Tóth Erzsébet a maga pőreségében, rejtőzködés nélkül mutatja be a múltat, amikor az olvasó elé tárja levelezésének, naplóinak, személyes emlékeinek egy részét, és a jelen felől elemzi az ezekben megjelenő eseményeket, érzelmeket.

A montázsszerűen, naplókból, levelekből, versekből, interjúkból és a mindezeket összekötő visszaemlékező narrációból felépülő önéletrajz felrajzolja azt az ívet, azt az életutat, melyet a szerző bejárt. Kiderül többek között, hogy Tatabányán született egy boldogtalannak mondható házasságból, apai és anyai ágon egyaránt szegényparaszti családból származik, gyermekkora első éveit Nyíregyházán töltötte, és mindössze kilencéves volt, amikor szüleivel és lánytestvérével együtt Budapestre költözött. A Teleki Blanka Gimnázium befejezése után közgazdaságtudományt tanult, majd közgazdászként helyezkedett el, de hamar az irodalom felé terelte a sorsa. 1974-ben kezdett publikálni, majd 1979-ben megjelent első kötete *Egy végtelen vers közepe* címmel. Dolgozott a Magyar Diafilmgyártó Vállalatnál, vezető tagja volt a Fiatal Írók József Attila Körének (FIJAK), két éven át szerkesztette az *Élet és Irodalom* versrovatát, de ha úgy alakult, édesanyja Nádastó nevű éttermében vállalt munkát. Mindezek persze csak a fő állomások, a kötet érdekessége nem ezen adatokban rejlik, hanem azokban az emberi kapcsolatokban, találkozásokban, inspirációkban, melyekben része volt. Egy hosszú, 43 éven át tartó barátság Csoóri Sándorral (az ő hatására lett költő), beteljesült és plátói szerelmek, hosszabb-rövidebb ideig tartó kapcsolatok, az irodalmi élet berkeiben jól ismert klikkek, szekértáborok, szakmai féltékenység, a női szerep megélése egy alapvetően férfiak uralta világban. Mindezek hátterében a hetvenesnyolcvanas-kilencvenes évek politikai történései, melyek természetesen szorosan összefonódtak a mindenkori kultúrával, irodalommal. A nagy költőelődökre és kortársakra való reflexiók (Nagy Lászlótól a fontos példaképnek tekintett Tandorin, Nagy Gáspáron, Tolnai Ottón át Esterházy Péterig) és persze a család: Tóth Erzsébet édesapjához fűződő ambivalens viszonya éppúgy megjelenik, ahogyan az alkohollal való időszakos küzdelmei vagy – a kötet egyik legmegrendítőbb vonulata – a beteg édesanya hosszan tartó ápolása, az anya és lánya között szinte tapintható, erős szeretet. Mindezen mozaikdarabkák az idősíkok váltakozásával jelennek meg, a múlt és a visszaemlékezés jelene közötti nagy ugrásokkal, előre- és visszautalásokkal, de úgy, hogy a szöveg szerkezete mindvégig áttekinthető és világos marad.

A könyv lapjain kirajzolódó világ Tóth Erzsébet mikro- és makrokörnyezetét is bemutatja, de a középpontjában mindvégig maga az elbeszélő áll, ha másért nem, hát azért, mert az ő perspektívájából látunk mindent, az ő kizárólagos értelmezésében tárulnak fel helyzetek, bomlanak ki szituációk. Ami pedig kirajzolódik, az egy nagyon árnyalt és személyes portré egy olyan emberről, aki sokszor nagyon szerethető, de van, amikor kevésbé. Egy kifejezetten öntörvényű, autonóm ember kel életre a könyvben a maga önámításaival, kicsinyességével, évtizedeken át hurcolt szorongásaival, nagylelkű szeretetével, humorával, őszinteségével együtt. A sokféle arc közül a legmegrendítőbb talán a beteg, demens édesanyját ápoló nő, mert érezhető, mennyire fontos számára ez a kapcsolat, melyre, minden nehézsége ellenére, a legfontosabb kötelékként tekint. A könyv első részének zárlata egyfajta búcsúztató is, az ápolás éveinek, az édesanya halálának és a rá következő időszaknak a megidézésével: „Fürdettem, mosdattam, mert elfelejtett magától mosakodni. Kivettem és megmostam a fogát, vágtam a kezén és a lábán a körmöket, nagyon szép kezе volt, persze tele májfoltokkal […] Akkor a feladatra koncentráltam, de ma már tudom: láttam, hogy múlik el belőle a világ, hogy múlik el ő a világból” (117).

Mint az önéletrajzok jó része, az *Én lettem volna* is számadó, számvető kötet, melybe – nem lehet nem észrevenni – valamennyi keserűség is vegyül. Bár a József Attila-díjas Tóth Erzsébet jelenleg is folyamatosan publikál, a Magyar Művészeti Akadémia rendes tagja, sőt, 2020-ban *Királylányok a pusztában* címmel portréfilm is készült róla (Mispál Attila rendezésében), mégis a következőképpen reflektál saját magára: „Rám pedig ma sem emlékeznek sokan, pedig még élek" (55). Talán a mellőzöttség érzete okozhatja azt is, hogy számadó kötetének egyik fontos tanulságaként a következőt vonja le: „Most, hogy szinte már csak a halottaimhoz kötődöm, és semmi más dolgom nincs, csak várni a halált, pedig talán még húsz évet is élhetek, pontosan tudom, hogy elpazaroltam az életemet. Volt tehetségem, az biztos. De a tehetség másik, fontosabbik fele: gazdálkodni a tehetséggel. […] A halált próbálom távol tartani magamtól ezekkel a visszaemlékezésekkel, mintegy tanulságul az utókornak, ha lesz ilyen, szépen bemutatom, hogyan lehet eltékozolni a tehetséget" (76). „Elpazaroltam mindenem, amiről számot kéne adnom" – juthat mindezek kapcsán eszébe az olvasónak József Attila híres verssora, de itt talán mégsem erről van szó. A könyvből ugyanis hullámhegyekkel és -völgyekkel teli termékeny pálya rajzolódik ki, egy költői sikerekben és emberi kapcsolatokban egyaránt bővelkedő, gazdag élet.

Kolozsi Orsolya

Závorszky-Simon Márton: Szobrász (zománcfestés, vászon, 150×150 cm, 2015)

KOLOZSI ORSOLYA (1980) tanár, kritikus, az MMA Művészeti Ösztöndíjprogram ösztöndíjasa. Legutóbbi kötete: *Olvasónézet* (válogatott kritikák, 2021).

Az illúziótlan önvizsgálat igénye

Lajtos Nóra: *Fehér szektor*

Orpheusz Kiadó, 2022

„Nem vagyok őrült! – mind ebben a hiszemben tengenek a pszichiátria folyosóin." Erős felütéssel indít Lajtos Nóra dokumentatív hitelességű novellásköteténeк címadó darabja – *Fehér szektor* –, mely a pszichiátria zárt, érzékeny kérdésekkel és megannyi titokkal körülvett univerzumába enged betekintést. A szerző egyetlen kompozícióba rendez különféle történeteket, miközben az ápoltak, különösképp a „Z"-nek nevezett főhős habitusát, személyiségrétegeit, mikrovilágát, motivációit igyekszik felfejteni az önvizsgálat bámulatos és illúziótlan igényével. E prózagyűjteményben a mentális betegségek irodalmi színrevitele zajlik, miközben a szerző tudatos elemzéssé mélyíti pszichiátriai megfigyeléseit. Kapcsolatai mentén is szól a mentális betegségtől szenvedő emberről: gyakorta fordul az ellátást végző személyzet felé, máskor baráti, rokoni, sorstársi viszonyokat elemez, miközben a súlyos depressziótól szenvedő „Z" személyiségében kútmélységig próbál leásni. Sorsokat ábrázolva, alkatokat, habitusokat bemutatva jut el a szerző oda, hogy a karakterek önnön korlátait is látja, láttatja, sőt megfigyeli és tudatosan elemzi. Miközben a lelki betegségek kórisméje kibontakozik előttünk, felépül az elbeszélés tere: az elmegyógyintézet, annak működési sajátossága, protokollja, olykor anomáliái. A *Fehér szektor* szövegképző tere a pszichiátria, időszerkezete olykor lineáris, máskor retrospektív, tele leíró realizmussal és belső monológgal. A novellák térszerkezete egyértelmű és éles határvonallal jelöli a kint és a bent univerzumát. Hatalmas, áthidalhatatlannak tűnő szakadék tátong a külvilág és a pszichiátria jogfosztott ápoltjainak benti világa között, amely az osztályon kezelt „Z" belső monológjából – aki a reggeli vizitre várva, a kakaóivás szertartásszerű mozzanataiba kapaszkodik – már a novella nyitányában érzékletesen bontakozik ki. „Van ebben a habos löttyben valami, ami néhány percre képes az embert átemelni a kinti világba, a szabad, »normális« létbe" (*Fehér szektor*). Több szöveghelyen találunk utalást e két világ elkülönítésére, amely nem pusztán a fizikai térre vonatkozik, de szimbolizálja az individuumot is a külvilág felé mutatott viselkedési mintáival, valamint a belül lezajló eseménysorokkal. „…a két világ kontúrjai kettéváltak, főképp, amikor az apró rácsos, gombfogós ajtót is beillesztették a helyére. Nomen est omen: a zárt osztály végre önmagára talált" – írja a *Kálvária körút 15*.-ben. A történéseket narrátor, valamint „Z" belső monológja által ismerhetjük meg, utóbbi belső beszéde meglehetősen változatos: olykor szakadatlanul kommentál, máskor csak töredékekkel reflektál a történésekre, megint máskor szavak helyett absztrakt képeket kivetítve „mesél". Lajtos Nóra gyakorta épít verstöredékeket ebbe a különlegesen egyedi novellaszövetbe, ami sajátos intonációt ad az elbeszélésnek, ugyanakkor a prózai szöveg poétikai lehetőségekkel történő kibővítése kockázatos vállalkozás. A lírai elemek látszólag gazdagabbá teszik ugyan a szöveget, de időnként annyira áthangolják az epikus jelleget, hogy a történetmesélés áradását akadályozzák.

Lajtos polifon prózatechnikája konstans kitekintés és reflexió irodalmi és zeneművészeti alkotásokra. A címadó próza belső monológjaiban más mellett József

Attila *Ars poetica*jának (*hörpintek való világot, habzó éggel a tetején*, *A nyugalom, a remegés egymást öleli*), Pilinszky *Kopogtatás*ának (*ilyen lehet egy kerub verdesése*) egy-egy sorára ismerhetünk, Mészöly Miklós *Cserepek, félálomban* aforizmája is feltűnik (*Üvegfal mögött a szeretet. S: tele légypiszokkal az üveg*), de Ancsel Éva metaforikus képeket sűrítő ontológiai meglátásai (*a lélek akkor öregszik, ha már csak a földön járnak a vágyai, szárnytalanul*) is harmonikusan simulnak a szövegkorpuszba. Beszédesek az összefüggések: itt kell ugyanis megemlíteni, hogy ez utóbbi citátum abból a kötetből való – Ancsel Éva *Negyven bekezdése* –, amelynek kéziratát a költő-filozófus (úgyszintén) egy kórházi ápolás során állította össze.

Az egyéni drámákat, a pszichés zavarokat a tudat olykor lágy rezdüléseiből, máskor félelmetesen áradó hömpölygéséből ismerheti meg az olvasó ebben a bevallottan önreflexív narratívában. Figyelemre érdemes, ahogyan a főhős a *Kálvária körút 15*.-ben rezignáltan, ugyanakkor az önvizsgálat igényével ír önmagáról: „Többször voltak erős dühkitörései, ezeket injekciókkal sikerült lecsillapítani… Egyik alkalommal orvosai felvetették a sokkolás lehetőségét. Az ETC-ként elhíresült kezelést kivételes esetekben vetik csak be: ha már a gyógyszeres terápia kudarcot vall egy betegnél, illetve általában bipoláris depresszió alkalmával." „Z" állapotát nyomon követve nem pusztán pszichés terheinek súlyáról kaphatunk részletgazdagon megfestett képet, de egyszersmind arról is, hogy a huszonegyedik század első negyedében az intézményesült elmegyógyászat milyen gyógymódokat alkalmaz egy súlyos depresszióban szenvedő betegen. „Kész a leltár. 2500 mg D. Ch., 200 mg Q., 60 mg M., 1,5 mg L. Most ezek biztosítják Z. számára a stabilitást. Amolyan mankók ezek, amelyekre állítólag szüksége van. De csak az egyik mankó; a másik a pszichoterápia." A szöveget felfejtve egyre ismerősebben mozog az olvasó a *Fehér szektor* falai között, s idővel egy sajátos pozícióból, a résztvevő megfigyelő helyzetéből tekint a zárt osztály közösségére, eseményeire. Az érzékeny narrátor bemutatja a gyógyszeres kezelésekkel és a pszichoterápiával párhuzamosan, a Korlátozott Környezeti Inger Terápiát (REST), valamint az elektrokonvulzív kezelést (köznyelven elektrosokkot) is, utóbbit megrázó részletességgel. Különféle töredékek – konkrét esetleírások, víziók, álmok, emlékezetformák, vendégszövegek – hozzák létre a szövegtestet, melyből meglehetősen szenzitív kérdések bomlanak ki, miáltal a narráció kitér az ápoltak társadalomtól elzárt, ideiglenes jogfosztott állapotára is. Mindenre a kétségbeejtően kiszolgáltatott és méltatlan helyzetre szívfacsaró példát szolgáltat „Z" esete. „Az említett 6-os számú csehovi – izoláló – kórterem pedig akár egy sziklasír, olyan masszív, és reménytelen sóhajokkal teli. Csak ezen a kórteremajtón van gombfogantyú, amit csak kívülről lehet kinyitni. A kijutás lehetetlenségének tapasztalata iszonyú szorongást keltő: lehet dübörögni, sírórohamot kapni. A vakablakok is süketen fogadják a bent tartottak kiabálásait. Aztán Z. egy pogácsás papírtányérra írta rá, hogy engedjék ki, nem tarthatják bent, hiszen nem csinált semmi olyat, és különben is, mennyire méltatlan ez a hely hozzá, de a többiekhez is" (*Kálvária körút 15*.). Sűrű és nyomasztó leírása zajlik a lelkiállapotnak, a belső történéseknek, a külső eseményeknek, s regisztrálhatunk egy szembetűnő párhuzamot is: Ivan Dmitrics és Andrej Jefimics *A 6-os számú kórterem* zárlatában hasonlóan reagál a bezártságra, a jogfosztott állapotra. „Milyen jogon állja el az ajtót? Hogyan merészelnek itt tartani bennünket? A törvény világosan előírja, hogy senkit sem szabad megfosztani szabadságától ítélet nélkül. Ez erőszak! Önkény!"[1] – ordította Ivan Dmitrics Nyikitának, az őrnek. A *Fehér szektor* úgyszintén tematizálja az ideiglenes jogfosztottságot,

1 Anton Csehov: A 6-os számú kórterem. In *A kutyás hölgy. Elbeszélések*. Fordította: Szőllősy Klára. Budapest, 1971, Európa Könyvkiadó, 196.

ami annak tudatában különösen figyelemre érdemes, hogy hazánkban a pszichiátereknek napjainkban is jogukban áll – szubjektív megítélésük szerint – a társadalmi normáknak nem megfelelő gondolkodású és viselkedésű egyént elmebetegnek nyilvánítani és a társadalomtól elzáratni. Lajtos Nóra dokumentatív hitelességű prózája arra irányítja rá a figyelmet, hogy ez a „lehetőség" egyrészt végtelenül kiszolgáltatott helyzetbe hozhatja a segítségre szorulókat (a jogfosztott állapot további traumákhoz vezethet), másrészt igen nagy szakmai és morális felelősséget ró a szakemberekre. Eltöprengésre érdemes a főhős metaforikus megállapítása, mely egyrészt megannyi kérdést felvet, másrészt jól jellemzi a kötetegész hangulatát; ezt az árnyalt ontológiai-poétikai bölcselkedést: „a fehér szektor falai között a psziché lepkeszárnyai minduntalan összecsukódnak" (*Fehér szektor*).

Az első fejezet novellái között helyet kapó, szakrális utalásokkal, vallási motívumokkal átszőtt *Kálvária körút 15.* nyitányaként kőművesek érkeznek a pszichiátriára, hogy „nekilássanak az akut osztály eddig folyosóra nyíló részlegének teljes elszigeteléséhez, a Fal felhúzásához". Szimbolikus a fal emelésének ábrázolása: a (választó)fal felépülésének mozzanatai arra késztetik a befogadót, hogy az elszigetelődés jelentéstartományát újra és újra körüljárja. A kötet legsikerültebb darabja igen jól átgondolt és bravúrosan felépített narratíva: a szerző tizenöt (14+1) egységre bontja a pszichiátrián zajló eseménysorozatot, s ezzel érzékletes analógiát állít a főhős, „Z" szenvedéstörténete és Krisztus kereszthalála között. (Ugyanezt az elvet követi a Via Dolorosa, melyben Emma Weiss karakterén át úgy mutatja be a szerző az ítélőhelytől a kivégzőhelyig vezető Fájdalmak útját, hogy a szöveg felbontását ténylegesen stációkként jelöli.) Katartikus ez az analógia, lázas hevületű, feszültséggel teli atmoszférát teremt, ahogyan a keresztre feszítés és a kínszenvedés stációi szimbolizálják az elmegyógyintézetben ápolt „Z" „keresztútját". „Krisztusra gondolt, amint az vállára veszi keresztjét: éppúgy, ahogyan a teremben vele együtt mindannyian a saját keresztjeit hordozzák betegtársai is." Lázas hevületű, megrázó leírása következik az elektrosokk – hivatalos néven elektrokonvulzív terápia (ETC) – kezelésnek, mely során elektromos impulzussal epilepsziás rohamot váltanak ki a betegnél, hogy az agy biokémiáját megváltoztatva megszüntessenek olyan kóros állapotokat, melyeknél egyéb gyógymódok hatástalanok voltak. Fontos hangsúlyozni, hogy Lajtos Nóra prózája, túl a mű esztétikai minőségén, kortörténeti dokumentumként is releváns információkat sűrít magába. A *Fehér szektor* tizenkilenc novellája megszövegezi a leki betegségek jellemző tüneteit, az osztályon kezelt emberek pszichés állapotát, miközben bevilágít a mentális egészségügy ellátórendszerének sajátosságaiba. S bár a főhős jó kapcsolatot tart fenn ápolóival, a szerző több szöveghelyen utal – igaz javarészt indirekt – arra a hatalmi egyenlőtlenségre, amely az ápoltak és az ellátó személyzet között fennáll, illetve a mentális problémákból való felgyógyulás sikertelenségét is gyakorta tematizálja: „Zs. már hatodik éve, hogy vissza-visszakerül a pszichiátriára, elmondása szerint 46. alkalommal van bent. Ezt a pszichiátriában forgóajtó-jelenségnek hívják, amikor is a beteg ki-bejárkál a kórházban, ugyanis csak tünetmentessé válik, de valójában nem gyógyul meg" (*Fehér szektor*). A novellák érzékletesen és rezignáltan ábrázolják a megalázó bánásmód, a kényszerkezelések – vagy akár a személyzet agresszív fellépése – miatt elszenvedett traumákat is. „…jött a két betegápoló, akik a hónaljánál fogva úgy megemelték, hogy a lába sem érte a földet, és rádobták az ágyra. Két nap múlva kék foltok jelentek meg a hónalja környékén, de erről senkinek sem lehetett tudnia" (*A 6-os számú*).

Az analitikus pszichológiát megalapító Jung fontos megállapítást tesz, amikor azt mondja, hogy „A hétköznapi ész, az egész-

séges emberi értelem, a tudomány mint koncentrált common sense bizonyosan sokat fejlődött, de sohasem haladta meg a legbanálisabb valóság és az átlagos normálhumanitás határcövekeit. Alapjában véve ugyanis egyik sem adott választ a lelki szenvedésnek és e szenvedés legmélyebb jelentőségének a kérdésére. A pszichoneurózis végső soron az olyan lélek szenvedése, amely nem találta meg értelmét."[2] Lajtos Nóra novelláiban a létértelem-kutatás konstans módon van jelen, mégpedig az emberi egzisztencia és a világ viszonyának leginkább heideggeri látószögből történő értelmezése fedezhető fel a szövegtestben. A létértelmezés azon aspektusából vizsgálódik a szerző, mely sosem független az ember önértelmezésétől. A *Fehér szektorban* az író sorsának prózába kódolása zajlik: félelmeinek, szorongásának, depressziójának leírása, személyiségének végtelenül alapos és dermesztően őszinte (ön)vizsgálata. Teherviselésének ez az aprólékos színrevitele, a betegséggel történő bátor – de javarészt tehetetlen – szembenézés, szinte szétfeszíti az első fejezet történeteit, s ez a fullasztó érzés nem is igen kerül feloldásra. Újfent Jung neuróziselméletei felé kell fordulnunk, a szövegkorpusz pszichológiai vonatkozásának megértéséhez. „Szüksége van a pszichének létezése értelmére, mégpedig éppen úgy nem akármilyen értelemre, hanem azoknak a képeknek és eszméknek az értelmére, melyek természetszerűen megfelelnek neki, vagyis a tudattalan által felidézett képeknek és eszméknek az értelmére."[3] A jungi értelmezés egyrészt sajátos fénytörésbe helyezi „Z" neurózisát, félelmeit, másrészt plasztikusan ábrázolja, hogy az élet értelmére, a „hasznosságra" történő rákérdezés milyen szubjektív módon megy végbe az egyénben saját belső „mérce" alapján.

Újból és újból felfigyelhetünk arra, hogy Lajtos karakterei mennyi párhuzamot mutatnak *A 6-os számú kórterem* csehovi „lakóival". Ivan Dmitrics Gromov egykori gimnáziumi tanár és bírósági végrehajtó vagy az úgyszintén az elmegyógyintézetben kezelt Ragin doktor százharminc éve hasonló problémákkal küzdött, mint Lajtos karakterei: „Z", Emma Weiss vagy akár Esti Kornélia.

Árnyalt pszichológiai elemzést ad a szerző, tökéletesen formálja meg karaktereit, a mentális betegségeket, a neurózist is részletezőn tematizálja, miközben alapvetően az ember kiszolgáltatottsága artikulálódik művében.

Míg a kötet első fejezetét a dokumentatív közlés és a tudatáradás ambivalenciája jellemzi, melyet gyakorta naplóbejegyzés egészít ki, az ezután következők – *Szívbillentyűk, Esti Kornélia, Vágányzár* – ettől stilisztikailag, prózatechnikailag és narráció tekintetében is némiképp különböznek. Lajtos Nóra atmoszféráteremtő képessége és érzékenysége mutatkozik meg ebben a kötetben: a dokumentatív hitelesség ötvöződik a művészi ábrázolással, az intellektuális beállítottsággal, miközben a szerző illúziótlan önvizsgálatának lehetünk tanúi. A *Szívbillentyűk* fejezet három elbeszélése térben és időben is eltávolodik a pszichiátriai osztálytól: az első fejezet drámai hangvételét itt feloldja a szerző a nosztalgikus gyermekkori emlékek megidézésével. Feltűnik a nagyszülők alakja és az egykori padtárs, a kisiskolás Janó képe is. Bár ezekben a szövegkorpuszokban is lappang valami elfojtott feszültség, aligha érthető az a szerzői-szerkesztői elgondolás, amely az első fejezet lázas hevületű, katartikus történetei után sorolta az adott darabokat. *A lét HAT ÁRnyalata, A létezés poétikája,* valamint a *Szívbillentyűk* stilisztikailag kiforrott és prózatechnikailag jól megvalósított narratívák, azonban a kötet kompozícióját a legkevésbé sem erősítik. Ezzel együtt a *Szívbillentyűk* szimbolikája, a zeneművek szakrális időtlenségének gondolata szépen bomlik ki a szö-

2 C. G. Jung: *Gondolatok az értelemről és a tébolyról*. Fordította: S. Nyírő József. Budapest, 1998, Kossuth Kiadó, 11.

3 Uo. 9.

vegből, miközben a fő karakter gyermekkorának félelmei is artikulálódnak.

A harmadik fejezet – *Esti Kornélia* –, mely öt narratívában mesél a címszereplőről, már jóval szorosabban és harmonikusabban kapcsolódik a rendkívül erős első egységhez. Már a fejezetcím is erős és direkt utalást hordoz: inspirálja az olvasót, hogy átjárást találjon Kosztolányi novellaciklusa és az Esti Kornélia között. Miképp Esti Kornél az író alakmása, úgy Esti Kornélia Lajtos Nóra fiktív alteregója, énjének integráns része, absztrakt képeivel igen szemléletesen példázza mindezt a fejezetnyitó novella. „Amint körbenézett a félhomályban, egy mazsolás óriáskuglófot látott maga mellett az ágyban, a közepében kuporgó önmagával" *(Esti Kornélia és a mazsolás kuglóf)*. Megközelítésbeli hasonlóságot mutat a fejezet további darabja – *Esti Kornélia és a mazsolás kuglóf, Esti Kornélia és a prímszámok, Esti Kornélia és egy szem gesztenye, Esti Kornélia és Caravaggio, Esti Kornélia és a Jel* – Babits *Gólyakalifá*jával s még inkább William Wharton *Madárká*jával. Különös feszültséget teremt a valódi személyiségnek az álombeli alteregóval való azonosulása – vagy épp az azonosulástól való félelme –, a ködös emlékek, az irracionális félelmek, a tudathasadásos képek megjelenése. A tudatalattiból álmok útján felszínre törő (ijesztő) ösztönök freudi tana végigfut ugyan a kötetegészen, de ezeken a szöveghelyeken különösen erősen kiérződik. Vendégszöveggel gazdagon átszőtt prózatechnikai eljárást alkalmaz a szerző; a megannyi irodalmi utalás között találunk vers- és prózarészleteket, drámai monológokat, mondókákat, de egyéb művészettörténeti citátumot is.

A záró ciklus – *Vágányzár* – egyik legsikerültebb darabja az *Antipygmalion*, melynek komplexitást sugalló címét paradoxon feszíti szét. Lajtos Nóra áthallásos címválasztása kiválóan utal a sokrétegű narratívára, mely George Bernard Shaw színművét és Ovidius elbeszélő költeményét integrálva jeleníti meg a görög mitológiai karaktert – a szobrász Pügmaliónt –, miközben latens módon a szociálpszichológia hasonló elnevezésű teóriájára is reflektál. A Pygmalion-hatás a visszajelzések fontosságára hívja fel a figyelmet, azt igazolja, hogy elvárásaink befolyással vannak saját önképünk kialakítására, s egyben a környezetünkben élők önképére is hatást gyakorolnak. Pygmalion és Galatea története pszichológia aspektusból a (szépségre történő) rákoncentrálás erejében rejlik; eszerint elvárásaink közvetlen hatással lehetnek céljainkra, teljesítményeinkre. Pygmalion ezúttal egy 10. kerületi agglegény, aki minduntalan a tökéletes formát keresi. Kötődési zavarral küzd, így alkalmi kapcsolatait modelljeiből válogatja: „Gábor úgy tapogatta le Lénát, mint aki szobrot akar gyúrni éjnek évadján. Felállította maga elé a meztelen lányt, és a nyelvével a nyakszirtjén játszadozott Lénának, aki hangos kacajaival jelezte vissza, hogy érzékeny pontot talált el nála Gábor. Majd egyszer csak, mintha filmszakadás történt volna: abbamaradt a kacagás, és Léna megmerevedve állt a szobrász előtt, abban a pózban, ahogyan utoljára még kacagásra állt a szája." Az illúziótlanság, a kiábrándultság, az elköteleződés hiánya elemi erővel artikulálódik ebben a tömör novellában, Gábor ugyanis a tökéletes formát nem egy hús-vér emberben, hanem egy padlóra kifolyt kávé sziluettjében találta meg. Az elköteleződés mély belső folyamatát és a felelősségvállalást megélni képtelen Gábor Antipygmalion mivoltát jól ábrázolja a szerző: a szobrász ez esetben nem az élettelen anyagot kelti életre, mint inkább az élőt konzerválja, mígnem maga is „élettelenné" válik. Beszédes az *Antipygmalion* zárlata, melyben a szerző George Bernard Shaw darabjából Lisa monológját idézi: „Galatea sohasem szereti Pygmaliont mindenestül: a mester elviselhetetlenül isteni."

Végtelenül összetett ez a prózaképző tér, melyben Lajtos Nóra kegyetlen őszinteséggel, fájdalmas pontossággal, empirikus tudással allegorizál emberi sorsokat, s jeleníti meg a tébolyt. Lajtos húsz novellája

szépirodalmi szövegbe ágyazza a különféle lelki terhektől, mentális betegségektől szenvedő ember szinte viselhetetlen súlyait, miközben a ma alkalmazott gyógymódok térképét is felrajzolja. A szerző „Z", Emma Weiss, Esti Kornélia terhét, sorsát, küzdelmét ábrázolva, egyedülálló szépirodalmi eszközökkel világít be a lélek réseibe, sérüléseibe. A *Fehér szektor* dokumentatív értéke azért különösen figyelemre érdemes, mert a narratívák megannyi primer forrást, empirikus tudást integrálnak: a szerző különféle prózatechnikai eljárások segítségével ábrázolja az elmegyógyintézet zárt világát ápoltakkal és ápolókkal, kórleírásokkal, intézményi sajátosságokat. Sajátos intonációt kapnak az elbeszélések azáltal, hogy Lajtos Nóra tág teret nyit a költészet formái felé is, miközben csehovi légkört idézve, drámai erővel mutatja be a mentális zavarral küzdő, kifinomult és kiváló intellektusú karakter szenvedéstörténetének stációit. Lajtos önnön felkavaró élményanyagát, empirikus tudását menti át a *Fehér szektor* elbeszéléseibe. Egy súlyos mentális betegség rajzolódik meg a szépirodalmi szövegben, amely a főhős jelenét teljességgel megbénítja, s mivel a feszültséget a zárványban sem oldja fel a szerző, az elbeszélés mindvégig magában hordozza annak lehetőségét, hogy ez a bénultság tragikussá válhat.

Filip-Kégl Ildikó

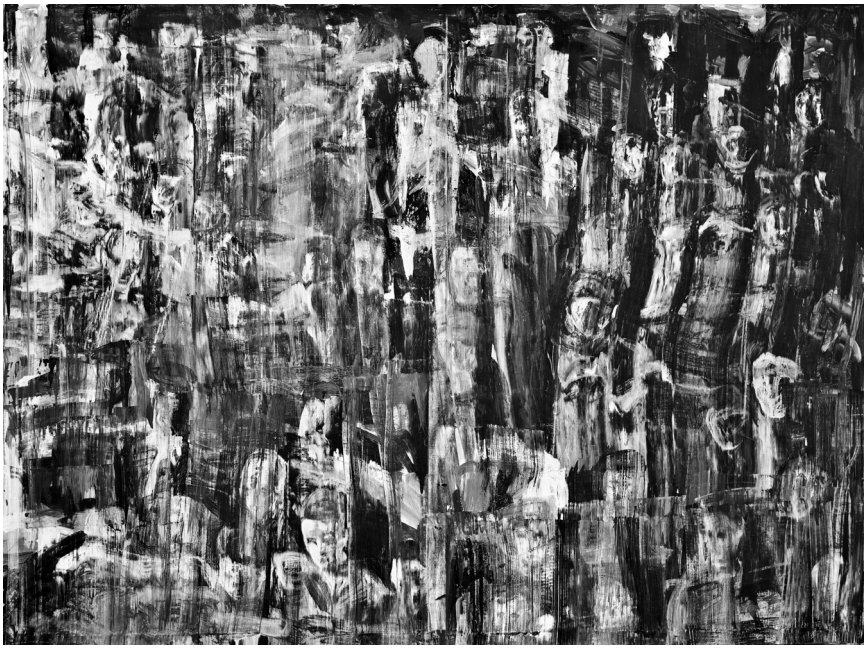

Závorszky-Simon Márton: Tömeg (zománcfestékek, vászon, 150×200 cm, 2016)

FILIP-KÉGL ILDIKÓ (1976) író, újságíró, esszéista, irodalomszervező. Legújabb kötete: Kégl Ildikó–Filip Tamás: *Kétszemélyes ország / Land For Two* (Parnasszus Kiadó, 2025).

Jánosi Zoltán

A jokulátor fényképe[1]

Vázlat Gy. Szabó András művészeti munkásságáról

Ültünk együtt egyszer Gy. Szabó Andrással egy pesti kiskocsmában, valamelyik körút közelében. A villamos csörömpölt, a busz sikoltva fékezett, a mentő szirénázott odakint, mi pedig versekről beszélgetve, egymás megszólalásaiból tépkedtük ki egymás után a Sinka István-mondatokat, verssorokat. A nincstelen birkapásztor egykori fájdalmát és a puszta virágaiként kinőtt szóképeit ültetve oda a helyiség vibráló levegőjébe a harmadik évezred visongó, zajos, sorsokkal, fájdalmakkal s lehet, hogy még itt-ott örömökkel is teli magyar fővárosában. Máskor Balassi Esztergom alatti „fene ötte sebét" figyeltük, Erdélyi József libapásztor anyját, József Attila mosónő *Mamá*ját vagy *Eszmélet*ét élesztgettük, Csokonaival pedig szinte egyszerre írtuk a Városliget közelében a reklámokkal villogó késő esti égre *Az ember, a poézis első tárgya* verssorait: „Ki vagy, miért vagy, hol lakol? / És kinek szavára mozgasz? S végre mivé leszel?" Gy. Szabó András lelke nem ismeretlen tehát számomra, és szívesen folytatnám is a közös sorselemző és versidézgető emlékek sorolását, de ez a nap itt most másra kötelez. Elsőként annak a nyílt kimondására, hogy e rövidebb panegyricusra készülve is, a lelke és szíve ismeretében is, és annak ellenére, hogy számos előadását hallgathattam az elsőtől az utolsó szaváig végig, a most újra kézbe fogott életrajzát s könyveit lapozva, mégis és ismételten meglepett az a széles körű és minden megnyilvánulási terepén jelentős eredményeket felmutató nyitottság és értékhalmaz, amelyet művészeti tetteinek világában Gy. Szabó András létrehozott.

Akit egyébként 1953-as születési helye, a legendákkal, történelmi hagyományokkal teli Palócföld fővárosa: az egyik legnagyobb magyar költő nevét viselő Balassagyarmat szinte már a pólyában eljegyezett a magyar irodalommal, s ezt a kötődést, ösztönzést a középiskolai évei után az Eötvös Kollégium szelleme és az ELTE magyar–népművelés szakán végzett tanulmányai már csak elmé-

JÁNOSI ZOLTÁN (1954) irodalomtörténész, egyetemi tanár.

1 Elhangzott 2025. május 3-án, Bérbaltaváron, a Nagy Gáspár Emlékházban, a Gy. Szabó András Nagy Gáspár-díjjal történő elismerése alkalmából rendezett ünnepen.

lyítették, és egymással csaknem párhuzamosan a versmondói, a tanulmányírói és a novellaírói fellépésekig fokoztak. Mindvégig előtérben tartva azt a világra ébredésétől kezdve a szemébe csillogó örökséget, amely a magyar irodalom kevésbé számon tartott értékeihez és a régiség feledésbe merült íróegyéniségeihez irányította.

Kezdjük hát pályájának gyors reflektorozását az előadóművészeti szerepléseivel! Első önálló előadói estjét – még 1976-ban – s a maga küldetését hosszú távra megszabó és közzé tevő címmel – *Magunkat másoknak* címmel tartotta. Ez a máig megmaradt, tevékenységeit generálisan formáló vezérelve az évtizedek folyamán egyre erősödött, mind szélesebbé tágult, s mind intenzívebben nyílott ki irodalmunk rejtettebb kincseire. Például az „*Én nem mehetek el innen*" Veres Péter-i gondolatát sokrétűen hordozó, a két világháború közötti népi irodalomból válogatott műsorában, azután a határon túli magyarságra is, amelynek teljesebb tematikáját egyebek közt az *Erdőntúli táj* című 1986-os előadásának szöveganyaga hirdeti. A régi magyar irodalom: Balassi és kora, a népi irodalom: Illyés Gyula, Németh László, Tamási Áron és a többiek művei és a határon túli magyar világ irodalmi értékeinek közvetítése mind súlyosabb gondolatokat és üzeneteket közvetítő, fókuszképző elemeivé váltak megszólalásainak.

Mind bizonyosabbá és egyértelműbbé vált tehát az a kötődéslánc és az az irodalomtörténeti szféra, amely a versmondó képzeletét és hangját megnyitotta, majd meghatározta. A kereken száz éve született Nagy László – Nagy Gáspárnak nemcsak vezetéknévben testvére, de egyik legfontosabb szellemi elődje s rokona – azt írta a *Víg esztendőkre szomjas* című versében a maga motiváló erőterére és művészeti törekvéseire egyszerre mutatva rá, hogy „igricek, rongyingűek, poéták: csoda-nyelvek / ivadékuknak jajos versekkel fölnevelnek". Gy. Szabó András ugyanezeket a motiváló, támogató és fölemelő erőket egész életművével nevezte meg. Az irodalomtörténész, a versmondó előadóművész, a prózaíró, a közművelődési szakember és a rádiós szerkesztő Nagy Lászlóhoz hasonlóan nemhogy nem szégyellte avagy takargatni próbálta volna, a múlt idők, a letűnt világok zsákutcáiba, az atavisztikus és anakronisztikus kellékek közé hajítva a maga igric, énekmondó és bárd vonásokat viselő elődeit, hanem – elsősorban előadóművészetében, de irodalomkutató és -népszerűsítő munkáinak számos témájában is – következetesen visszahívta emléküket és tetteiket a feledésből, egyenesen életre keltette őket. Az időn átívelő, a múlhatatlan, az időszerű vonásaikat nagyszabásúan az emberi-művészi és irodalomértelmezői karakterébe vonva határozott kézzel kitakarta őket a rájuk hajított tagadások, a feledtetés lepleiből. Feltámasztotta lelküket és testüket: arcában, szemében, mozdulataiban, papírra vetett betűiben és irodalmi programjaiban is a legtisztább igénnyel új létre varázsolta őket.

S ez a törekvése igencsak időszerű, mert a diktatúrától örökölt, az egyes kultúrakutatókban, sőt írókban, költőkben is máig élő történelmietlen szemléletmód – e „vándor énekesek" alábecsülése nyomán – lekezelően anakronisztikusnak: sámánnak, táltosnak, jobb esetben vátesznek minősítette az emberi

sorskérdéseket kiélesítő alkotókat is. Az igric és rokonai pedig remek küldetést teljesítettek be: a rapszodoszok, a manasz-előadók, a kobzosok, lantosok az elterjedt írásbeliség előtt egyszerre voltak művészek (azaz szöveg- és zenealkotók), ennek a közvetítői, előadók is, továbbá hírforrások, fejben alkotott, őrzött, vitt dokumentum-tárak, tanítók és a tradíció őrzői. A *Kalevalá*ban, a *Gilgames*ben, az *Eddá*ban, az *Arthur-mondakör*ben, az ószláv *Bilinák*ban sok ezer sornyi kultúrkincset, régi történetet, hiedelmi tartalmat és világelemző költői képet raktároztak el, de vágyakat, küzdelmeket, biztatásokat, sorspéldákat is. Betűk, papirusztekercsek, agyagtáblák nélkül adták tovább ezt a komplex örökséget a nyelvükön értőknek, népük-nemzetségük tagjainak. A ma vándor versmondójának küldetése is hasonló vektorokat sűrít magába. A képernyőre beállított, az adott felvétel azonnali ismételhetőségének, a hibák kijavításának esélyével rendelkező művész helyett a „vándor versmondó" utód az élőbeszéd egyszeri közvetlenségével jelenít meg egy rég eltűnt személyiséget és világot. Hangját, mozdulatait nem lehet a távkapcsoló egyetlen gombjának megnyomásával megállítani. Oda, arra az egyedi helyszínre, ahol éppen áll, oda hozza el, emeli vissza a halálból is a megelevenített költőt vagy prózaírót, annak nyelvét, korát, történelmi körülményeit, belső és külső arcát reprodukálja, sőt a valahai személyiség sűrített emberi lényeget hordozó, egyszeri médiumává alakul át.

E vállalás természetéből a legszervesebben fakad, hogy Gy. Szabó András elsődleges háttérországa ezért a nemzeti irodalom folyamatosan küzdő, társadalomelemző vonulata. Sohasem az üresség légüres szinonimáinak a minél szélesebb szétszóródást akaró vágya ihleti a szóra, hanem a meghívott történelem, a gondokkal birkózó, a nyelvet mentő és alkotó elődök, a szavakkal is viaskodók emléke. Küldetése itt ér nagyszabásúan össze a Nagy Gáspáréval, s aki csak hallott valaha Gy. Szabó-versmondást, megszólalásai hátterében gyakran ott érezhette, akár kimondatlanul, de a levegőt izzítva Nagy Gáspár szavait is. Annak a magatartásnak az érveit, amelynek talapzatáról „a valóság égető nyelvével" Gy. Szabó András is megszólal, abban a történelmi időben, amikor – Nagy Gáspár költeményét idézve immár – egyre nagyobb rá a külső bizonyosság, hogy:

A nyelv már nem ad világot,
a világ ad bábeli nyelvzsarnokokat, szóterroristákat;
teremtődnek a nyelvi Nagy Ponyva alatt
nyelvfilozófiák, fűrészporban lovagló kis bohócok,
……

és eljön maga Kreon is,
engedélyt ad a temetésre: temetik a világot;

a nyelv nem gyújt világot,
nem világosul meg általa sötét konyhában
egyetlen mosatlan edény sem

Az alvilági nyelvfacsarásokkal szemben Gy. Szabó András ezért mindig hegycsúcsokon áll: akármilyen kicsi kultúrházban, parányi pódiumon lép fel. Mert mindig az igen tág és általa ébresztett s ébren tartott magyar szellemi örökségnek a személyiségét magasba emelő, benne halmozódó csúcsáról beszél. Ez tartja mindig a magasban, és ez ösztönzi új és új csúcsokra állni, az elődök, ősök hangját megszólaltatni akkor is, ha kinn olyan hideg lett már a világ, „mint a Mont Blanc csúcsán a jég", hiszen nem por és hamu, hanem eleven erő: karok, tenyerek, kardok emelik benne a világ fölé a szavakat.

Mindezen örökség felvállalása nyomán világosan látható: Gy. Szabó András sohasem a percben, de még kevésbé a pillanatban, hanem művészemberként mindig a nagyobb teljességek igézetében, a sokféle időszakaszból felébresztett tudást és ismeretet magába oldó, „gazdag időben" jár. Nem a „perc-emberkék" kurta időkben rivalgó, rövid érdekeket szolgáló s máról holnapra köddé roskadó miniatűr birodalmait tekinti hazának, és nem is csak egy-egy szűk, választott idősávot a múlt irodalmából. Hanem a nagyobb egészet, valahogy úgy, ahogyan az egyik – az ország északkeleti peremvidékén szintén nemzedékeket tanító – költő elődje, a Bódva-völgy egyik apró falujába visszavonuló s az ország s kisebb hazája bajait verseiben onnan az égig kiáltó Kalász László megfogalmazta: „egészét a tömb-időnek / aljtól a csúcsig akarom" (*Egészét*). Gy. Szabó András a teljesebb magyar történelemben, anyanyelvben és irodalomtörténetben Eötvös-kollégista korától együtt lépked egy folyton vele járó, nyomába szegődő vagy mellette ballagó iker-szegénylegénnyel: az egyre érettebb és mind szélesebben látó *küldetés*sel. Jól tudva azt az igazságot, amit a Kádár-diktatúra történelmi hazugságai, hamisításai közepette egy másik, szintén a történelemre és a peremekre figyelő előd, Ratkó József így fogalmazott meg: „A jövendőnek bölcsője a múlt." „Ami történt, mindig történik az" (*Segítsd a királyt!*), illetve: „Jön velünk, jön a jövővel, s ekképp szüntelen történik a múlt…" (*Hiszek az idő*). S azt is ő emelte – Illyéssel együtt – világító gondolattá a korban, hogy „a múltat is teremteni kell", sőt annak értékeit, tanulságait védeni is, amikor öntudatra és büszkeségre okot adó csúcsait is folyamatosan ágyúzza, ostromolja a történelem, csupán a vereségeit és szégyenfoltjait nagyítva fel.

A magyartanár, az irodalomtörténész, a népművelő, az író, a nyelvművelő és az előadóművész vonásai Gy. Szabó András személyiségében sokrétűen értelmezik és egészítik ki egymást. A tanárnak, az irodalomtörténésznek, a tanulmány- és szépírónak, a versmondó művésznek és a novellaírónak ezt a harmonikus egységét is legközelebbi rokonai, azaz időben a legtávolabbi elődök: az ilyen képességekkel felruházottak, az egyszerre alkotók és előadók, a vándor életet vállalók körében kell keresni. És ha az igric, a kelta bárd, a skald énekes, a vándordalos, a jokulátor, az énekmondó vére ott csörgedez ereiben, ott van a Tinódi Sebestyéné, a vándor magyar költőké, a Csokonaié és bizony a vándorszínészek öröksége is. De az országot szinte prédikátorként járó irodalomtörténész: Czine Mihály szelleme is ott ébred a közelében, mert mindannyiukban azonos volt a szándék: közel vinni a verset a fülekhez, a szemekhez,

hitelesíteni az alkotást, továbbadni a bennük foglalt érzést, a művészetet és információt.

Ezért hát soha nincsen egyedül, még ha magában, zeneszó kísérete vagy társak nélkül lép is a színpadra. Mert mind ott állnak körülötte a versekkel, dalokkal, prózarészletekkel a néphez vándorló elődei, s figyelik – ki innen, ki már csak onnan – a szemükkel, fülükkel. A közelmúltból és a jelenből így Sellei Zoltán, Dinnyés József, Berecz András, Pálfi Margit s igen számosan az erdélyiek is: Jancsó Adrienne, Illyés Kinga, Tompa László, Meleg Vilmos, Banner Zoltán, Boér Ferenc, Varga Vilmos; és szerte a Kárpát-medence belső peremén még igen sokan más verskiáltók is. Figyelnek, és lélekben „vigyázz"-ban állva hallgathatják: mennyi előadott verse beszél a hazáról! „Ó én édes hazám, Te jó Magyarország…" (Balassi Bálint); „Talpra magyar! hí a haza!"; „Haza csak ott van, ahol jog is van" (Petőfi Sándor); „Édes hazám, fogadj szívedbe…" (József Attila); „nekem szülőhazám itt / e lángoktól ölelt kis ország" (Radnóti Miklós); „hazám, keresztény Európa" (Szabó Lőrinc) – hullámzanak fel, egymás kezét is megragadva a költők szavai az időből. S ahányszor művet mond, a szavakban mindig ott szólal a kilakoltatott, a tagadni, az árnyékba vagy sírba helyezni próbált, a hazából vagy az utódállamokból kitoloncolt magyar irodalom is. Van tehát valami jelképes is abban, hogy Gy. Szabó András éppen Nagy László születésének 100. évében, Nagy Gáspár első verseskötetének a *Koronatűz* (1975) megjelenésének pedig kereken a félszázadik esztendejében kap – a mindkét örökséget sokágúan folytató s a szívében is valló munkásságáért – a bérbaltavári költő nevéről elnevezett díjat.

Mert nem lehet kétséges: Szabó András válogatása egyszersmind korunknak felelő létválasz is. Hiszen ahogyan megjeleníti, elénk állítja a halálos sebében Esztergom alatt, a táboron belül némettől, ott kívül töröktől körbevett, vergődő, üszkösödő sebű Balassit, az erdélyi hegyek között megálló, zsoltárokkal gyöngyöző ajkú Szenci Molnár Albertet, az éntudatból nemzettudatot építő és verseiben azt a tudatot is a fényekbe helyező Adyt, a szabadkai rémálomból kiemelkedve később finom polgárruhát öltő Kosztolányit, a mozdony árnyékában suhanó József Attila alakját, az abdai országút felé tekintő Radnóti Miklóst, a birkákat terelő, az éhségtől csonttá soványodott Sinkát s a határon túliakat: a bozgor Gellért Sándort vagy a magyar irodalom huszadik és huszonegyedik századi „történeteiből" mint oktatókönyvből kiebrudalt Kányádi Sándort vagy Szilágyi Domokost, az – a művészet közvetítésén túl – válaszadás is valami fájdalmasra és silányra, ami velünk a korunkban történik.

Verses vagy prózai előadásaiban pontosan, célzottan és tudatosan e hiányok, űrök és méltatlanságok ellen szólal. A hangzó beszéd, a kizárólag általa, az előadó jelenlétével közvetített tartalom még zene, hangszer, énekszó nélkül is oda viszi előadásaiban a hallgatót, a nézőt arra a tájra, ahol az a mű, maga az éppen elmondott-előadott mű megfogant. Igen fontos ez korunkban, amikor, amiképpen Nagy László a történelmi értékteremtést ellaposító, szürke jelen idejűséggel szemben írta: „A szó meggyalázása nem új lelemény, de látványosabb

és fájóbb, mint valaha. Tanúi vagyunk, hogyan használják a nyelvet maszlagolásra, hazugságra. Nem csoda, hogy sokan elfordulnak a sorskérdésektől, jó, ha játékba, fájó, ha szótlanságba" (*Irgalmatlanok ne legyünk…*).

Amikor Gy. Szabó András beszélni kezd, azonnal ott vagyunk hát a tatár-, a török-, a német dúlta Magyarországon, nem a szavak virtuális hálójában, az esztétikumnak a földtől elszakított, a föléje bocsátott léggömbjeiben, hanem magában a történelemben. Abban a valóságban, amelyben az önvédelmi harcokat – buzdítással, példamutatással, tájékoztatással – a szavak is vívták a mindenkor és mindig négy irányból és olykor belülről is ránk törő, a gyermekeket katonának, a férfiakat rabszolgának, az asszonyokat katonaszülőnek elrabló, a megművelt földekről kiirtó, a hazát szerteszét szaggató ellenségekkel szemben. Benne a történelem folyásában és vérszagában, de az eközben teremett értékeink márványragyogásában is. Miközben a világ szerencsésebb térségein már álltak a reneszánsz paloták, felépült a Globe-színház, a magyar alföld pedig szinte teljesen kiirtatott: falvaink, városaink, templomaink váltak a föld színével egyenlővé, s a külső erőből is jóformán csak a védelmi várak emelésére futotta. Az összevérzett várfalak alatt, a kirohanások, a csaták között született műalkotások sugárzanak ránk Gy. Szabó András versmondásából s esszéiből is: Rogeriustól, Janus Pannoniustól Balassin, Zrínyin Petőfin, Radnótin át máig. S mindegyikük életművének, megidézett sorainak van érvényes üzenete a jelenhez. Akár a rabságából menekülése közben a várfalról leugró, de fejében még a zuhanás közben is a magyar jövőt forgató, a parasztok hitvilágára is fülelő, az ördögöt maga körül ezer történelmi alakban is megtapasztaló Bornemisza Péter, akár a *Széllyel tündökleni* Marullus-versét egy várból kilovaglás pihenőjében „jó lova mellett" füvön fektében deákból anyanyelvére ültető Balassi Bálint, akár a lantjával a véghelyek veszélyes útjain járó, az éjszakákban botladozó, az örökös úton levésben énekeit szerző Tinódi Sebestyén, akár az emlékeit száműzetésben, ha latinul, ha franciául, de a jövendőnek mégis tudatosító második Rákóczi Ferenc, akár a kufsteini börtönbe „vitetése" közben már fogsága naplóját és nyelvi szabadságharcát a könnyei mögött is tervezgető Kazinczy Ferenc, akár az édes nénjének a száműzetése napjairól, Erdély felé sóvárogva szorgalmasan leveleket író Mikes Kelemen, akár a *Pacsirtaszót hallok megint* sorait a csatasszünetben, egy bokor árnyékában papírra vető Petőfi Sándor, akár Przemyśl világháborús poklából a *Csak egy éjszakára* üzenetét a háborús uszítóknak hazaküldő Gyóni Géza, akár a bori noteszt a kőhordás-szünetekben s a borzalmas gyalogmenetek között, majd a szekéroldalnak vagy a semminek támaszkodva író, s tarkón lövése előtt viharkabátja zsebébe rejtő Radnóti Miklós, akár a recski táborban fejben verset szerző és ott a szabadulásig, azután a hazából kimenekülésig megőrző Faludy György, akár a Rákosi-korszakban többször bebörtönzött, ott is verseket teremtő, és az 56-os harcokban az orosz agresszoroktól agyonlőtt Gérecz Attila és akár a Kádár-korral szemben a magyar költészetben idehaza szinte egyszemélyes frontot nyitó, új, immár szellemi szabadságharcot kezdeményező, állandóan szorongatott, de műveiben mégis a szabad és

a megváltható világot előkészítő s a kora elé odarajzoló költő, e díj névadója: Nagy Gáspár szólal meg az előadott művekben.

Mert létezik ilyen irodalom is, és ilyen hősök: nem csupán a társadalomtól izolált, elidegenedett vagy az éppen attól kiváltott kínjain tengődő művészet, s nem csupán a magyar történelem nagy alakjaiból Rambó-figurákat gyúró showceremóniák. S nemcsak Magyarország, illetve a Kárpát-medence magyarlakta területeinek falvai, városai adtak teret a küzdelmes magyar irodalom évszázadait felmutató előadóművészi fellépéseinek, hanem a világban szétszórt magyarságot is megszólítva: Bécs, München színpadai, norvégiai és svédországi magyar közösségek pódiumai is. De narrátorként a hangját adta az Assisi Szent Ferencről készített, háromrészes, nívódíjjal kitüntetett film magyar nyelvű megszólalásához, és számos, az irodalmat, a nyelvet, a teljes nemzeti kultúrát szolgáló CD, kazetta és egyéb film vagy hanganyag prózai közreműködőjeként is ismerhetjük.

A művész és művészetközvetítő Gy. Szabó András irodalomtörténészként, elemző tanulmányaiban is gazdag literátori, történelmi és nyelvi ismeretekkel közlekedik a teljesebb magyar múltban, és nyit benne távlatokat olvasóinak is. A latin nyelvű első írott szövegeinktől az első magyar nyelvemlékeken át a legújabb korokig terjed szemlélete. Az *Ómagyar Mária-siralom*, az *Idvezlégy kegyelmes Szent László kerál*, a *Néhai való jó Mátyás király* verseitől Nagy Lászlóig tárja, mutatja fel, rázza fel a feledtető időből kutatóként is az értékeket és a kapcsolatokat, a több századon átívelő úton a *Vizsolyi Bibliá*tól Heltain, Mikesen s másokon át Illyésig, Nyirő Józsefig, Szabó Zoltánig és jelenkori alkotókig jutva. S igényesen bőséges nemcsak az ismeretanyaga, hanem az ismereti tényeket a legkülönbözőbb korokból egymással összekapcsolni képes kreatív szemlélete is. Ahogyan például ebben a szinte parttalan tartományban meghúzza az érintőket Balassi Bálint és Nagy László, Károli Gáspár és Ady, Zrínyi Miklós és Széchenyi István, Zrínyi Miklós és Illyés Gyula között, folyamatosan igazolva esszéiben és tanulmányaiban is, hogy a múlt és régmúltbeli alkotásainkból milyen nagy erőforrásokat merít folyamatosan irodalmunk, s alkalmaz, még ha tagadja, a jelenkori is. S nem szabad szó nélkül hagyni irodalomtörténészi meglátásainak azokat – az ismeretterjesztésen jóval túli – meglátásait sem, amelyeknek forrását egyetlen mondatában így fogalmazta meg: „A még kellő figyelmet nem kapott… összefüggések izgattak…" A *Legenda ez is* című könyvéhez kapcsolt instrukciója tovább bontva ezt a gondolatot, nagyerejűen mutat rá arra a gyakran homályban hagyott igazságra, hogy „A régi korok irodalma ma is kísértő jelenvalóság, nemcsak… ötletadó forrásként létezik, de mint szövegalakító erő is markánsan jelen van." E körbe vonható, szokatlan, nóvum érvényű kapcsolat-felvillantása például, ahogyan posztmodern előformákat talál Mikszáth prózájában. „Mindig is úgy gondoltam, hogy az értékek viszonylagosságára eszméltető látásmód – egy történet több szempontból való, nemegyszer egymásnak ellentmondó, a jelenséget többféle oldalról körbejáró értelmezése, az a posztmodern felé mutató módszer, eljárás – Mikszáth prózájában érhető tetten először." S nemcsak

a magyar, hanem a világirodalom hatalmas vidékeire is gyakran átevez, mások között Shakespeare, Tolsztoj, Wilder, Thomas Mann elevenen élnek az irodalmat figyelő szemhatárában.

Noha Gy. Szabó András „csupán" Jókai, Mikszáth, Krúdy, Móricz prózájának értelmezéséből szerzett egyetemi doktori fokozatot, az elmúlt évtizedekben született tanulmányaiból – most csupán egy hevenyészett névsort és annak történelmi linearitását illusztrálva – Wathay Ferenc, Balassi Bálint, Bornemisza Péter, Sylvester János, Szkhárosi Horváth András, Heltai Gáspár, Tinódi Sebestyén, Apáczai Csere János, Zrínyi Miklós, Gyöngyösi István, Mikes Kelemen, Apor Péter, Kőszeghy Pál, Kisfaludy Károly, Csokonai Vitéz Mihály, Fazekas Mihály, Vörösmarty Mihály, Petőfi Sándor, Juhász Gyula, Arany János, Móricz Zsigmond, Szabó Dezső, Németh László, Veres Péter, Szabó Zoltán, Dsida Jenő, Nyirő József, Illyés Gyula, Csoóri Sándor, Nagy László, Tőzsér Árpád, Ágh István és természetesen Nagy Gáspár lépnek több más szerző mellett szavaikkal, gondolataikkal és a maguk hiteles történelmi, nyelvi és kulturális környezetével együtt a szerző könyveit lapozgatók elé.

Írásainak 1987-től elsősorban a nemzeti ügyeknek elkötelezett, a történelmi és társadalmi folyamatokra kiemelten figyelő *Vigília*, *Hitel* és *Magyar Napló* adott és kínál ma is otthont. Irodalmi esszéit és tanulmányait egybegyűjtve eddig *A függőhíd metamorfózisa* (2001, Balaton Akadémia sorozat) és a *Legenda ez is* (2014, Magyar Napló Kiadó) című könyvek juttatták el az olvasókhoz, szépirodalmi tevékenységét pedig más kötetei között a *Végakarat* (novellák és kisregény, 2018) című könyve mutatta fel. Az irodalmat értelmező és népszerűsítő szerkesztőként 2004-től a Magyar Katolikus Rádió *„Kitalálom!"* című irodalmi fejtörőjének egyik vezetője. Nagyszerű vállalkozása volt 2006-ban a Magyar Napló zsebkönyvtár sorozatában a *„Minden nípnek az ű nyelvín"* című – az első nyelvemlékeinktől kezdve több mint fél évezredes folyamatában –, a régi magyar irodalom legfontosabb alkotásait tartalmazó szövegválogatása is. Ez a kis kötet az elmúlt korok magyar nyelvű literatúrájának értékeit a tovatűnt évszázadok történelmében és szellemiségében eligazító, tájékoztató előszóval és bárhol elővehető, olvasható, az oktatásban is kiváló segédanyagként használható formában adta az iskolák és érdeklődők kezébe. Tanulmánykönyveit a megfelelő korosztályok tekintetébe vonva rengeteg fiatal szerethetné meg az átlagosnál jobban a régi magyar irodalmat, sőt az ismeretek mellett ráébredhetne arra is, hogy a legnehezebb dolgokról is lehet világos nyelven beszélni.

A *Magyar Napló*nál jelenleg kiadásra várakozó *Hagyomány a mérlegen* című kötete húsz újabb esszéjét tartalmazza. Ez a könyv egy 1508-ban született Mária-énektől, Vásárhelyi András *Cantiléná*jától – mint Kölcsey *Hymnus*ának előzményétől is – az irodalommal elkötelezett kortárs etnofotográfus, Kunkovács László alkotói pályájának értékeléséig fogja át a századokat. E még a startnál álló új könyvében Gy. Szabó András tovább folytatja az alkotások mélyvilágának értelmezését s a múlt és jelen magyar irodalmának egybeszikráztatását. Ahogyan írja, napjainkban is eleven benne „a törekvés a művek kontextusának,

belső összefüggéseinek kifejtésére. Igyekeztem új felismerésekkel gazdagítani a már meglévő szakirodalmat; így például, a műelemzések esetében, ha líráról volt szó, egy-egy verstípus utóéletét is bevontam vizsgálódásom tárgyába. Maga a megnyilatkozási forma, a megöröklött szöveghagyomány, s annak koronként felbukkanó változatai izgattak." Ezeknek a szándékainak eredményeként s a művek szövegrendjének kevésbé feltárt rétegeibe szállva keresi például, hogy „milyen rokon vonásokat rejt Goncsarov *Oblomov*ja Mikszáth *Fili* című novellájával? Szélesebb kitekintésben: az »időből kiesett« ember figurája mennyiben, miben közös a »felesleges ember« az orosz irodalomból jól ismert, de nálunk is megtalálható típusával?" Másutt „Jókai *És mégis mozog a föld* című regényében a szereplők szájába adott mondatokból, mint valami kirakó játékból Széchenyi István *Hitel*ének szállóigévé vált utolsó sora rajzolódik ki". S felveti azt is, hogy: „A második világháború éveiben Móricz *Rózsa Sándor*a egy olyan magatartásmintát sugall, mely cselekvési programnak »etikai-politikai« lényege egyes népi írók műhelyében már korábban kikristályosodott."

Ez az olvasóihoz még el nem érhetett könyve mint egykori szerkesztőnek, nekem is számos tanulsággal, új ismerettel vagy felvetéssel szolgált. Tőle tudtam meg például, hogy a Gellért püspöktől hallott és történetként lejegyzett *Második Gellért legendá*ban (az ún. nagylegendában) szereplő: „Walter, hallod, a magyarok szimfóniáját, miképp zeng" mondatában a malomkövet forgató lány énekét minősítő „szimfónia" fogalom meglehet, hogy az Ibériai félszigetről a mediterránumon át Európa nyugati részére érkezett hangszer nevét jelenti, a tekerőlant ősét, a két- vagy háromhúros, akkor még doboz formájú, muzsikát adó eszközt. S hogy a malomkövet forgató leány éneke révén „a symphony nevű, koronggal hajtott hangszer formája-játéka képződik meg a püspökben, a hangszer, amelyet oly régen maga mögött hagyott, Velence templomaival együtt." S mindezek mellett ő tárta fel azt is, hogy egy hasonló énekszó a darálókő „kísérő" zenéjével együtt ráadásul egy Sinka-elbeszélésben, a *Fekete bojtár vallomásai*ban is, méghozzá szinte szó szerint elhangzik: „Nézett az öreg mámi és dalolt, s a darálókő mormolása eggyé vegyült hangjával az elhagyott majorban." S azt is tőle hallhattam először, hogy a *Szent László hymnus*ban emlegetett és leírt, 207 éven át a város nagyszerű ékességeként álló, később a töröktől elpusztított, aranyozott nagyváradi Szent László-szobrot Kolozsvári Márton és György két alkalommal is megöntötte. Először Szent István és Imre herceg társaságában, majd csak másodszorra a lovon ülő lovagkirályként.

Akinek lelkében és fejében ilyen mélységeiben él a régi magyar irodalom, művészet és kultúra minden fontosabb és még meghallható jelensége, annak nyilvánvalóan templomrombolásnak tűnik egyes újabb szerzők vagy irodalomkutatók hagyománytörlő elszántsága. Írásaiban – amiképpen előadásainak szöveganyagával – gyakran a művészetelmélet szereplőitől is megtámogatott, a képernyőkön, a folyóiratokban, a színpadokon páváskodó kvázi-kultúra ellen lép fel. Amely harsányságával, rikító színeivel teljes egészében rákönyököl a múltra, a tradicionális értékekre s a nemzet történetében felhalmozott irodalmi

alkotások és képviselői helyére – az olasz és a szovjet futurizmus kirekesztő dühével, amint a rendszerváltás után kísérlet történt Kölcsey *Hymnus*ának leváltására is – a jelenkori kedvenceit ültetné.

Gy. Szabó András ez ellen az egyoldalúsító irodalom-felfogás ellen az írott munkáiban is következetesen küzd. S pontosan tudja, milyen aláaknázott mezőkön mozog, amikor a nemzettudat nagy feltámasztóihoz és értéktartományainak őrzőihez vagy felemelőihez nyúl. De választása sorsdöntő és végleges: az Eötvös Kollégium szelleme mellett ezeket az elődöket tudhatja a legjobban maga mellett abban a viaskodásban, amit a feledések, kitaszítások ellen vív. Mert a szellem csonkítását látja elfeledtetésükben, s nem elsősorban a hagyományosan felfogott nemzetét, hanem a magyar nyelven beszélő emberiségtöredékét. A nemzetről, az emberiség magyar nyelvű közösségéről beszélő verset feledtetni akarókkal szemben világosan fogalmazza meg szóban, írásban és mozdulatban: az ilyen művek nélküli ország újabb, immár belső Trianont élhet át. De az irodalomtól elvadítás, a vele szemben kibontakoztatott közöny, a tematikai, stílusbeli szűkítések, a nemzeti tudat kiátkozása az irodalomból: az is Trianon. Ezek a felismerések is ott izzanak a levegőben Gy. Szabó András versmondó estjein és munkáinak lapjain. Az a félelem és féltés, hogy a szóözönné vagy légüressé vált irodalom révén egy szellemében rossz tartású nemzetnek kell majd szembenéznie a jövővel.

S végezetül szólni szükséges arról is, hogy Gy. Szabó András nem csupán írja vagy mondja az irodalmi műveket, hanem azoknak az elemi építőköveire, még egyszerűbb módon: a művészeti alapanyagára, az anyanyelvére is érzékenyen figyel. Szelleme, szemlélete a nyelvét is védi: hangzó beszédében, elemzéseiben és novelláiban mélyen él a nyelvész értékvédő és -tudatosító figyelme. Petőfi „elhull a virág" sora elé például odarajzolja – a bibliai *Jób könyve* nyomán – e szállóigévé vált mondatnak egészen a 15. századig visszatekintő irodalom- és kultúrtörténetét. S az elsők között világított rá arra is, hogy a költő Nagy László milyen gyakran „visszanyúl a régiség szókészletéhez. Különösen kedveli korai eredetű, egy szótagú szavainkat: Szív, vér, ér, gyász, csont, fém, kín, gyöngy, dög, pör, tűz…" A *„Minden nípnek az ű nyelvín"* általa szerkesztett könyvnek a bevezető tanulmányában egyenesen azt írja: „Ebben a században Ady mellett Nagy László fedezi fel […] a szóképekben, szófordulatokban […] rendkívül gazdag és árnyalt régi magyar nyelvnek az erőteljességét." Hiszen – mint természetesen Adyt is idézve mondja – mai nyelvünkben is: „Mint a legendák alvó daliái alusznak a legigazabb, legszebb magyar szavak."

Összegzésképpen végül hangozzék el az is: Gy. Szabó András mind a négyöt, itt csupán vázolható cselekvési területével kivívta magának a szeretetet és a megbecsülést az üzeneteit meghallók körében – és a kulturális tevékenységeket elismerő kuratóriumoknál. Előadóművészi tevékenységét Kazinczy- és Radnóti-díjjal, Tinódi-címeres Elismerő Oklevéllel, irodalomkutatói munkásságát Balassi-emlékéremmel, Madách- s nemrégen Utassy József-díjjal, nyelvápoló és nyelvi értékvédő cselekedeteit Bárczi-Harang kitüntetéssel, közművelődési

(régebbi néven „népművelői") munkásságát Czine Mihály-díjjal és Teleki Pál Érdemrenddel ismerték el. S noha művészetalkotó- és közvetítő minőségét a számára adott kitüntetések író-irodalomtörténész-nyelvész névadóinak sora (azaz Balassi, Tinódi, Kazinczy, Madách, Radnóti, Bárczi Géza, Czine Mihály, Utassy József *kultúrtörténeti linearitást* is szépen hordozó és jelképező személyiségeivel) önmagában is nagyszerűen jelzi, a mostani a Nagy Gáspár-díja mégis, és ismétlem, a költő *Koronatűz* című első kötete megjelenésének 50. évében s a mindkettejüktől nagyra becsült elől, Nagy László 100. születésnapján mintegy „koronát" helyez, ha jelképesen is, az eddigi pályának az ép magyar irodalmi tudatot sokrétűen szolgáló vonulatára.

Amelynek Nagy Gáspár és a hasonló elődök s a régiek szellemében történő további sikeres folytatásához már e díj fényében kívánunk erőt – és örömöt is – e nagyszerű küldetésben.

Závorszky-Simon Márton: Hős fáklyával (zománcfesték, vászon, 140×60 cm, 2016)

Horváth Róbert

Misztériumok kiskönyve

Hitel Kiadó, 2025. június

Rövid tartalom

„Varázstalanított és titoktalanított világban élünk. A megmaradt titkok tekintetében elhallgatások, manőverek, titkolózás, sötét egyéni dolgok uralkodnak. Ez a könyv a maga eszközeivel változtatni szeretne e helyzeten. Azt a régi-új látásmódot javasolja, hogy pozitív titkok sokasága vesz körül bennünket, és lakozik bennünk, amelyek megfejtésre és főként szemlélésre várnak. A tudatosításuk boldoggá, boldogabbá tesz, legalább viszonylagosan felszabadít, és a legnagyobb, végső misztériumok felé vezethet. Hozzávetőleg huszonhárom ilyen irányt, területet, témát, létezőt vizsgálunk meg a kontempláció, a gondolkozás, a filológia és az esszéközeli kistanulmányírás eszközeivel. Segítségül hívjuk a mitológiát, a teológiát, a filozófiát és a hagyományhű bölcseletet is. Kéz, fogak, fej, szem, macska, kutya, teknős, láb, szarvas, hó, város, tollaslabda, történetmesélés, rémtörténetek, játékbabák, vulva és fallosz, szavak, könyv, füzérek, család, temető és altatók – futólag további misztériumokat is érintünk. Isten adományainak e titokkénti megbecsülése tüzesít és átlelkesít bennünket, átélés és azonosulás révén átlényegíthet. A misztériumok megtisztítanak és felszabadíthatnak, ha képesek vagyunk nemcsak észrevenni és megfontolni őket, hanem kontempláció révén azonosulni velük. Sok misztériumélmény tesz képessé arra, hogy túlemelkedjünk az érzéki tapasztalatokon a természeten túli abszolút valóság felé.”

Horváth Róbert (1971) a magyar össztradicionális iskola egyik legismertebb írója, előadója. Vallásfilozófus, könyvtáros, szerkesztő, az összehasonlító teológia művelője.

Részlet a műből

Utaltunk már arra, hogy a titkok spektruma az egyéni titkolózástól egészen a nagy misztériumokig terjed. Röviden a következő típusokat különböztethetjük meg: negatív emberi titkok; megfejthető rejtélyek, enigmák; általános titkok, rejtélyesség; beavatási titkok; nagy misztériumok. Így a misztériumok többek megfejthető rejtélyeknél, sőt a csupán részben feltárható, általánosan érzékelt titokzatosság eseteinél, amilyet például a madarak létezésében tapasztalhatunk. Nem kapcsolatosak a titkolózással. Ha elkezdenénk beavatási nagyságrendű titkokról beszélni, azok megőriznék a saját titokteljes természetüket, mindenféle direkt homályosság nélkül. Az egyéni emberi titkok ellenben gyakran lelepleződnek.

Mi a helyzet a szimbólumokkal? Milyen a viszonyuk a misztériumokhoz? A szimbólum misztérium, ugyanakkor kissé különbözik attól. Ha tradicionális szimbólumról van szó, mint mondjuk a kereszt, a kapcsolat szoros, ám még ebben az esetben is megállapítható egy árnyalatnyi különbség. A szimbólum dologibb valóság, mint a misztérium. Az utóbbi teljesebb, állapotszerűbb, élőbb.

Mi köti össze a szimbólumokat a misztériumokkal? Minden, ami a misztérium elnevezést megérdemli, túl van azon, hogy dolog legyen. Állapot tartozik hozzá, a szokásosnál teljesebb valóság, amely egyszersmind magasabb önállapot. A tradicionális jelképek hasonlóképpen efelé vezetnek. Nem tudatosságtól független valóságok. Nemcsak külső dolgok, hanem értelmezésük és rituális használatuk révén bensővé, sajáttá válnak. Kiemelkednek és kiemelnek a dologi és pusztán objektív valóságból. Ez a kiemelkedés a misztériumokban teljesedik be. Ha el kell választanunk egymástól a kettőt, a macska inkább szimbólum, mint misztérium. De a misztériumok valósága felé mutat – leszámítva például a madarakhoz viszonyulását.

Közismert, hogy a macskák kultiválása visszavezethető Basztt istennő egyiptomi kultuszára. Őt az időszámításunk előtti harmadik évezredben még oroszlán alakjában tisztelték, majd később macska formájában (a Basztt rontott nyelvi változatával, Basztetként). A harcos oroszlánistenségből védelmező macskaistenség lett. Lunáris istennő a szoláris Baszttból. Basztet már a termékenység, a vigadozás, a mámor és a szerelem istennője. Hérodotosz még tapasztalta a macskák vallásos kultuszát Bubasztiszban.

Nem hisszük, hogy egyértelműen leromlás történt volna. „A macska egy oroszlán tüsszentéséből keletkezett Noé bárkáján" mondás elfogult, mondhatni, téves nézet. Mert a cica napszerű fáraók védelmezője. Olykor egyenesen Ré szemének megtestesülése. Életélvező voltával úgyszintén a szolaritáshoz kapcsolódott. Basztet kapcsolata az illatokkal és az illatszeres edénnyel (alabasztron) sem szükségszerűen lunáris tényező, mivel az illat a napistenség hatalma, energiája, kisugárzása. Az oroszlánszerűség elhagyása nem is a vadmacskák időközbeni

domesztikálásának jele. Könnyen lehetséges, hogy a Nap és a Hold kettősségénél mélyebb valóságra irányuló figyelem állt a macskakultusz háttérben.

Akármi is történt Egyiptomban, a macska mint szimbólum felmutat egy a szolaritás és lunaritás kettősségénél mélyebb valóságot. És nemcsak a kandúr, hanem a nőstény is. Egyes vonásaiban nap- és oroszlánszerű, másokban viszont holdszerű és nőies. Egyszerre ragadozó és békés, vadállat és háziállat, harcias vadász és meditatív lény. Hérodotosz külön kiemelte a Bubasztisz és Artemisz közötti összefüggést. Mint tudjuk, Artemisz/Diana nem egyszerűen Hold vagy nő, hanem Apollón/Apollo ikertestvére.

Merő termékenység- vagy szerelemszimbólumnak tekinteni a macskákat ugyancsak vakságra vall. A cicák nemesek, született arisztokraták, sőt urak (aminek szellemi értelméről mindig megfeledkeznek, ha a nemességről olykor még szó esik). Arisztokratikusságuk fennáll, ha „notórius csavargók" is. Olyanok, mintha láthatatlan, de sugárzó ékszereket viselnének, sőt maguk is ékkövek.

Nevetséges pusztán az öröm és az életélvezet jelképeinek tekinteni őket. A macskák az autonómia, a szuverenitás szimbólumai. Az öntörvényűség, az autonómia, valamint a szuverenitás – politikai vonatkozásaikon túl – a nemesség megértésnek kulcsai. Ezekből következik a tényleges fensőbbség (szupremácia). Nem merő önállóskodást, nemcsak ellentmondást és rivalizálást, nem egyéni önkényt, felszínes függetlenséget, hanem mélyebb öntörvényűséget képviselnek. Önmaguk általi és önmaguk feletti uralkodást, autokráciát, ami nem képzelhető el anarchisztikusan, mindig csak nemesen.

Talán ez az autonómia-szuverenitás-szupremáciaautokrácia (öntörvényűség, függetlenség/önállóság, fensőbbség, önuralom) négyes a macskák megfogalmazható üzenete. Létük titka ezek egységében gyökerezik, akkor is, ha olykor heves érzelmekkel és hisztériával jár együtt.

Sajnos számos keresztény interpretáció és hívő úgy gondolja, hogy az öntörvényűség és az önállóságra való törekvés szükségképpen individualizmushoz vezet, szabadossághoz, ördögi egoizmushoz. Hogy a sátáni lázadás és bukás elve. Megfeledkeznek arról, hogy az autonómia és a szuverenitás magának az Úristennek a legfőbb „tulajdonságai" közé tartozik, következésképpen a megvalósításuk Isten követése lehet. Pontosan ezért tartoznak a fensőbbség és a nemesség körébe, sajátjai a legjobbaknak (arisztosz).

Miként a gólyák a férgek és a békák, úgy a macskák a rágcsálók üldözői és elpusztítói. De nem ezért lettek az ember barátai, legfeljebb ezért is. A kisebb-nagyobb magaslatról történő szemlélés hajlama mellett ott a puha, alig állatias szőrük, a tisztaságra való törekvésük, valamint a szemüket uraló, gyakran nagy pupilla. Nem úgy, oly kizárólagosan dominálja a lényüket, mint a hüllők vagy más macskafélék esetében.

A dorombolás ténye ugyancsak miszteriózus. Rámutat a macska, a boldogság és gyógyítás összetartozására. Arra, hogy a megelégedettség, a béke valami alapvető és benső a számára, jellemzőbb a vadászszenvedélynél. A macska boldogsága nem csupán a játék vagy az élvezet jegyében áll. A vágyakon, a kényelmen,

a lustaságon és az alváson túlra mutat. A dorombolás benső tudatosság és kifinomult módon megnyilvánított boldogságtapasztalat, gyógyítás. Már egyhetes koruktól utolsó leheletükig gyakorolják. Némelyek vitatják, de „nagyobb a valószínűsége, hogy a szív- és érrendszer, semmint a tüdő vagy a torok e hangok forrása".

A boldogsággal való benső kapcsolatuk és annak finom megnyilvánítása egész lényükre és életükre jellemző. Valószínűleg ebből következik a titkos vibráló energia, amelyet több rajzán és festményén Louis Wain ábrázolt. Eltérő alkotások révén vált ismertté, amelyek macskaként láttatták az embereket és emberként a macskákat, de jól ismerte a cicák vibráló energiáját. Újra: vélhetően a macskák benső boldogságából következik a vadászösztön és a játékosság „energiája", abból, hogy meg akarják nyilvánítani ezek lényegét is. Innen a „táplálással" és gyógyítással kapcsolatos jellegzetes vonásuk az ember irányába, melyekre ténylegesen törekszenek, amikor „ajándékokat" hoznak, szeretteik beteg testrészére fekszenek vagy extenzíven reagálnak körülöttük felmerülő problémákra.